بەشی ٨

عەلی کیمیاوی

بۆ سەرکەوتنی خراپی تەنیا هەر ئەوەندە پێویستە کە مرۆڤە باشەکان دەس لەسەر دەس دانێن و هیچ نەکەن. ***"ئێدمۆند بێرک"***

لە هاوینی ١٩٩٤دا سیمۆن وایزنتاڵ، هەروا هێدی و لەسەرەخۆ و بە ڕووخۆشی کە لە تەنیا دیدارمان بەچارەگە سەدەیەك پتر بەر لە ئێستا لەبیرم مابوو گوێی بۆ شل کردم. لە ساڵی ١٩٦٨دا، وەختایەکی بۆ یەکەم جار لە "ویەن" گەیشتمە دەفتەری کاری ئەم پیاوە ماندوویی‌نەناسە، ئەو کەوتبووە بێ‌وشوێنی ئەم نازییانەی کە لە گەڕیانی "ئاخرین ڕێ‌چارەی هیتلێر بۆ دۆزی جوولەکە" لێپرسراو بوون، ئەوکات هەواڵنێری نیۆیۆرك تایمز بووم لە "وەرشەو". ئاشنایەتییەکم لەگەڵ شەیتان و شۆفارەکانی ئورووپای ڕۆژهەڵاتیی نەبوو و لە بابەت ئەو شتەی کە بە لامەوە وەك ڕەوت و ڕێبازێکی سووررێئالیستی دەچوو لە بەستێنی ***جووئازاری*** لە وڵاتێکا کە پاش تاڵان و قەڵاچۆی لێکدالێکدای هیتلێر بە کردەوە لە بوونی جوولەکان پاك کرابۆوە, پێویستیم بە ڕێنوێنی بوو. ئەو ساڵە مرخێش‌مرخێش لە نێو "حیزبی سالاران"ی وڵاتی

کومۆنیستی لەهێستاندا توند و تیژتر بوو. وایزنتاڵ بە هێمنی و لەسەرەخۆیی زانیارییەکی دوور و درێژی نایە بەردەستم.

ئەو کات من گەڕابوومەوە ویەن هەتا بە پێی ڕێنوێنیی ئەو ڕازی ئەم تۆڵە خۆفناکەی سەددام حوسێن بەسەر کوردەکانی ئێراقی هێنا بوو ئاشکراکەم. ژان و ئۆف و ئەشکەنجەی ئەم خەڵکە گەلێ ناخۆشتر بوو لەم ئێش و ئازارەی "شەدرەك و میشکە و عەبدنغوو"[1] کە لە "تەوڕات"دا بەسەرهاتیان گێڕدراوەتەوە. ئەم سێ کەسەیان بە دەستووری "نەبووکد نەسر" خستە کلّی ئاگردانەوە (کە دەڵێن چاڵەڕەشەکانی هەر ئەم سەرچاوە نەوتییە تازانەی کەرکووکی کوردستان بوون.) ئەم گەورەگەورانەی چاخی کۆن ئاخرییەکەی ڕزگارییان هات، بەڵام بۆ کوردان کە کەوتنە بەر لافاوی چەکی شیمیایی و دوورخرانەوە و خاشەبڕ کرانی گوندەکانیان، قوتار بوونێك لە گۆڕێدا نەبوو. دەیانهەزار کەس بە بێ دادگایی کران و بێ سێ و دوو ئیعدام کران و کەوتنە بەر دەسدرێژی و ئازار و ئەشکەنجە و سەددام تاوانبارە بەوە کە ئەم ئازار و نەگبەتییانەی وەك هونەرێکی ورد و باریك پێهەڵابردبوو.[2]

هیوادار بووم کە وایزنتاڵ گەیشتبێتە تێگەیشتنێکی تایبەت لەسەر ئەم واتایە کە چ شتێك بۆتە هۆ و چ شتێك زۆرکارانی ئەمڕۆیی، لە ئاڵمانیڕا بگرە هەتا ڕۆژهەڵاتی دنە

١– نەبووکد نەسر بە تووڕەیی و غەزرینەوە فەرمووی هەتا شەدرەك و میشکە و عەبدنغوو بێنن ... فەرمووی کە کلّی ئاگردانەکە حەوت ئەوەندە نێڵ دەن و سووری کەنەوە ... پاشان فەرمووی شەدرەك و میشکە و عەبدنغوو چۆڵەپێچ کەن و بیانخەنە گڕەمشقەڵانی ئاگردانەوە. (کتێبی دانیال پێغمەر، بەشی سێ.)

٢– "لە ئێراق گوللەباران و لە سێدارەدانی بەدەر لە جەغزی قانوون هەتا ڕادەی هونەرێکی ورد و باریك پەرە و گەشەی سەندووە. شێوەی کارەکان بریتی بوون لە دەکار هێنانی چەکی شیمیایی دژی خەڵکی ئاسایی، گوللەبارانی بە کۆمەڵ لە لایەن تاقمەکانی پیاوکوژ، زیندە بەچاڵ کردن و هەڵواسینی شتی قورس بە پای بەربەڵاکان و بە دەم چۆم دادانیان، خوێن لێگرتن و ژارکوژ کردنی بەڵاگێڕەوەکان بە ژاری "تالیۆم" (کە دەرمانی مشکانە) و ژاری تر. دانە بەر دەسرێژ و کوشتن بە کارەساتی ئوتۆمبیل یا باڵەفڕ. زێدە لە مانەش هەزاران کەس لە بەندیخانانەدا لە هەلومەرج و بارودۆخێکی نادیارا بە هۆی ئەشکەنجەوە مردن. هەروەها تێداچوون بە هۆی بزر بوون و کوژرانی سیاسی. سەرچاوە: نامیلکەیەك لە ژێر سەردێری "قەیرانی مافی مرۆص لە سالانی ١٩٩٠دا – لێبوردنی نێونەتەوەیی، ١٩٩٤."

دەدا کە بۆ سەپاندنی وەها دەرد و ئازارێکی خۆفناك گەلاڵە دابڕێژن و بەرێوەی بەرن و وەها کۆلکە و بەڵگەنامەی ورد و تەواو لەم بارەدا بەدی بێنن و ڕەوشتناسینەکانی کۆمەڵکوژی وەدی بێنن و سەرەنجام ئەوە چلۆنە کە زۆربەی خەڵکی دنیا سەبارەت بەم درندایەتییە تۆزێك خورد نابنەوە. لە ڕاستیدا بۆ تێگەیشتنی ڕووداوەکان بە دوای بەڵگە و سەرەداوێکا دەگەڕام کە دنیا ئیزنی قەومانی دابوون و من دەمویست بزانم بۆچی؟ من هەر هیچ نەمدەزانی کە داخوا وایزنتاڵ مەیلی بۆ لای ئەم دۆزەی کورد هەیە و هیچ شتێك لەمەڕ چارەنووسیانەوە دەزانێ یان نا. بەڵام ئەو لەگەڵ هەواڵنێران زۆر هێدی و دلۆڤان بوو، هەر بۆیە زۆر دەربەستی ئەم پرسیارانە نەبوو کە ڕەنگە لە ڕوانگەی ئەورا گەوجانە بێنە بەر چاو. ئەوەندەم پرس و مەبەستی پڕ گرێوگۆڵ بەرەوڕوو ببۆوە کە هەستم بە نارەحەتییەکی ئەوتۆ نەدەکرد لەوەی کە ڕەنگە بیشەمزێنم و ئازاری بدەم. بە لای خۆمەوە دەمگوت پیاوێك کە تەمەنێکی لەم ڕێگایەدا ڕابواردووە و ڕووداوەکانی پەیوەندیدار بە ڕەوشتی کۆمەڵکوژی و چەرخە بە دەورەی ئەم سەدەیەی بە شێوەی ڕێكوپێك و بەڵگەدار بنووسێتەوە و ڕایبگرێ، ڕەنگە وڵام گەلێکی بۆ ڕەوتی ئەم ڕووداوانە لابێ، ئەگەرچی بە شێوەی بەرچاو قەبارە و ڕادەی توانایی ئەو کوشتارە لەگەڵ ئەم قەڵاچۆکرانەی ئێستا بۆ پێك‌گرتن نەشێن.

لەگەڵ تەواوی ئەمانەشدا سەبارەت بە دەربڕینی مەبەستەکان پارێزم دەکرد. دەیان ساڵ دەرهێنانی ڕاپۆرتە هەواڵی سەبارەت بە شەڕەکانی ئەفریقا و ئاسیا و ڕۆژهەڵاتی‌نێوەڕاست و بابەتەکانی پێشێل کرانی مافی مرۆڤ لەم ناوچانەدا و تاوانبار کردنی وڵاتان بە ئەنجامدانی ئەم دەسدرێژییانە و تەنانەت کوشتاری بە کۆمەڵ و ڕەگەزکوژی، وای لێ‌کردبوون بەپارێز هەنگاو هەڵێنمەوە. ئەم وێك‌چوونانە جیاوازیی گەورە و بنەڕەتی دوو گەڕیانی لەبەر چاوان دوور دەکردەوە: جووەکانی ئورووپا تووشی کردەوەی دەسدرێژکارانەی ئاشکرا نەببوون؛ ئەوان قەت بە دژی دژبیرانی خۆیان دەستیان بۆ چەك نەبردبوو، بێ‌شك کردەیەکی واشیان لێ ڕوو نەدابوو کە بکرێ و بشێ لەگەڵ شۆڕشی پەیتاپەیتای ڕابردووی کوردان و تەنانەت ئەرمەنییان

پێكبگیرێ، كە جوولانەوەی دژی عوسمانییان لە مەودای شەڕی یەكەمی جیهانیدا یەكەم "تۆوبڕكردنی" ئەم سەدەیەی خستە گەڕ. هەڵبەت كوردان خۆیان لە قەلاچۆ كردنی پتر لە میلیۆنێك ئەرمەنیدا بێ‌گوناه نەبوون: بەشدار بوونیان لە كوشتاری ئەرمەنییەكانی توركیادا، چ بە شێوەی تاكەكەسی، عەشیرەتی یان لە ڕیزی سوارەی حەمیدیدا بووبێ — كە لەسەر شێوازی قازاخی ڕووس ڕێكخرابوو — مێژووی كوردی تاڵ و تار دەكرد. سەرەڕای تەواوی ئەمانەش، ئەم توێژینەوە بەربلاوانەی كە لە لایەن كومیتەی پەیوەندییەكانی دەرەوەی مەجلیسی پیرانی ئەمریكا و ڕێكخراوی "لێبووردنی نێونەتەوەیی" و "زێرەوانی مافی مرۆڤ" و گەلێ ڕێكخراوی تر و خودی كوردانەوە كراوە، دەریدەخا كە سەددام حوسێن تاوانبارە لەسەر بەڕێوە بردنی ئەم سیاسەتە "تۆوبڕكردن"انەی كە كۆنوانسیۆنی ساڵی ١٩٤٨ی ڕێكخراوی نەتەوە یەكگرتووەكان ئاوای لەسەر دەڕوا و شی دەكاتەوە: "تەما بە تێدابردنی بەشێك یان تەواوی تاقمەكانی نەتەوەیی یان مەزهەبی و ئەخلاقی."

من لەخۆوە سەبارەت بەم بابەتە نارەحەت بووم، چونكە وایزنتاڵ سەری لەم پرسیارانەی من سوڕنەما. وەختێك لێم‌كۆڵییەوە دەركەوت كە بەر لە من خوێندكارانی كورد هاتوونە دیداری: ئەوان بۆ تێگەیشتنی ئەم مەبەستە كە ئازار و كوێرەوەری كوردان دەكەونە كوێی زنجیرە ڕووداوە تاڵەكانی ئەم سەدەیە یارمەتییان لێ‌خواستبوو. بە بڕوای ئەم ڕووداونووسە كە كەوتبووە پێ‌وشوێنی شێوەكانی تۆوبڕكردنی نازییەكان، وێنە و پێشەنگی هیتلێر لەو كۆمەڵكوژییەدا، "ئێنكیزیسیۆن"ی ئیسپانیا بوو.[1] بە بڕوای وایزنتاڵ تەنیا پێشكەوتێكی لەم بەستێنەدا ڕووی داوە و داری تەڕ و سەلای سەگی گۆڕیوە بە ئاگردانی مرۆڤ سووتاندنی ئاشوویتس,[2]

١– Inquisition: دادگایەكی كە كارەكەی "محاكمەی" خەڵكانی لە دین هەڵگەڕاوە یا ڕافزی و سزادانیان بوو. (سەدەی چاردەی زایینی) دەزگای پشكنینی بیروڕا.

٢– Auschuitz: شارۆچكەیەك لە لەهێستان كە ئاگردانەكانی مرۆڤ سووتاندنی هیتلێر لەوێ نێڵ درابوون.

پێشکەوتێکی تێکنۆلۆژیکە. گوتی: "ئەگەر دەزگای پشکنینی بیرورا ئەم کەرەستە و ئامرازە نوێیانەی بە دەستەوە بووبا، هیچ جوولەکەیەك لە ئیسپانیای سەدەی پازدەهەمدا بە زیندوویی نەدەما."

وا دیارە لە ئێراقا هۆکاری تریش لە کاردا بوون. بەڵام خۆ هەر تەنیا هیتلێر نەبوو سەرۆی لە "ئینکیزیسیۆن"ی ئیسپانیا وەرگرتبوو. "هێنری مورگێنتاو"ی باوك کە لە سەردەمی کوشتاری ئەرمەنییان لەساڵی ١٩١٥دا باڵوێزی ئەمریکا بوو لە بارەگای عوسمانی، لە زمان "بەدری بەگ" سەرۆك پۆلیسی قوستەنتەنییەوە دەگێڕێتەوە کە پێیگوتووە: "دەوڵەت" ڕاپۆرتەکانی ئینکیزیسیۆن"ی ئیسپانیا و تەواوی دەقەکانی سەبارەت بە ئەشکەنجە و ئازار ورد ورد خوێندۆتەوە و کەلکی لە شێوە داهێنراوەکانی ئەوان وەرگرتووە." بە بڕوای وایزنتاڵ هیتلێر ئەم بازنەیەی تەکمیل و تەواو کردبوو. جووئازاری ئەو ڕیشەی بە قووڵی دەگەڕاوە سەر ڕێسا و بنەڕەتەکانی کاتۆلیکی، بەتایبەت ئینکیزیسیۆن و دیارە هیتلێر لەم بابەتەوە خۆی بە قەرزداری ترکان دەزانێ و دانی پێیا دێنێ. (بێگومان تەفروتونا کردنی زاهدان ئەلبی، لە باشووری ڕۆژاوای فەڕانسە، بە دەس سیمۆن دومۆنفۆر لە سەدەی سێزدەدا و لەسەر داخوازی ڕۆم، تەنانەت شایەت و بەڵگەیەکی کۆنتزە لەم بوارەدا.) هیتلێر لە دەسپێکی شەڕی دووهەمی جیهانی، لە ئووتی ١٩٣٩دا دەستووری بە ژێنێڕاڵە پایەبەرزەکانی دا پەلاماری لەهێستان بدەن: "تەواوی ژن و پیاو و زارۆکی بە ڕەگەز لەهێستانی بێڕوحم و بەزەیی خاشەبڕکەن؛ ئەمڕۆ کێ باسی تەفروتونا بوونی ئەرمەنییەکان دەکا؟"

هیتلێر و سەددام حوسێن سەیریش ئۆگر و تامەزرۆی بەڵگەدار کردنی دەسکاری خۆیان بوون و هەروەها بڕوایان وا بوو کە لەو پەڕی تەناهیدا دەتوانن درێژە بە کارەکانیان بدەن. وایزنتاڵ گوتی: "نازییەکان بۆیە ئەم بەڵگانەیان بە لای خۆیانەوە ڕاگرت کە پێیان وابوو هەر وا مفت لەم هەڵلایە قوتار دەبن. ئەوانە بە کردەوەی خۆیان دەنازین." ئەڵمانییەکان خەڵکێکی زۆر خوردوورد بوون و دەستوورەکانیان بێ ئەملاوئەولا بەڕێوە دەبرد. گوتی: "بە بیری هیچ ئەڵمانییەکدا ڕانەدەبرد کە بتوانێ

دژی هیتلێر هەڵگەڕێتەوە و ڕاستەوەبێ." سێودوو لـێ کردنێك لـە گۆڕێدا نەبوو. ئەم وتەیەم بە ئاماژە بەم مەیل و تاسەوە لـێ دەرکێشا کـە دەزگـا ڕقەبـەرەکانی ئاسـایش و پاراستنی حکوومەتی سەددام حوسێنی لـە شێوەی بەڵگەدار کردنی کردەوەی خۆفنـاکی خۆیان و ڕاگرتنی بەڵگە و شوێن‌پەنـجەیانی سەبارەت بەم کردەوە مەترسی‌دارانە لێکتر جیا دەکردەوە. ئەم دام و دەزگایانە کە زۆریان دڵ بە بەڵگەی نووسراو و بەڵگـەدار و وێنە و لـەم چەشنە خۆش نەبوو، زانیاری نەهێنی کامپیووتێری و شریتی تۆماری دەنگـی ڤیدۆیی‌یان لـە کردەکانی خۆیان ڕادەگرت. کاتێك گوتـم کـە "ئێـشتاسی" – دەزگـای پۆلیسی نەهێنی ولاتی کومۆنیستی ئەڵـمانی ڕۆژهەڵاتیی – ساڵگاران بە نانە بەردەسـتی "ئامرازی فەننی" هاوتاکەی خۆی، یانی پۆلیسی نهێنی ئێراقی یاریدە داوە, وایزنتـاڵ بـە نژمێکی کە وای دەنواند ئاگاداری ڕەوتەکەیە ئاخێکی کێشا.

ڕژێمی ئێراق ئەوەنـدە لـە خـۆی دڵنیـا بـوو کـە وا دیـارە قـەت فکـری ئەمـەی نـەدەکردەوە کـە ئـەم بۆنـە و بەڵگـە تاوانبارکەرانـەیان ڕۆژێـك بکەوێتـە دەسـتی چەوسێنراوەکانیان. جیا لـە هـەموو شـتێکی تـر، ئـەم بۆنـە و بەڵگانـە سـەبارەت بـە تێگەیشتنی زیاتری وایزنتاڵ لـە بواری هاوهەنگاوی لـەگەڵ تێکنۆلۆژی نـوێدا هـورمی پێری دەدایە.

بۆچوون و بیروڕای وایزنتاڵ ئەگەرچی یەکجار بەکەلك بوون، بەڵام "وردەکـاری" دام و دەزگای سەددام حوسێن خاوەنی تایبەتییەکی تایبـەت بـە ڕۆژهـەڵاتی نێوەڕاسـت بوون کە نەهاتبوونە بەرچاوی ئەو. شریتێکی ڤیـدۆیی بەتایبـەت بـیری ئـاڵۆز و پەشـێو کردبووم: بە ڕۆژێکی بەفر و کرێوە لە سـەلاحەددین، لـە بنکـەی پـارتی دێمـوکراتی کوردستان، لەتەك هوشیاری زێباریـدا گـەرمی قـسان بـووین کـە باسـی ئـەم شـریتە هاتەگۆڕ. فێوریەی ١٩٩٢ بوو و ئەو شی دەکردەوە کە سەددام حوسـێن چـی بەسـەر کوردان هێناوە. لـە سایەی بەفر و کرێوە هاتوچۆی دیدارکەران بنەی هـاتبوو و لانـی کەم زێباری بۆ جارێك دەرفەتی هەبوو کە چالاکی پۆلیسی نەهێنی ئێراق بـە بەڵگـەوە

نیشانی من بدا. تازە خەریك بوو باسی بنەماڵەکەی دەکرد,[١] بەر لەمە کە سەددام حوسێن پەلاماری ئێران بدا و ئاوری شەڕی هەشتساڵەی ئێران و ئێراق هەڵگیرسێنێ، سێ برای زێباری لە مووسڵ لە قەڵایەکی سپای ئێراقا دەژیان. ئەم سێ برایە خۆیان لە سیاسەتی نەتەوایەتی وەرنەدابوو — بێتوو خۆیان تێوەردابا لە مووسڵ نەدەمانەوە — بەڵام خودی هوشیار هەر بەم زوانە ببوو بە یەکێك لە هاوکارانی نزیکی مەسعوود بارزانی.

هەر ئەم هاوکارییە چارەنووسی براکانی گۆڕی. براکان لە لایەن پۆلیسی نهێنییەوە ڕاسپاردەی یەك چەشنیان پێگەیی: دەبێ هوشیار دەس لە هاوکاری پارتی دێموکراتی کوردستان هەڵبگرێ. براکان هاواریان لێبڵیند بوو و گوتیان کە هاووڵاتییەکی فەرمانبەردار و ملکەچی قانوونن و هیچ پەیوەندییەکیان بە براکەیانەوە نیە, چ بگا بە وەی کە دەسەڵاتیان بە سەریدا بێ و حوکمی لێبکەن. پۆلیسی نهێنی یەکێك لە براکانی بانگهێشت و بە زۆری گلاسێکی ئاوپرتەقاڵ فەرموو کرد و ئەویش خواردییەوە, بەڵام پاشان ڕوون بۆوە "تالیۆم"ی تێکراوە کە ژارێکی کوشندەیە وەك دەرمانی مشکان کەلکی لێوەردەگیرێ. ڕێی هیچ دوکتۆرێکیان نەدا کە چاری بکا، بەڵام دوکتۆرێکی سەر بە پارتی دێموکراتی کوردستان بە دزی لە مردنی ڕزگار کرد. کاتێك چاك بۆوە سەرلەنوێ پۆلیسی نهێنی بانگیهێشتەوە و پەرستارێکی بانگ کرد و ژارێکی کوشندەی بە شریقە لێدا ... دواتر دوو براکەیان وێکڕا بانگکرد و لە بابەت چالاکییەکانی هوشیار لە پارتی دێموکراتی کوردستانا سەرکۆنەیان کردن؛ براکان پێکەوە بە سواری ئوتۆمبیل بەرەو ماڵ بوونەوە و لە ڕێیە بە "تەسادوفێك" کوژران.

[١]– بارزانییەکانی نەتەوەخواز و زێبارییەکانی جاش کۆنەدوژمنی یەکتر بوون و سەرەڕای زەماوەندی مەلامستەفا بارزانی لەگەڵ کچی سەرۆکی زێبارییەکان – ئەو زەماوەندەی کە بە مەبەستی کۆتایی هێنان بە نێواناخۆشییەکان کرابوو – هەروا دوژمنی یەکتر ن. ئەم زەماوەندە زۆر پیرۆز بوو و مەسعوود بارزانی لێکەوتەوە. هوشیار زێباری لەم نێوەدا شتێکی دەگمەنە: ئەو یەکێك لە هاوکارانی نزیکی مەسعوود بارزانییە.

پاشان هوشیار هاتە سۆیی شریتێکی ڤیدۆیی کە لەم ماوە کورتە حەوت ڕۆژەیدا لە ١٩٩١ کەرکووك بە دەس کوردانەوە بوو لە پەلامار دانی ماڵی یەکێك لە سەرکردە پایەبەرزەکانی ئێراقی وە دەس پێشمەرگەیەك کەوتبوو. شریتەکە ڕێوڕەسمی گوللەبارانێکی نیشان دەدا کە لەبەر چاوی کادرە باڵادەستەکانی حیزبی بەعس و کاربەدەستانی تری حکوومەت و جەماوەرێکی زۆر کە هەستی شادییان دەنواند بەڕێوە دەچوو. لە پێشدا تاقمی گوللەباران دەسرێژی کردە ئەم پێنج کوردەی بە دارەوە چۆڵەپێچ کرابوون و بە جامانەکانیان چاویان بەستبوون، پاشان ئەگەرچی کوردەکان مردبوون، بۆ ماوەیەکی درێژ بە ڕەشاش تەقەیان لێ کردن. دوای ئەمە ئەفسەرێك بە هەنگاوی قورس و پتەو بەرەو مەیتەکان بزووت و بە دەمانچە یەکی فیشەکێکی تەواو بوونی بە — لاجانگیانەوە — نا. شتێکی کە پتر سەرسوڕماوی کردم، ئەفسەری دووهەم بوو کە دوابەدوای ئەفسەری یەکەم دەڕۆیی، ئەو مەیتەکانی دایە بەر گوللە. شریتەکە لەپڕ تەواو بوو، بەڵام دیار بوو کە ئەفسەرەکان هەموو یەك بە دوای یەکا چوون و ئەم کردەیان چەنپات کردۆتەوە.

ئەم چەنپات کرانەوە شتێکی هێنایەوە بیرم کە خاتوو "فریا ئێستارك"ی ئینگلیسی کە لە کاروباری ناوچەدا پسپۆڕە، وێنای دەکا. ئەم وێنا کردنە باسی ئیعدامی "نووری سەعید"ی سەرۆکوەزیرە لە گەڕیانی شۆڕشی ساڵی ١٩٥٨ی ئێراقا کە کۆتایی بە حکوومەتی پاشایەتی ژێربالی بریتانیا هێنا. نووری پاشا هەوڵی دا بە جلوبەرگی ژنانە لەم هەڵلا و بگرە دەرباز بێ, بەڵام خەڵك گرتیان و کوشتیان. شەوی دواتر خەنیمەکانی چاردە مەیتیان لە ژێر گڵ هێناوەدەر, هەتا ئاخرییەکەی دۆزیانەوە؛ ئەو کات ڕانندەی ترۆمبێلانیان ناچار کرد لێکدالێکدا وەسەر کەلاکی پەڕن. ئێستارك کە لە دۆستانی نیزیکی نووری سەعید بوو ئاماژە بە دڕندایەتییەك دەکا کە "ئێراق لە درێژەی مێژووی خۆیا پێیەوە بەدناو بووە." ئەم خاتوونە سەرنج دەخاتە سەر "جرینگەی نێوەنێوەی کۆنەزەنگێکی لە گوێیان ئاشنای کوشتوکوشتارێك کە لە قەدیمەوە لێ دراوە، یانی لەو ڕۆژەوە کە عەلی، زاوای پێغەمبەری ئیسلام و خەلیفەی چوارەمی

مسوڵمانان لە کووفە بە زەبری شیر کوژرا – ٦٦١ زایینی – وا وێدەچێ زۆر پێشتر گەلاڵە و بیچمی کارەکە دارێژرابێ. تەنانەت قەلاچۆکرانی بنەماڵەی پێغەمبەری ئیسلامیش لەم هەرێمەدا شتێکی تازە نیە."

بەڵام تۆ بڵێی جگە لەم کردەوە سامناکەی لە شریتە ڤیدۆییەکەدا چەنپات دەبۆوە، شتێکی تریش هەبووبێ کە من تێینەدەگەیشتم؟ بۆچی دەبێ پەیتاپەیتا تەقە لە مەیتی مردوو بکرێ؟ بیستبووم کە پۆلیسی نەهێنی بەر لە دانەوەی مەیتەکان بە بنەماڵەکانیان پووڵی فیشەکە هاوێژراوەکان – و خەرجوبەرجی کڕینی تابووت و ڕاگواستنیان – لە کەس و کاریان وەردەگرێتەوە. یانی مەسەلەی وەرگرتنی دمچەورانە پاش مەرگ لە گۆڕێ دایە! هوشیار بەم واقوڕمان و پەشۆکاوییەی من پێکەنی. ئەوەی بە لای منەوە زۆر سەیر بوو هاوهەنگاوی بێ ئەملاوئەولای ئێراقییەکان بوو لەگەڵ ئەم شێوە حکوومەتەی سەددام حوسێن. هەموو لە گەڕیانی پالاوتن و لێکدەرکردنی پایەبەرزانی حیزبی بەعس کە پاش وە دەس هێنانی دەسەلاتی لە ١٩٧٩دا ڕووی دا ئاگادار بوون. سەددام حوسێن چەندسەت کەسێکی بۆ بیستنی وتاری یەکێك لە بەشدار بوانی پیلانی ئەم گۆدەتایەی قەرار بوو بکرێ و دەسەلات بگرێتە دەس بانگهێشتە هۆڵی کۆنفرانس. لەگەڵ ناوهێنانی هەر کام لە پیلانگێران لە وەختایەکدا کە سەددام حوسێن فرمێسکی دەهاتەخوار دەستووری دەدا کابرای ناوبراو لە نێو قریوە و قریشکەی شادی جەماوەرەکە بەرنە دەرەوە. پاسەوانەکان تاوانباریان دەبردەدەر. ئەو دەم سەددام تەواوی وەزیران و بالادەستان و ئەندامانی پاشماوەی حیزبی ناچار کرد کە بکەونە ڕیزی تاقمی دەسرێژکەران و تەقە لە مەحکووم کراوەکان بکەن.

ئەم کردەوە شێوەیەکی چەپەڵانەی دەس و داوێن تێوەدانی هاوکاران بوو لە کارەساتەکەدا، وێنەیەك بوو کە لە تەواوی ئاستەکانی زنجیرەی فەرماندەرێتیدا چەن پات دەبۆوە: لە ژێرووترین ئەندامی پۆلیسی نهێنیڕا بگرە هەتا بالاترینیان، تێکڕا بەرپرسایەتی ئیعدامەکانیان کەوتبووە سەرشان. بەمجۆرە وەفاداری سەبارەت بە سەددام حوسێن و خزمەت کردنی بە ناچار دابین و دەستەبەر دەکرا. کە وایە ئەم

فیلمە ڤیدیۆییەی كە وەك شتێكی سەمەرە وەبەر چاوی من هاتبوو لە ڕاستیدا بەڵگەیەك بوو كە نیشانی دەدا دەستوور بەڕێوە چووە و هیچ باڵادەستێك نەیدەتوانی سەبارەت بە وەفاداری كەسانی نێو ڕەوتی ڕووداوەكان و لێهاتوویییان دڵاودڵ بكا. ئەم شریتە ڤیدۆیییانە و شریتە ئاسایییەكان، كە چالاكی و هەڵسووڕداسووڕی حكوومەتیان بە خۆفناكترین شێوە دەنواند، بۆ ترساندنی كەسانێكیش كە شۆر و شەوقێكی كەمتریان سەبارەت بە خولقاندنی ترس و تۆقاندن نیشان دەدا، زۆر بەكەلك بوون.

ڕژێم ئەم ڕووداوەی ساڵی ١٩٧٩ی لەسەر شریت تۆمار كرد و گەلێكی لەبەر گرتەوە و لەبەر چاوی گوڵبژێركراوانی ئێراقی، بۆ وێنە جاشەكان و ئەندامە عەرەب و كوردەكانی حیزبی و كاربەدەستانی ڕەسمی ڕانا. ئەم ئامرازانە بۆ تەمێ‌گرتوویی لەگەڵ شێوەكانی تری كە حكوومەتی حیزبی بەعس بەدی هێنابوون تێكەڵ دەكران و تێكڕا سیستمێكی زۆركارانەی هەوسارپساویان پێكدێنا كە دەرفەتی بۆ سەددام حوسێن و بنەماڵەكەی دەرەخساند بە ناوی كەمینەی عەرەبی سونی مەزەب و ئاپۆرە داوی شارەكانی دووچۆمانی دیجلە و فورات چەشنی تكریت، زاگەی خودی سەددام، بەسەر ئێراقا حكوومەت بكەن. شەڕ لەگەڵ ئێران ئەم مەیلی بەدفەڕی و توند و تیژی و زۆركارییەی كە لەمێژ بوو لە ناخیدا جێگیر ببوو، پێهەڵابرد. ئەم ئامراز و كەرستانەی كە بۆ نواندنی توند و تیژی هەڵبژاردن كوشندە و دڕتر و خۆفناكتر بوون، هەتا سەرەنجام بۆ لێكدەركردن و ڕقڕشتنێكی تاسەشكێن بە دژی دوژمنان دەسی ڕووی كردە گازی ژاراوی و خاپووركەر برد، ئەویش نە تەنیا لە بەربەرەكانی لەگەڵ دوژمنانی دەرەكیدا بەڵكوو لەتەك خەڵكێك كە وەك خۆی ئێراقی بوون.

وا دیارە مەیل و ئیشتیای سەددام حوسێن بۆ نواندنی زەبر و زەنگی پتر بە دژی كوردان نابێ شتێكی لە ناخافڵ بووبێ. نەیاری و ڕق و قینی سەبارەت بە وان خاوەنی بیست ساڵ پێشینە بوو؛ سەددام تەماداری خۆی لە بابەت پاككردە حیسێب و ڕقبێ‌ڕشتنیانی قەت لەكەس نەشاردەوە. حاڵی بوون و تێگەیشتن لە ویست و ئامانجی

لە پێشدا گەلاڵە کراوی حیزبی بەعس لە پێوەندی لەتەك کوردانا شتێکە کە مرۆڤ ناچار بە لایەنگری دەکا و وا باشە باس و خواسی ئەم بوارە بخرێتە ئەستۆی مێژوونووسان. دوژمنەکانی ئاماژە بە پێشینەیەکی نەپساوە دەکەن کە لە سەرکوت و خاشەبڕ کردنی حیزبەکانی ترا کەوتۆتە پێوشوێنی، بەلام لاگیرانی ڕژێم دەڵێن کە حیزبی بەعس هەر پاش گەڕانەوە سەر دەسەلات لە ١٩٦٨دا بەگەرمە تەمای وابوو کوردان لە دەسەلاتی سیاسی و داهاتی نەوتا بکاتە شەریك و ئەو سەردەمی بۆ ولاتێکی کە لەبەر دە سالان بشێوی و شلەژانی بێ نێوبڕی شۆڕش و ڕووخانی خانەدانی هاشمی تەواو لە بێ کەوتبوو، پێکەوە سازانی تەواوی خەڵکی ئێراق بە گشتی لە عەرەبی شیعە و عەرەبی سونیڕا بگرە هەتا کوردان وەك شتێکی ئاقلانە و مەنتیقی دەهاتە بەرچاوان. لاگیران و بەرگریکارانی ڕژێم لایان وایە کە تاسەی کوردان بە لایەنی دەس تێکەڵ کردنی لەگەڵ غەواران – بەتایبەت ئێران و ئیسرائیل لە سالانی دەیەی ١٩٦٠دا – لێکهەلاواردنی چاکە و خراپەی بە لاڕێدا بردن و بوو بە هۆی ئەوەی کە داواکانیان بە شێوەیەکی گران و لاسەنگ پێهەلابەرن و ئاخرییەکەی بەعسی وا لێبکەن کە بەجێی پێکهاتن لەگەڵ نەتەوەخوازیی کورد لە نێوخۆی ئێراقێکی یەکگرتوودا، بکەونە سەرکوت کردنی.

وە هەر حاڵ، سەددام حوسێن قەت فەرامۆشی نەکرد کە لە ساڵی ١٩٧٠دا حیزبەکەی ئەوەندە لاواز بوو کە خۆی ناچار بوو بێتە سەر دانیشتن و مامەڵەیەك لەگەڵ کوردان کە خودموختارییەکی بەرفرەوانی لێکەوتەوە. نەبوونی هاودەنگی و ڕەزامەندی لە کاروباری ئێراقا – و تەواوی شوێنەکانی ڕۆژهەلاتی نێوەڕاستا – ئەوەندە زۆرە کە هەروەك دیتمان دەوڵەتی ئێراق هەرگیز بەگەرمە و سەرڕاست لێنەبڕا کە قەراروبڕییەکان بخاتە گەڕ. بە پێچەوانە هەر کە حوکمات هێزی هاتەوە بەر سەددام حوسێن ساڵمەخەتەی کرد و پێی لە بڕیارەکان نا و هەوڵی دا کێشە و داوای کوردان سەبارەت بەم هەرێمانەی کە بە هەق بە هی خۆیان دەزانین لە هورم و بڕەو بخا. وێڕای ئەمەش شێوە و شێوازی کارەکانی – واتە دەسدرێژی بۆ گیانی خەڵك و خاپوور کردنی گوندان و دوور خستنەوەی بە کۆمەڵ بۆ باشوور – هەموویان لە جەغزی ئەم

نەریتە توند و تیژانەدا بوون کە ئێراقی نوێ لە حکوومەتی عوسمانی بە میرات وەرگرتبوو.

لە ٢٩ی سێپتامبری ١٩٧١دا پیلانێکی تر کە بە "پیلانی تەقینەوەی مەلایان" ناوبانگی دەرکرد، هەوڵێکی دیکە درا بۆ کوشتنی بارزانی. ڕژێم داوای لە لێژنەیەك مەلای شیعە و سوننی کرد کە دەیانویست بچنە سەردانی بارزانی، بیروڕای بپرسن و لە ملی هێندێکیانی پەستاوت کە بۆ تۆمار کردنی قسەکانی بە وردی دەزگای وەرگرتن و تۆماری دەنگ لە ژێر پشتێندەکانیان ببەستن. بەڵام بە بێ ئاگاداری ئەوان دەزگاکانیان پڕ کرد لە تەقەمەنی. پۆلیسی نهێنی بە دروستی لێکی دابۆوە کە لەبەر ڕێزێکی تایبەتی کە بارزانی بۆ مەلایانی هەیە, ناهێڵێ پاسەوانانی گیانیان بپشکنن. هەر کە دیدارەکە دەستی پێکرد, ئەم کەسانەی دەوری ڕانندەی لێژنەکەیان دەگێڕا, لە ئوتۆمبیلەکانی خۆیانا, کلیلی تەقینەوەیان لێدا. مەلاکان چوونەوە لای خوای خۆیان و پریشکە و پنچکە گۆشتی لەشیان چەند ڕۆژان هەر وا بە میچەکەوە ما. بارزانی لە سایەی سەری خزمەتکارێکی کە چای بۆ دا دەنا بە سلامەت دەرچوو: قەڵافەتی کابرای خزمەتکار, زەبری شەپۆلی تەقینەوەکەی گلدابووە. پاسەوانانی بارزانی لەم شڵەژاوییەدا و بەم بیرەوە کە ڕێبەرەکەیان کوژراوە دەستیان کرد بە کوشتاری مەلا و هاوڕێیانیان کە بە سلامەت لەم تەقینەوە خەلەستبوون. بەو جۆرەی کە لە کونی جێ فیشەکەکانڕا لەسەر دەرکەی ئاودەستەوە دەردەکەوت وادیاربوو یەکێك لە میوانەکانیان لەسەر پێشاوێ دابوویە بەر دەسرێژ.

دەوڵەتی بەغدا پاش ماوەیەك دیسان سنووری "دابەشینی وڵاتی" گۆڕی: کوردانیان لە ناوچە بارناسکەکانی نیزیك چاڵە نەوتەکانی کەرکووك یا مەڵبەندەکانی لای سنووری ئێران و خودی شاری کەرکووك وەدرنا و مووچە و مەزرا بەرێژەوەکانی دایە ئەم عەرەبانەی کە بۆ وێندەرێ هێنا بوون و بەم شێوەیە هاوسەنگی جەماوەریی پێشووی تێك دا. یەکەم گوند لەم ٤٢٤٠ گوندە کوردەی کە بە دەستی حکوومەت خاپوور کران, پاش لێکهەڵوەشانی شۆڕشی بارزانی لە ١٩٧٥دا تەخت کرا. سەددام حوسێن سێ کوڕی بارزانی کوشت "لوقمان, عوبەیدیللا و سابیر" و دەیانهەزار کوردی پاش

گەڕانەوە لە ئێران دوور خستەوە بۆ دەشت و سارای وشك و قاقڕی باشوور. پتر لە ٢٠٠٠ گوندی كوردان بەر لە ١٩٨٧ لە سەر لاپەڕەی جوغرافیای كوردستان بزر بوون.

ئەم مەبەستە دروست پاش هەشتساڵ هەڵگیرسانی شەڕی سەددام حوسێن بوو لەگەڵ ئێران. ئەو لەم ساڵەدا دام و دەزگای لەشكریی خۆی كە بە مەبەستی پەلامار و زەبرێكی تۆڵە ئەستاندنەوە وەها ساز و تەیار كرابوون هەتا بە كەس چورتمیش نەكرێن, دژی كوردان خستە گەڕ. كوردان كاتێك وە خۆ هاتنەوە كە تازە كار لە كار ترازابوو. لە دێسامبری ١٩٨٧دا مەسعوود بارزانی پێیگوتم: "ئەگەر ڕەوتەكە هەر وا باژوێ ئیتر كوردێك لە كوردستان نامێنێ. پیلانی سەددام حوسێن ئەمەیە كە ئێمە وەك گەلێك خاشەبڕ كا. یان ئەو دەبیاتەوە یان ئێمە, هیچ ڕێگایەكی دیكە نیە."

***

كاتێك لە ١٩٨٠دا شەڕی ئێراق لەگەڵ ئێران دەستی پێكرد, زۆرێك لە كوردەكانی ئێراق پەند و گۆڵمەزەكانی شكانی پێنجساڵ لێرەوبەریان باش هەزم نەكردبوو. ئەم خەڵكە لەم زنجیرە شەڕانەدا كە لە ماوەدای تەمەنی بەرەیەكا قەومابوون, ڕۆژ بە ڕۆژ لەگەڵ جبەخانەی ئێراق كە پەساپەسا خۆفناكتر دەبوو, ڕاهاتبوون. ئەم جبەخانەیە لە فڕۆكەی تیژباڵی هەرە چالاكی "هاوكێر هانتێرە"وە بگرە هەتا ناپاڵم و باڵەفڕی هەمە چەشنی دیكەی گرتەوە و ئەمانە كۆمەڵێك چەكوچۆڵ بوون كە لە نرخ و بایخی پشتیوانێتی چیای بۆ كوردان تەواو كەم دەكردەوە. لەمە پڕخەسارتر بێدەسەڵاتی كوردان بوو لە بواری ئەگەری تێكدانەوە و زەرەد گەیاندن بە حیساباتی [دوژمنان]. كوردەكانی ئێراق بەتایبەت ئەوانەی كە بە كوڕانی بارزانی وەفادار بوون, زۆرتر وەك ڕابردوو شەڕیان تەنیا وەك هەلێك بۆ تۆڵە ئەستاندنەوە دەهاتە بەرچاو و لایەنی پارێزیان تەواو وەلا نابوو. مەسەلێكی كوردی كە دەڵێ: "كەم بژی, كەڵ بژی", ئەم خۆ دانە دەس چارەنووسەی بە باشترین شێوە دەردەخست. كوڕانی بارزانی بێ ئەوەی گوێ بدەنە ئەم سەركوتەی ڕەنگە پاش تێشكانی ئێران و مانەوەی سەددام ئاوقایان بێ دەستیان بردەوە بۆ چەك. ڕاستییەكەی ئەمەیە, من خۆم

هەر ئەو دەم لە ماوەی چەندین کاتەژمێر دانیشتن و وتوویژ لەگەڵ کورداندا, قەت نەمبیست کە ڕێبەرێکی کورد لەسەر ئەم گومانە بێ کە ڕەنگە شەڕ بە جۆرێك کۆتایی بێ بێ کە پتر لە ڕابردوو بە زەرەدی ئارمانجەکانیان بێ. ئەوان لایان وابوو کە شەڕ بڕستی هەردوو وڵاتی ئێران و ئێراق دەبڕێ. نموونەی خەیانەتی "شا"یان تەواو لە بیر بردەوە و لەگەڵ کۆماری ئیسلامی ئایەتوڵڵا خومەینی کە ساڵێك پێشتر کوردەکانی ئێرانی بە توندی سەرکوت کردبوو, دەستیان تێکەڵ کرد. لە هاوینی پاش شۆڕشی فێوریەی ساڵی ١٩٧٩ی ئێراندا, دەوڵەتی نوێ داخوازی کوردانی لەسەر خودموختاری بردەوە پاش و بە پشتیوانی هێزە چەکدارەکانی کەوتە سەرکوت کردنیان.

کوردستان قەت نەبوو بە مەیدانی شەڕ و کەڵەوەکێشی ئێران و ئێراق, بەڵام هێزی پێشمەرگە بە ئازاد کردنی خێرای ناوچەکانی بەرفرەوانی کوردستان – لە سنووری تورکیاڕا بگرە هەتا ئێران – ئەم "خەیاڵاتەی سەرکەوتنیان" بۆخۆیان پێکهێنا, ئەویش وەختایەکی کە شەڕ لە باشوور لە گڕی خۆیا بوو. کوردستانی ئێراق عەمباری دانەوێڵەی وڵات بوو و لکی گەورەی ڕووبارەکانی دیجلە و فورات و چۆماوەکانی تر, ئێراقی لە نێو وڵاتانی عەرەبیدا ڕاستەوخۆ کردبوو بە وڵاتێکی خۆبژێو لە بابەت ئاو و بژیوەوە. هاوکاریی کوردان لە باکوور لەگەڵ ئێران زۆرێك لە هێزەکانی ئێراقی کە سەددام حوسێن لە بەرەدا تەواو بۆیان زەروور بوو لە پێ پەڕاندبوو و ئەم هاوکارییە هێندێك جاران ناوچە بارناسکەکانی وەك چاڵە نەوتەکانی کەرکووك و بەنداوەکانی "دەربەندی خان" و "دووکان"ی کە ئاو و کارەبای بەغدایان دابین دەکرد, دەخستە مەترسی. لە ئاکامدا ڕوانگە و بۆچوونی حکوومەت تەواو ژێر و ژوور بوو و ئەم ئاڵوگۆڕە شتی ناخۆشی لێ‌کەوتەوە. لەبەر چاوی سەددام حوسێن "پێشمەرگە" چەشنی "خراپکار" خۆی نواند, ئەم لەبزەی کە لە قامووسی بەعسا تەواوی کوردانی دەگرتەوە و مافی شیاوی هاووڵاتی بوونی ئێراقی لێ‌وەردەگرتنەوە و بە بێ ئاگاداری ئەوان, ئەوانی دەخستە ئەوبەری سنووری ژینەوە. هەر جیاوازییەکیش کە لە نێوان پێشمەرگە و خەڵکی ئاساییدا بوو, نەما. ئێستا بۆچوونی کۆمەڵانی

سەرەتایی هاتەوە گەڕ, یانی ڕەت کردنەوە و وە بەرچاو نەهێنانی هەبوونی دوژمن و گۆڕینی بە باری کەسایەتییەکی نەبوودا. وێڕای ئەمەش حوکمات پاراستنی هەر چەشنە ڕێ وشوێنێکی کە لە شەڕاندا وە بەرچاو دەگیرێ, وە لای نا. کاتێك سپاسی ئێراق کەوتە بارودۆخێك کە حیسێبی لەگەڵ کوردان ساف بکا و ڕقی خۆیان پێبڕێژێ — هەر وەك دەبینین کە لە ئاوریلی ١٩٨٧دا ئەم کارەی دەس پێکرد و لە درێژەی ساڵی ١٩٨٨دا کەوتە شوێنی — سەرکردایەتی باڵای سپای ئێراق شانازی دەکرد کە بێ نێوبڕ چەکی ژاراوی دەکار هێناوە و ئەم دەس وەشاندنانەی بە "بەربەرەکانییەك دەزانی کە کەوتۆتە بەر ئافەریم و پێهەڵاگوتنی تەواوی خەڵکانی جیهان." چونکە "تەواوی ئەم غەیانەتکارانەی خۆیان بە نەیارانی دەرەکی هەرزانفرۆش دەکەن ڕەپاڵ دەنێ."

دواتر بۆم دەرکەوت کە ئەم زمان و ڕاوێژە خۆفناکە لە ناوچەدا پێشینەدارە: وێکچوونێکی ئازاردەرانە لە نێوان بیروڕای بەغدا سەبارەت بە کوردان وەك خەڵکێکی "خائین" کە دەبنە هاودەستی ئێران و هەر وەها تێکەوتنی ڕێبەرانی تەك لە بەستێنی ڕیشەبڕ کردنی ئەرمەنییەکان لە ١٩١٥دا بە تاوانی هاوکاری لە ترك ڕووسیادا, وە بەرچاو دەهات. ئەنوەر پاشا, وەزیری "شەڕ"ی عوسمانی بە "مورگێنتاو"ی گوت: "ئێوە دەبێ بزانن لە کاتێکا کە ئێمە لە "داردانێل" بۆ نەفسی ژیانمان شەڕمان دەکرد و هەزاران کەسمان دەکردە قوربانی, نەماندەویست ئیزن بدەین کە ئەم خەڵکە لە پشتەوەڕا بماندەنە بەر خەنجەر." دەزگای زانیاری بریتانیا لە مەودای شەڕی یەکەمی جیهانیدا دەقی تەلگرافێکی ڕەمزی بە ڕێکەوتی ١٥ی سێپتامبری ١٩١٥ بە ئیمزای تەلعەت پاشا, وەزیری نێوخۆی عوسمانی بڵاو کردەوە کە دەیانگوت هێزەکانی ئینگلیسی لە سووریا بە خەنیمەتیان گرتووە. تەلگرافەکە دەیگوت: "دەوڵەتی عوسمانی تەمای وایە ئەم خەڵکە تۆوبڕکا, تەنانەت ئەگەر چالاکی لەم بوارەدا زۆریش توند و تیژ بن ... نابێ هیچ چەشنە خاترگرتنێك لە بەر نێر و مێ بوون و تەمەن یان ئازاری ویژدان لە گۆڕێدا بێ."

عەلیحەسەن مەجید, ئامۆزای سەددام و سەرکردەی هەرە باڵا بۆ کوردستان لە چوارچێوەی وشە و وتەی لەم چەشنەدا بیری دەکردەوە. هەر کە ڕۆژی ٣ی مارسی

١٩٨٧ وەك سکرتێری گشتیی نووسینگەی باکووری حیزبی بەعس کاروباری کوردستانی بە دەستەوە گرت, بە هەڵسووڕانێکی تێکەڵاوی دڵڕەقی خۆی تەنانەت کوردانیشی واقوڕماو کرد. کوردان لە ماوەی دوور و درێژی خەباتی خۆیان لەگەڵ ئێراقا قەت بە هیوای تاقە کەسێك خۆڕایی نەکرا بوون کە ئاوها دەسەڵاتی مەرگ و ژینی خەڵکی بە دەستەوە بێ. لە ڕابردوودا سەددام حوسێن و پێشینانی هەرگیز لە ترسی سەر هەڵێنانی ڕەقیبانی شیمانەیی دەسەڵاتی تەواویان نەدابوویە دەس کەس. ئێستا مەجید کەسی لە ئامۆزاکەی باڵادەستر نەبوو و لە گشت کاروباری نێوخۆ و نیزامیی و هێمنایەتی باکووری ئێراقا تەواو خاوەن دەسەڵات بوو. ئێستا ئیدی کوردان هیوایەکیان نەبوو بۆ ئەوەی کە بتوانن بە قوژبنی قەڵش و تەقەڵی ئەم حکوومەتە چەق بەستوەدا هەڵسووڕێن و بۆ مانەوە چاوی هیوا ببڕنە مل بە ملە و بەرچاوتەنگی نێوان ڕێکخراوەکانی زانیاری و پۆلیسی نەهێنی و حیزبی دەسەڵاتدار و هێزە چەکدارەکان و جاشەکان. مەجید هەتا ڕۆژایەکی کە لە ٤ی ئاوریلی ١٩٨٩دا کوردستانی جێهێشت بەوپەڕی کەیفسازی و تام و چێژەوە دەسەڵاتی سەپاند. هەروەك یەکێك لە خوێندەوارانی کورد بە پەژارەوە گوتی: "ساڵانی ١٩٨٧ و ١٩٨٨ بۆ کوردان لە هێرشی ئەسکەندەری گەورە لە ساڵی ٣٣١ی بەر لە زایینەوە – لەسەر ڕێی خۆی بۆ هیندووستان – بەرەو ئێرە, ناخۆشترین ساڵانی کوردستان بوون." بیستنی شریتە بە خەنیمەت گیراوەکان ئەم مەبەستەی بە ڕوونی دەردەخست. زمانی بزۆز و بەرەڵڵا و زۆربە چەپرەکی مەجید, دەنگی زیقزیقۆکە و سەیر و ڕاوێژی دیار و گوندییانەی, سەرلەبەر تەمای حکوومەتی بۆ هەڵتەکاندنی میراتی نەتەوایەتی و شێوەی ژیانی خەڵکی [کورد] بە تەواوی دەردەخست.

مەجید لەڕێوە بە کەلك وەرگرتن لە چەکی شیمیایی بە مەبەستی کوشتار و تۆقاندنی خەڵکی گوندەکی باکووری ئێراق, شێوازێکی نوێی خستە سەر ڕێوشوێنی کۆنی شەڕەکانی دژی پارتیزانی. لە نێو کورداندا ناوی بە عەلی کیمیاوی زڕا. تاکتیکەکانی ڕاماڵینی لەسەر شێوازی چۆل کردنی ناوچە گوندنشینەکان خێراتر کرد و ئەو برە پارتیزانەی کە مابوونەوە لە خورد و خۆراك و زانیاری بێبەشی کردن. تەنانەت

بەر لە هاتنی ئەو, خەڵکانی گوندەکی لە گوندەکانی خۆیان ڕەپێچەك درابوون و لە شارۆچکەکانی مەشهوور بە "سەرکەوتن"دا لە قەراخ شارێ و دەورووبەری شارەکاندا کە بە سانی چاوەدێرییان بە سەرا دەکرا, بنەگر کرابوون. مەجید بە خاپوور کردنی ئەم کۆخ و گوندانەی کە هەر لە سەردەمانی کۆنەوە بەردی بناغەی کۆمەڵی گوندەکی کوردیان پێکهێنا بوو ئەم ڕەوتەی پتر خستەگەڕ. لە قۆناخێکی ترا, دەیانهەزار گوندەکی کۆکردەوە و گرتنی و بەرەو کوشتارگاکانی بەڕێ کردن. بۆ پاساو هێنانەوە لە بابەت تەخت کردنی گوندە کوردەکان و پێکهێنانی پشتێندەیەکی هێمنایەتی بە بەرفرەوانی "نیوئینگلەند" لە یەکێك لە شریتە بە خەنیمەت گیراوەکاندا دەیگوت: "ئەگەر وا نەکەین چالاکی خراپکارانە قەت, هەتا میلیۆن ساڵی تریش کۆتایی پێنایە."

ئەو نەبوونی بەرهەم و حاسلاتی کە لە ئاکامی چۆل بوونی دێیەکانەوە بەدیهاتبوو, بەم شێوەیە و بە بایخ پێنەدان لە کۆڵ خۆی کردەوە: "گەنمەکەیانمان ناوێ, لەم بیست ساڵەی دوایەدا هەر گەنممان لە دەرەوەڕا هێناوە, بلا با پێنج ساڵی تریشی بێتە سەر." کوردان لەوپەڕی دەرد و هەڵچۆقینا دەیانبینی کە داهاتی نەوت, کە بەشی زۆری لە کوردستان دابین دەکرا, هەل بۆ سەددام حوسێن دەڕەخسێنێ کە گەنمی پێبکڕێ و چنۆکی ئەمریکا ئەم ڕەوتەی بۆ خۆش کردووە: زیاتری ئەو گەنمەی کە ئێراق دەیهێنا, گەنمی بە لاشی ئەمریکا بوو کە دەوڵەتانی ڕێگان و بووش جار لەگەڵ جار پتر دەیاننایە بەر دەستی ئێراق, هەتا وای لێهات لە سایەی نێوانخۆشیی چەند کەسێك لە ئەندامانی کۆنگرە, ئێراق بوو بە گرینگترین بازاڕی گەنمی ئەمریکا. لە سایەی بە لاش دان و دەستەبەر بوونەکانی "دامەزراوەی پشتیوانی بۆ کڕینی کەلوپەل" ئێراق لە ساڵی ١٩٨٩دا بایی چوارمیلیارد دۆلاری گەنم لە ئەمریکا کڕی و لە ١٩٨٩دا دەوڵەتی بووش ئەم دەسقەرزانەی کە "دامەزراوەی پیشتیوانی بۆ کڕینی کەل وپەل" دەستەبەریان ببوو, هەتا دوو بەرامبەری پێهەڵابرد.

لە شریتێکی ترا عەلی کیمیاوی لە وتارێكدا بۆ کادرەکانی حیزبی بەعس ئاوای پاساو بۆ کەلك وەرگرتنی پەیتاپەیتا لە گازی شیمیایی بە دژی کوردان هێنایەوە: "کێ دەخوازێ متەق بکا؟ کۆمەڵی نێونەتەوەیی؟ بێ جێ دەکەن ... کۆمەڵی نێونەتەوەیی و

تەواوی ئەوانەش کە گوێ دەدەنە قسەکانیان هەر وەتر!" لە دەسپێکی ساڵی ١٩٨٩دا لە کۆبوونەوەیەکی دەگەڵ ژێردەستانی, لە بەرامبەر کەسانێکا کە ڕەنگە غیرەت وەبەر خۆ بنێن و لەمەڕ گوللەبارن و کوشتاری بە کۆمەڵی پیاوان و ژنان و زارۆکانی کورد کە لە ١٩٨٨دا بەڕێوە چووبوو ڕەخنە بگرن, بەم وتانە کەوتە بەرگری کردن لە خۆی: "لە منیان دەوێ ئەوان ساخ و بەدەماخ ڕابگرم؟ ... نا, من ئەوان بە بۆلدزێر زیندەبەچاڵ دەکەم." لێرەدا وەك ئەوەی باس و دەمەتەقەیەکی هێنابێتەوە بیر کە لە زەینیدا هەڵگیرسابوو, درێژەی دا: "باشە, ئەم گشتە خەڵکە لە کوێ وەحاوێنم؟ ئەوانم بە سەر قەزاکاندا دابەشی. پاشانیش بە ناچار بۆلدزێرەکانم ناردە ئێروئەوێ."

ئەمە خۆ هەڵکێشانێکی لەخۆوە نەبوو. هێندێك لەو کەسانەی قوتار بوون گێڕایانەوە کە چلۆن دەیان هەزار کورد بە فەرمانی ئەو تێدا چوون: زۆربەی ئەم کوژراوانە بریتی بوون لە ژنان و منالآن. ماوەیەك دواتر, لە بەهاری ١٩٩١دا, ئەو وەختەی کە کوردان و ئێراقییەکان هاتنە سەر زنجیرەیەك وتوویژی بێ ئاکام, مەسعوود بارزانی و تەواوی ئەندامانی لێژنەی نوێنەرایەتی کورد هەستی خۆیان قەیتەرقوو کرد و خۆیان خواردەوە و هەر لەگەڵ ئەم "عەلی حەسەن مەجید"ە کە یەکێك لە ئەندامانی لێژنەی نوێنەرایەتی ئێراق بوو دانیشتنە سەر وتوویژ. کوردان پێیان گوت وەك لێکیان داوەتەوە ١٨٢٠٠٠ کورد بزر بوون, کە وێدەچی مردبن و زۆربەی ئەوان لەم زنجیرە دەسوەشاندن و چالاکییە سەمەرانەدا تێدا چوون کە لە ١٩٨٨ بە ناوی چالاکی "ئەنفال" بەڕێوەچوو و زۆرتریش خەڵکی ئاسایی وەبەر خۆی دا. عەلی حەسەنمەجید وەهای ڕق هەستا کە لە جێی خۆی بڵیند بوو و نەڕاندی: "ئەمە وانیە, زۆریان پێوەناوە, ١٨٢٠٠٠ کەس, یانیچی؟ لە سەتهەزار کەس پتر نەبوو!"[1] هەتا وە دەس هێنانی بەڵگە نەهێنییەکان لە بەغدا, کە ڕەنگە سەرەداوێکی

١– عەدنان موفتی پێیگوتم: "لەو چل و دوو ڕۆژەدا کە وتوویژ درێژەی هەبوو" جارێکیان عەلی کیمیاوی کە باسی خاپوور کرانی بەربلاوی گوندەکان و کەلك وەرگیران لە چەکە شیمیاییەکان بە فەرمانی ئەو هاتە گۆڕ, توند دەرهەڵبوو و گوتی: "ئەگەر باسی کوردستان دەکەن دەبێ لە سەرەتاوە دەس پێبکەن, نەك تەنیا لە زەمانی

ورد و باریك لە بابەت كوژراوانی ئەم ڕووداوانەوە بداتە دەس, ئەم كوردانەی كە خەریكی كۆكردنەوەی بەڵگە و بۆنەی سەبارەت بەم زۆركارییەن ژمارەكەی مەجید بە ڕاستر دەزانن. یەكێك لە توێژەرانی ورد و خوردی كورد بە ناوی شۆڕش ڕەسووڵ, بە گوێرەی وتوویێژی بەربلاو — لە كوردستان — و پێداچوونەوەیەكی ورد بە بەڵگەناكانی بەدەستەوەی ئێراقی‌دا, لە ئاخروئۆخری ساڵی ١٩٩٤دا پاش پێداچوونەوە و هەڵسەنگاندنێكی بەپارێز سەبارەت بەم گەڕیانە, واتە ژمارەی تێداچوانی كوردانی زەمانی سەرۆكایەتی مەجید, ژمارەیەك لە نێوان ٦٠٠٠٠ تا ١١٠٠٠٠ كەس دەخاتە ڕوو. ڕێكخراوی لێبوردنی نێونەتەوەیی وای دادەنێ كە — جگە لەم قۆناخە — لە ساڵانی دەیەی ١٩٨٠دا لە كوردستان و ناوچەكانی تری ئێراق "سەدان هەزار كەس بوونە قوربانیی ئەم شێوە ئیعدام كرانە سەرسەرەكییانە." یەكێك لە ڕاپۆرتەكانی ڕێكخراوی نەتەوەیەكگرتووكان دەڵێ: "زەبروزەنگ و فیتنەگێڕی سەددام حوسێن دەرهەقی كوردان وەها لەزەبر و بە ڕادەیەك بەربلاو بوو كە لە پاش شەڕی دووهەمی جیهانی بۆو لایە وێنەی لە كەمتر شوێنان وەبەر چاو دێ.

***

بەر لە هێرشی سەددام حوسێن بۆسەر كووەیت لە ١٩٩٠دا كە هەڕەشەیەك نەبوو سەبارەت بە گیانی مرۆڤان بەڵكوو مەترسییەك بوو لەسەر هاوسەنگی نەوتی ڕۆژهەڵاتی‌نێوەڕاست, دەوڵەتانی ڕۆژاوایی بۆ پاساو هێنانەوەیان سەبارەت بە پێشێل كرانی بە ئاشكرای مافی مرۆڤ لە لایەن سەددام حوسێنەوە لە شەڕی ئێران و ئێراقا, خۆیان بە باری نەزانی‌دا دەخست. هەتا ئەو دەم هیچكام لە لق و پۆپە جۆراوجۆرەكانی ڕێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكان تەنانەت ڕاگەیەندراوێكیان سەبارەت بە ڕەخنە گرتن لە كردەوەی هەڵە و دزێوی ئێراق نەدایەدەر, چ بگا بە زەخت خستنە سەری بۆ دەس هەڵگرتن لەكردەوەكانی, بەڵام وە سەر ئێراق گێرانی كووەیت لە لایەن سەددام حوسێنەوە لەپڕ دژ كردەوەی كۆمەڵی نێونەتەوەیی وەخۆ

سەرۆكایەتی منا." هەر دەتگوت مێژووی دوور و درێژی پێوەندی نێوان كوردان و ئێراقییەكان بەرپرسایەتی ئەم جینایەتانەی لە ئەستۆ دادەماڵێ!

خست و ئەم کۆمەڵە لەناکاو سەرنجی کەوتە سەر پێشێل کرانی ڕوون و ئاشکرای مافی مرۆص لە ئێراقا و لەم بابەتەوە بە توندی و دەقودۆغر ئێراقی مەحکووم کرد، ئەم مەحکووم کردنانە دوا بە دوای تەمایەك بوو کە کۆمەڵی نێونەتەوەیی بە مەبەستی سەقامگیر بوونەوەی حوکم و دەسەڵاتی خۆی بەسەر نەوتی ڕۆژهەڵاتینێوەڕاستا نواندی. باسی ئەو چاوپۆشییانەی نەکرد کە لە ڕابردوودا, لە ئاست چەوساندنەوەی ئاشکرای خەڵك, بەتایبەت ئەم زوڵم و ئازارەی ئاوقای خەڵکی کوردی کردبوونەوە, خۆی لێبواردبوون و ئاماژەی بۆ ئەم واتایە نەکرد کە هەر ئەم چاوپۆشییانە بوون کە سەددام حوسێنیان دنە دا و بیر بکاتەوە لە کێشەی وەسەرخۆ گیرانی کووەیتیشا بێئەوەی ئارەقەی ڕێنیشێ لە گیرەکە قوتار دەبێ.

هەر کە کووەیت ئازاد کرا پێشێل کرانی ئاشکرای مافی مرۆڤیش لە ئێراقا فەرامۆش کرا. لە بڕیارنامەی مەنشووری شووڕای تەناهیدا, کە "دایکەی تەواوی بڕیارنامەکانە" و هەلومەرجی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان لە بابەت ئاگربڕی ئاوریلی ١٩٩١دا دیاری دەکا, باسێکی ئەم گەڕیانە نەکرا. دەوڵەتی بووشیش بە مەبەستی کێشانی سەددام حوسێن بۆ پای مەحکەمە, بە تاوانی ئەنجام دانی کوشت و کوشتار و چەپەڵکاریی جەنگی و بەڕێوە بردنی سیاسەتی تۆوبڕکردن, مەیلێکی نەنواند, ئەگەرچی لە ماوەی پتر لە دەساڵاندا ڕێکخراوە چالاکەکانی مافی مرۆص پێشینەیەکی وردیان لە بابەت خاپوور کرانی گوندە کوردنشینەکان و کوشتاری بەهەڕەمە دەسدرێژی و زۆردارییەکانی تری حیزبی بەعس کۆ و ڕێكوپێك کردبوو.

بەڵام تەنانەت وێڕای سرنج دان بە ڕووداوەکانی ترس و خۆفی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست, سەددام حوسێن نیشانی دابوو کە لە ئاو و گڵێکی ترە. سەددام حوسێن لە یەکەم هەڵتەزینەوەی لە ١٩٨٣ لە بەرامبەر هێرشی شەپۆلی هێزی پیادەی ئێراندا کە بەرەکانی پێشەوەی ئێراقیان بەرەوڕووی مەترسی ڕووخان کردبوون, بە کەلك وەرگرتن لە گازە ژاراوییەکان یەکێك لە ئاخرین قەدەغە کراوەکانی سەربازیی جیهانی پێخوست کرد. دەیخەمەوە بیر کە ئێراق خۆی یەکێك بوو لەم سەت وڵاتانەی کە بەڵێننامەی ساڵی ١٩٢٥ی ژنێڤی لە بابەت بەربەست کرانی کەلك وەرگرتن لە

چەکە شیمیاییەکانەوە مۆر کردبوو – ئەم چەکانە لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا خەڵکێکی زۆریان تێدا برد. بەڵام بەڵێنی ئەوتۆ بۆ سەددام حوسێن هیچ بایەخێکیان نەبوو, بەتایبەت لە بەربەرەکانی لەگەڵ دوژمنانی ناوچەیی دا.[1] هەر ئەو وەخت ئەیالەتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا، ئێراقی لەبەر کەلك وەرگرتن لە چەکە شیمیاییەکان مەحکووم کرد – و سێ ساڵ دواتر ئێران و ئێراقی وێکرا – بەڵام هیچی تری نەکرد. وا دیارە بوو کە ڕژێمی ئێراق ئەم هەقەی دەدا بە خۆی کە بۆ پێش گرتن لە سەرکەوتنی ئێران لە بەرەکانی باشووریی و ناوەندیدا دەس بۆ هەموو ئامراز و کەرستەیەك بەرێ.

بەڵام لە ١٩٨٨دا دیار بوو کە بێ ئەملاوئەولا ڕووبەڕووی شەڕ بە زەرەدی ئێران هەڵگەڕاوەتەوە و بەرەی کوردستان پڕ لە هەموو وەختان شانۆیەکی لا دەستەیە. بەڵام لە گۆڕا نەبوونی هەر چەشنە دنە و بیانوێکی بەرچاویش بە هیچ شێوەیەك نەیدەتوانی بەرگێرەوەی سەددام حوسێن بێ لە بابەت کەلك وەرگرتن لە چەکە شیمیاییەکان بە دژی کوردان.

لەو باس و خواسەدا سەددام حوسێن بە بەربڵاوترین و خۆفناکترین شێوە لە کوردستان دەستی برد بۆ چەکی شیمیایی – ئەویش بە دژی خەڵکی لاشەڕی ئاسایی کورد, نە جارێك و دوان بەڵکوو گەلێجار. یەکەم هێرش بەم چەکانە لە ئاوریلی ١٩٨٧دا ئەنجام درا؛ لە ماوەی ساڵونیوێکدا حکوومەتی سەددام لانیکەم شێست گوندی کوردانی بە خەیاڵێکی ئاسوودە و بە بێترس لە سزا دران بە چەکە شیمیاییکان پەلامار دا و ئێمە قەت تێینا گەین کە بەرپەرچ نەدانەوەی دەوڵەتانی دەرەکی هەتا کوێ بۆ دنەدانی ئەو سەبارەت بە درێژەی ئەم هێرشانە شوێندانەر بوون.

١– کێنێت تیمرمەن لە ژمارەی ڕێکەوتی ٢٠ی ژانویەی ١٩٩٦ی نیوریپابلیكدا نووسی: "بە گوێرەی سەندەکانی پێنتاگۆن و ئەم بەڵگانەی لە ئێراقییەکان وە دەس هاتوون سەددام حوسێن دەستووری دابوو بە هێزەکانی بەرەوەی بەرەکان بۆ بەربەرەکانی لەگەڵ هێزەکانی هاوپەیمان بە جڵەوکێشی ئەمریکا کەلك لە چەکە شیمیاییەکان وەربگرن, بەڵام سەرکردەکانی ئەم فەرمانەیان بەڕێوە نەبرد.

ئاخرییەکەی دەوڵەتانی ڕۆژاوایی ناچار بوون هەڵتەزنەوە و ئەوەش وەختایەك بوو کە لە ١٩٨٨دا ئەم شێستهەزار کوردەی لە بەر پەلاماری شیمیایی ئێراق ڕایانکردبوو, ترساو و تۆقیوو سنووریان پەڕاند و چوونە "خاك"ی تورکیاوە. ئەم دەوڵەتانە تەنانەت ئەو دەمیش, کە تامەزرۆی ڕاگراتنی بازاڕە بە خێروبێرەکانی ئێراق بوون بۆخۆیان, بە دەمڕاستی سەددام دەستیان کرد بە ڕیس وگوریس هێنانەوە و گوتیان بەڵێ چونکە "بەڵێننامەی ژنێڤ بە ڕوونی باسی بەربەستکرانی کەلك وەرگرتنی لە چەکە شیمیاییەکانی بە دژی خەڵکی دەوڵەتی بەڵێندەر نەکردووە" کوردان ناتوانن بە شێوەی قانوونی دژی حوکماتی بەغدا سکاڵا بکەن. ئەم بێدەنگییە جیهانییە لەگەڵ هەڵوێست و سیاسەتەکانی مەیلەو ئێراقی ولاتانی ڕۆژاواییش زۆری یەکتر دەگرتەوە: مەترسی ئێرانی شۆڕشگێڕ بۆ سەر نەوتی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست و نەشەمزانی باری ڕامیاری ولاتانی ناوچە — کە زۆری قسە لێکراوە — و هەبوونی ئێراق وەك لەمپەر و بەرگرێك لە بەرامبەر ئێرانی بنیاتخوازدا, پاساوی بۆ وە پاش گوێ دانی دەسدرێژی و زۆرکارییەکانی سەددام حوسێن دێنایەوە. بە پێی ئەم بەڵگە و بۆنانە کۆمەڵی جیهانی پێشتر ڕاوێژی پڕ نارەزامەندی خۆی سەبارەت بە ئەستوور بوونی پەروەندەی نەپاراستنی مافی مروص لە ئێراق و کەلك وەرگرتنی ئەم ولاتەی لە چەکە شیمیاییەکان بە دژی هێزەکانی ئێرانی, بردبۆوە سەر بارێکی نەرم و هێدیتر.

ئەو دیپلۆماتانەی کە بە بێ‌وشوێنی ڕووداوەکانی ئێراقەوە بوون, تەواو لێیان سوور بوو کە سەددام حوسێن سزادانێکی توند و تیژ و یەکدەست بە سەر چەکدار و بێ‌چەکی کوردا, لەبەر هاوبەندییان لەگەڵ ئێراندا دەسەپێنێ. ویلیام ئێگلتۆن, کە ئەو زەمانی یەکێك لە کارناسانی دەگمەنی کوردستان بوو, لە ١٩٨٦دا بو پێش‌بینی تەفروتونا کردنی دڵڕەقانەی کومەڵی کوردی ئێراق, واتەی "تۆوبڕ کردنی فەرهەنگی" دەکار کرد, چونکە ئەو وەختەی کە سەددام حوسێن دژی ئێران دەستی برد بۆ چەکی شیمیایی و بێ ئەوەی گەردی لێ‌بنیشێ بۆی قوتار بوو, زۆر وێدەچوو هەر وەختایەك بارودۆخی نیزامیی ڕێگا بدا ئەم چەکانە بە دژی کوردانیش بخاتە گەڕ. هۆکارێك بە ناوی "نەخافڵ گرتن" لە گۆڕا نەبوو: کوردان هەرکەسێك گوێی بۆ قسەکانیان کلۆر

دەکرد, پێیاندەتگوت کە ئینگلیسی, هولەندی, فەرانسەوی, ئەلمانی, ژاپۆنی, ئیتالیایی و سویسییەکان کەرستەی وایان داوەتە دەس ئێراق کە توانیویەتی ئەم کارخانە بە ڕواڵەت بێ زەرەر و ئازارانەی ژاری جرۆجانەوەرکوژ بەرهەم دێنن، بکاتە کارخانەی بەرهەم هێنانی چەکی شیمیایی.

چەکە ژاراوییەکان جگە لە ترس و تۆقینێکی دەیانخستە دڵی کوردانەوە و ئەم مەرگ و نەخۆشییانەی بڵاویان دەکردەوە, زۆریش بە هەرزان ساز دەبوون و یەگجاریش کاریگەر بوون. لەمێژ ساڵ بوو کە کوردان وەك شەڕکەرانی ترسێنەر ئاوازەیان دابۆوە و چ لە شەڕ و لێکدانی چکۆلە و چ لە شەڕ و لێکدانی گەورەدا زەبر و خەساری قورسیان لە هێزەکانی عەرەب دابوو. بەڵام کەڵك وەرگیران لە چەكوچۆڵی شیمیایی بە دژی خەڵکی ئاسایی زۆر بڕستبڕ بوو و هێزی پێشمەرگە تابشتی نەدێنا. چەند ڕۆژ پاش پەلاماری شیمیایی ئێراق لە مانگی ئووتی ١٩٨٨دا, مەسعوود بارزانی فەرمانێکی دا کە لەو فەرمانەی وا سێزدە ساڵ لێرەوبەر باوکی دابووی و بە گوێرەی ئەو ماڵاوایی لەگەڵ چەك کرد بوو, هیوابڕتر و تێکڕووخێنتر بوو. لەم پەیامەدا هاتبوو: "هەمووشتێك تەواو بووە: شۆڕش کۆتایی پێهاتووە." واتای ئەمە خۆ بە دەستەوە دان بوو, یانی ئەگەر کرابا بەم خۆ بە دەستەوە دانە ژیانی خەڵکی ئاسایی پارێزرابا: "ئێمە ناتوانین بە دەستی بەتاڵ لەگەڵ چەکە شیمیاییەکان بەربەرەکانی بکەین ... ناتوانین درێژە بە شەڕ بدەین."[1] بەڵێ دەس بردن بۆ چەکە

١– باڵادەستانی پارتی دێموکراتی کوردستان ئەودەم وایان قەبڵاند کە ٤٣٠٠ کەس لەم کوردانەی هەوڵیان دەدا خۆیان بگەیەننە سنووری تورکیا کوژران, ٢٤٠٠ کەسیان کە زۆربەیان ژن و زارۆك بوون لە نیزیك گوندی کانیماسی کوژران. من خۆم کوردم دواندن, گوتیان هێزەکانی ئێراقی ناوچەیەکی بەربڵاویان گەمارۆ دابوو و لە ئاکامدا تەنیا کەسانێك توانیان بە سلامەت خۆیان قوتاربکەن و بگەنە سنوور کە کەوتبوونە باکووری هێڵی گەمارۆ.

٢– "سیا" ژمارەی کوژراوانی ئێراق بە ١٥٠٠٠٠ تا ٣٤٠٠٠٠ کەس, یانی کەمتر لە تەلەفاتی ئێران دەقەبڵێنێ. بە گوێرەی قەبڵاندنی "سیا" کوژراوی ئێران لە مابەینی ٤٥٠٠٠٠ تا ٧٣٠٠٠٠ کەس هاتۆتە ژمار؛ کوژراوی ئێراق بە پێی ڕێژەی جەماوەر هێندێك لە سەرێیە, چونکە جەماوەری ئێراق نیزیك سێیەکی جەماوەری ئێرانە.

شیمیایی‌یەکان پاش بڕانەوەی شەڕی ئێران و ئێراق,[٢] بە مەبەستی کۆتایی هێنان بە شڵەژاوی کوردستان تا ئەم ڕادەیە بە کەڵك بوون: خەرجێکی وایان هەڵنەدەگرت و ئەگەری تێدا چوونی هێزەکانی خۆییش لە گۆڕا نەبوو.

سەددام حوسێن هەروەها بە دروستی لێکی دابۆوە کە دەکرێ گومان و پارێزی ئەخلاقیی کۆمەڵی نێونەتەوەیی بە بەهرە وەرگرتن لە تامەزرۆیی وڵاتانی جیهان بۆ بەشدار بوون لە بە قەباڵ هەڵگرتنی سازکردنەوەی ئەم وڵاتە پڕ نەوتەدا – کە لەم ڕووەوە دەکەوێتە دوای عەرەبستانی سعوودی – بەربەس بکرێ. لە ڕاستیدا لە ئووتی ١٩٨٨دا دەوڵەتی تورکیا گەلێکی بەڵگە و بۆنە دەربارەی قوربانیکراوانی گازە شیمیایی‌یەکان بە دەستەوە بوو کە لە نەخۆشخانە و دەرمانگاکانی کەوتبوون, بەڵام لە ترسی ڕەنجاندنی بەغدا وای بە باش زانی کە لەم بابەتەوە متەق نەکا: تورکیا دراوسێیەکی خەسارمەند بوو, چەند میلیارد دۆلار بە ئێراق قەرزدار بوو و لە جبەخانەی ڕووەو ئاوسانی ئێراق, بەتایبەت لە مووشەکی زەوی بە زەوی ئەو زۆر تۆقیبوو.[١] کۆمەڵی عەرەب کە بەرەوڕووی بەڵگە و بۆنەی کەڵك وەرگرتنی ئێراق لەم چەکانە ببۆوە "هاوپشتی تەواوی" خۆی بۆ ئێراق ڕاگەیاند, کە ئەم مەبەستە خۆی لە خۆیا ڕەنگدانەوەی بە چاوی‌سووکەوە ڕوانینی ئەندامانی کۆمەڵەکە بوو سەبارەت بە هەموو شتێکی سەر بە کەمینەکانی غەیرە عەرەب و ترس لە تۆڵەی سەددام حوسێن.

١– سێ پزیشکی ئەمریکایی کە توانیان لە دیاربەکر و ماردین پەنابەران موعایەنە بکەن گوتیان کە ڕاستەوخۆ چاویان کەوتووە بە چەند بابەتی ڕوون و ئاشکرای پێکەوەنووسانی سیپەلاك و خەساری سەرپێست. "وال ئیستریت ژورنال, ژمارەی ڕێکەوتی ٢٠ی سێپتامبری ١٩٨٨." بەڵام پاشان کاربەدەستانی ترك بۆ بەرگری لە دەس وێڕاگەیشتنی ڕێکخراوی لێبوردنی نێونەتەوەیی و سێ پزیشکی ئەمریکایی "نوێنەرانی ڕێکخراوەکانی پاراستنی مافی مروص" و پزیشکانی خاچی سووری تورکیا و تەواوی ئەوانەی بە پەنابەرانی تر ڕادەگەیشتن, ئەوپەڕی هەوڵی خۆیان دا. کاربەدەستانی ترك هەروەها کۆششیان کرد دەستی هەواڵنێرانی ترك وەو دوکتۆرانە ڕانەگا و زانیارییەکی هەڵەیان سەبارەت بە دامەزران و شوێنی بنەگر بوونی تاقمێك لە پەنابەرانیان وێ دان و لەسەر سنوور بەریان بە موعایەنەی پزیشکی گرت. "ڕێکخراوی لێبوردنی نێونەتەوەیی" لەم بارەوە بەیاننامەیەکی دایە دەر و ناڕەزامەندی خۆی سەبارەت بەم کردەوە ڕاگەیاند.

تەنیا ئەیالەتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا بوو کە بە ناچار دەنگی هەڵبڕی: جۆرج شوولتس, وەزیری دەرەوەی ئەمریکا گوتی کە کەلك وەرگرتنی ئێراق لەم جۆرە چەكوچۆڵانە "کردەوەیەکی ناپەسند و بێزبزوێنە." دەوڵەتی ڕێگان بە شێوەیەکی تێژتێپەڕ ئاماژەی کردە ئەم زانیارییانە کە بە هۆی گوێ هەڵخستن لە پەیامە ئاڵوگۆڕ کراوەکانی مابەینی کارگێڕانی سپای ئێراق وە دەستی هێنا بوون, کە باسی بلۆق دانی لەش و سەرەگێژە و خۆف و خەیالاتی بریندارران و بەر هەڵمەتکەوتوانی گازی شیمیایییان دەکرد.[1] بەڵام سەرەڕای تەواوی ئەمانەش دەوڵەتی ڕێگان لەبەرامبەر کردەوەی تەمبێیانە لەبەر ئەم "شەڕە تۆوبڕکەرانەیە" و بڕین و نەدانی سەدان میلیۆن دۆلار دەسقەرز بە سووتی کەم و هەڵگرتنی دەستەبەر بوونی ماڵیی کە لە مەجلیسی پیراندا بەرباس بوو, دژایەتی نواند. دەوڵەتی ڕێگان کە دڵپەرۆشی ئەمە بوو نەکا وڵاتانی تر لە سازکردنەوەی ئێراقی پاش شەڕا گەلێ قان و دەرفەتی بازرگانێتی پڕ قازانجتر وە دەس بێنن, هەر کە ئەم گەلاڵەیە لە کۆنگرەدا نێژرا, پشووی هاتەوەبەر.

من زۆر جاران سەرم سوڕماوە و لە خۆم پرسیوە تۆ لات وایە گۆڤار و ڕۆژنامەکانی دەرەوەش لەم هاوهەنگارییە شوێندانەرەدا کە لە گەڕیانی کەلك وەرگرتن لە چەکە شیمیایییەکان بە دژی کوردان وەك پیلانی بێدەنگیی دەچوو, تاوانبار نەبوون؟ من بە داخەوەم کە بلاڤۆکانی ڕۆژاوا نەیانتوانی بۆ خڕ هەڵدانی دژ کردەوەیەکی بەجێ لەم بوارەدا سەرکەوتنێکی ئەوتۆ وە دەس بێنن. لێپرسراوانی کورد چەند حەوتە پاش پەلامارە شیمیایییەکانی ١٩٨٧دا مەبەستەکەیان بە من و هەواڵنێرانی تری دەرەکی گوت و ئێمەش ڕەوتی ڕووداوەکانمان وەك خۆی کردە ڕاپۆرتەهەواڵ. بەڵام بلاڤۆکانی دنیای عەرەب, جگە لە چەند هەڵکەوتی زۆر دەگمەن, بەداخەوە نەیانوێرا

١– شیلا ئاویسترین, گوتەبێژی ئەو کاتی باڵوێزخانەی ئەمریکا لە ئانکارا لە وتوویێژێکی تەلەفۆنی کە لە دێسامبری ١٩٩٣دا لە واشینگتۆن لەگەڵیا کردم گوتی ئەم هەڵوێستەیکە ئەیالەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە ناچار گرتی تەواو بە گوێرەی ئەو گفتوگۆیانە بوو کە مێردەکەی لە ناوچەکانی نیزیك سنوور لەتەك هەواڵنێرانی غەوارە کردبوونی. شووی ئەم خاتوونە مایکێل ئاویسترین, خاوەن پلەی سیاسی باڵوێزخانە بوو.

خۆ لە قەرەی ئەم کارە بدەن. لە بیرمە لەم بارەوە سەرنووسەری یەکێك لە ڕۆژنامەکانی عەرەبم دواند کە دۆستایەتیم لە گەڵیا هەبوو؛ گلەییم لێ کرد کە نەیویستووە بە شێوەیەکی شیاو بەرەورووی ئەم کێشەیە ببێتەوە کە بە بڕوای خودی خۆشی گرینگ بووە. گوتی کە دەیزانی خاوەنی ڕۆژنامەکە پێیخۆش نیە شتێکی ئەوتۆ چاپ بکا. بەڵێ ... ئەوانەن جەغزی تەنگەبەری ئیشێکی ناتەواو.

کوردانیش خۆیان یارمەتی پێشکەوتی ئامانجی خۆیان نەدا. سەددام حوسێن بە نەدانی ویزا بە هەواڵنێرانی غەوارە و ڕێ نەدانیان بۆ وڵات, ڕێوڕاست کوردستانی ئێراقی لە دەس وێڕاگەیشتن دوور خستبۆوە. هەڵبەت ئاخرییەکەی هەواڵنێرانی ڕێ دایە وڵات, بەڵام نەیهێشت بچنە کوردستان و کوردان خۆشیان بە شێوەیەکی سەیر بێ کیفایەتییان نواند. مەسعوود بارزانی و جەلال تاڵەبانی لەسەریەك لەسەریەك دەیانگوت و چەنپاتیان دەکردەوە کە ڕۆژاوایییەکان و سۆڤیەتەکان گەلێکیان ئامراز و کەرستەی شەڕ داوەتە ئێراق و ئوروپاییییەکان کارخانەگەلی بەرهەمهێنانی ژاری ژاری جروجانەوەرکوژیان بە ئێراق فرۆتووە و هەر ئەم کارخانە "دوو مەبەستییانە" و بە ڕواڵەت بێ زیان و زەرەرانە, گازەکانی خەردەل و پیریت و تێکدەری مێشك و دەماریان کە دژی کوردان دەکار کراون, بەرهەم هێناوە. سەرنووسەرانی ڕۆژنامەکانی ڕۆژاوایی بە بێ دەس وێڕاگەیشتن وە ئێراق و ڕوون بوونەوەی ڕادەی ڕاستی و دروستی ڕووداوەکان, مەیلێکی ئەوتۆیان سەبارەت بە بڵاوکردنەوەی ئەم گەریانە نیشان نەدەدا. ئەو کوردانەی کە وەختایەك — دەساڵێك پێشتر — بۆ ئاودیو کردنی ڕۆژنامەنووسان بە شێوەی ناقانوونی لە سنوورەوە ئەو گشتە لێوەشاوەیی و لە کارزانییەیان لە خۆیان دەنواند, ئێستا بۆ پەڕاندنەوەی ئەم تاقمە لە کەوشەنی تورکیا و ئێران یان سووریاوە دۆش دامابوون. خودا لەو سەرە ئاگای لێیە من زۆر جاران لەم بارەدا لەگەڵ لێپرسراوانی کورد دمەتەقەم کردووە — و لەم بوارەدا من تەنیا نەبووم. بەڵام ئەوانیش گیروگرفتی خۆیان هەبوو. بۆ وێنە لە ١٩٨٧دا باشترین ڕێیەکی کە دەیانتوانی نیشانی منی بدەن ئەمە بوو کە لە باکووری ڕۆژهەڵاتی سووریاوە بچمە

خاکی تورکیا و لەوێوە بچمە ئێراق. کارگێڕانی بارزانی لە دەمیشق خەت و کووزێکی لەبار و وردیان بۆ کێشامەوە کە دەراوی ڕووبارەکان و شوێنە مینڕێـــــژکراوەکان و مەتەرێزی ڕەشاشەکانی نیشان دەدا و تەواوی ئەم ڕێگایەم دەبوو بە شەوێك بڕیبا. دڵاودڵم کرد. پیاوەکەی بارزانی گوتی: "لۆمەت ناکەم, خۆمان کە ئاخرین جار ویستمان لەم ڕێیەوە تێپەڕین سێ کەسمان لێ کوژرا."

لەوپەڕی ناهومێدیدا پێشنیارم کرد کە پێشمەرگەکان دە دوازدە دانە کامێرای ڤیدۆیی هەرزانبایی و تەنانەت کۆنەونوێ بکڕن و فیلمیان پێ لە ڕووداوەکانی کوردستان هەڵگرنەوە و پاشان فیلمەکان لە دەرەوە بڵاوکەنەوە. بۆ جووڵانەوەیەکی نەتەوەیی دەستکورتی وەك ئەم جووڵانەوە نەتەوایەتییەی کوردە کە هەر کات خەزێنەی لیپاولیپی ڕێکخراوی ڕزگاریدەری فەلەستین دەبینێ لە تاوان لیکاوی بە دەولەوسیدا دەێتە خوار؛ وەها پێشنیارێك لە لایەن ڕۆژاواییەکی نەزان و نیازپاکی وەك من, پتر وەکوو ڕێچارەیەکی خەیاڵی و دەس وێرانەگەیو خۆی دەنواند. کوردان گوێیان نەدایە پێشنیارەکەی من. وە هەر حاڵ, تەنیا کۆمەڵە فیلمێکی کە لە زاماران و وەبەرهاتوانی پەلامارە شیمیاییەکان گەیشتنە دنیای دەرەوە, ئەم فیلمانە بوون کە ساڵێك دواتر هەڵگیرانەوە. لە مارسی ١٩٨٨دا, ئێرانییەکان هەواڵنێرانی غەوارەیان بۆ هەڵگرتنەوەی فیلم لەم هەزاران کەسەی کە لە هەڵەبجە بە پەلاماری چەکی شیمیایی ئێراق کوژرابوون بردە ئەو شارە؛ دیارە ئەودەم بۆ ماوەیەکی کورت ئەوێ بە دەس ئێرانەوە بوو. گەلێك شریتی ڤیدۆیی هەمەچەشن لە گەڕیانی شۆڕشی کوردان لە ساڵی ١٩٩١دا لە دەزگاکانی زانیاری ئێراق بە خەنیمەت گیران کە تەرمی کوژراوانی پەلامارە شیمیاییەکان و هەروەها درێژەی چالاکییەکانی نیشان دەدا. ئەم شریتانەشیان زۆر نیشان نەدا, ڕەنگە لەبەر وەی کە زۆرێك لە کوردانیش لەم دەسوەشـــــاندنانەدا بەشدار بوون.

لە سەردەمی "گوندی جیهانی"دا ئومێد وابوو کە دیتنی شتێکی وەك کارەساتی هەڵەبجە خۆش خەیاڵترین کەسیش بێنێتە جواب و بیخاتە سەر دژکردەوەی توند و

بێپسانەوە. لانیکەم پاش ڕووداوی هەڵەبجە, جیهانی دەرەوە ئیتر نەیدەتوانی خۆی بخاتە سەر باری نەزانی و بێخەبەری. بەڵام ئەم شانۆ دزێوە بۆ چورتمیش کردنی سەددام حوسێن یا پاڵدانی ڕۆژاوا بە مەبەستی هەنگاو هاویشتنی پتر و دەباز بوون لە جەغزی بڵاو کردنەوەی ڕاگەیەندراوێکی لە قالبدروای کۆن بۆ مەحکووم کردنی وی ناتەواو بوو. تاقمێکی کەم لەم کوردانەی کە گەورەیی کارەساتی هەڵەبجەیان بۆ دەرکەوتبوو لە ڕووی سافیلکەیی خۆیانەوە هیوادار بوون کە دەنگدانەوەی ئەم کارەساتە لە دەرەوەی وڵات بتوانێ ببێتە پاڵپشتی پاشماوەی کوردانی ئێراق. ئەم جەماوەرە هەڵتەزینەوەی دەرەوەیان پتر لەوەی کە بوو دەنرخاند. سەددام حوسێن پێداگر بوو کە ڕووداوی هەڵەبجە کاری ئێرانییانە, بەڵام هێشتا پێنج مانگێک لەم ڕووداوە تێنەپەڕیبوو کە دژی کوردان دەستیدایە ئاخرین پەلاماری شیمیایی خۆی و لە ٢٥ی ئووتەوە هەتا ٩ سێپتامبری کێشا – یانی پاش تەواو بوونی شەڕی ئێران و ئێراق. ئەم هەڵمەت و پەلامارانە ئەوەندە لەزەبر بوون کە خەڵەفەمێشەکانی ئەوبەری سنوور – واتە هی کوردستانی تورکیا – شی ژاراوی کرد و مێشەنگوینەکانی کوشت. وای دەنواند کە سەددام حوسێن ئەنگوستی بەلای لووتییەوە ناوە و زارەخوارە لە کۆمەڵی جیهانی دەکا – هەر ئەو کۆمەڵە جیهانییەی شێلگیرانە هەوڵی دابوو بە دەسپێشخەری دیپلۆماتیك و یارمەتییەکانی پەنامەکی چەك و جبەخانە شەڕەکە بە قازانجی وی کۆتایی پێبێنێ.

بەڵام بۆ یەکەمجار دەستەیەك لە پێخوستکراوانی ئەم هەڵمەتە شیمیاییانە نەمردن و توانیان پاش چوونە تورکیا نەقڵ و نەزیلەی بەسەرهاتیان بۆ خەڵکی جیهان وەگێڕن: کۆمەڵی نێونەتەوەیی کە بەرەوڕووی شاهیدی دانی ئەم زامار و دەردەدارانە ببۆوە لەوپەڕی شەرم و شوورەییدا هێندێکی دەس پێکداسوو و ئاخرییەکەی بۆ مانگی ژانویەی ١٩٨٩ و بە مەبەستی داکۆکی لەسەر پاراستنی بەندەکانی "پەیمانی ژنێڤ" لە داهاتوودا, وڵاتانی بۆ کۆبوونەوە بانگهێشتن کرد. لەسەر پێداگری سەددام حوسێن، فەڕانسە کە پارێزەر و ڕاگری ئەم پەیمانە و میوانداری دانیشتنەکە بوو, تەنیا وڵاتانی سەربەخۆی بانگهێشتن کرد و بەم شێوەیە نەیهێشت کورد و ئێراقی بەرەوڕووی یەکتر

بنەوە. "تەها مـحێدین‌مەعرووف"، یاریدەدەری سەرکۆمار و نوێنەری دەوڵـەتی ئێـراق لە کۆنفرانسی ١٩٨٨دا دانی پێدا هێنا کە ئێـراق لـە هەڵەبـجە دەسـتی بـۆ چـەکی شیمیایی بردووە، بەڵام پاش ئاگربڕ کەلك وەرگیران لـەم چـەکانەی وە درۆ خـستەوە. لە ماوەی کۆبوونەوەی پاریسا، دەوڵـەتی فەڕانسە خۆی بۆ هیچ ئەگەر و پێشهاتێك شل نەکرد: لە تەواوی ئەم ماوەیەدا کە کۆبوونەوەکە لە لێواری چەپی ڕووباری سێن، لـە بنکـەی یۆنـسکۆ بـەردەوام بـوو، پێـشی نیزیـك بوونـەوەی نارەزامەنـدان بـۆ شـوێنی کۆبوونەوەکە گیرا. لە سێپتامبری ١٩٨٨دا بە پەلە چووبووم تورکیا هـەتا سـەبارەت بە لێشاوی دەیان‌هەزار پـەناخوازی سەرلـێ‌شێواو و تۆقیـو کـە لـە ترسـی هەڵـمەتـە شیمیاییەکان ڕایانکردبوو، ڕاپۆرت ئامادە بکەم. زۆربـەی برینـداران و بەرکـەوتوانی هێرشەکە کەوتبوونە دوای هێزەکانی ئێراقی یان بە هۆی بێ‌تاقەتی و بڕستبـــــــڕان نەیانتوانیبوو خۆیان بگەیەننە ئەوبەری سنوور، بەڵام چەند کەسێك گەیبوونـە تورکیـا. وێنەی یەکێك لەم قوتار بوانەیان بـە مەبەسـتی فرۆشـتن پێ‌نیـشان دام کـە بـە تونـدی تووشی خەسار هاتبوو هەر کە ڕووداوەکەم بە سەرنووسەری ڕۆژنامـە گـوت، نـاوبراو لەوپەڕی تەریق بوونەوەی منا لە ئاست دانی ئەم ٢٠٠ دۆلارەی کە کـابرای فرۆشـەر داوای دەکرد سەری با دا، لە حاڵێکا ڕەنگە من بە قەرا ئەم پووڵـەم وەختـی دمـەقرەم لەگەڵی‌ـدا بـە مەبەسـتی وە دەس هێنـانی ڕەزامەنـدیی لەسـەر ئـەم کـارە خـستبێتە قودوولـەی تەلەفۆنێکی ڕێ‌دوور کە دەوڵـەت لـە کوردستان دایناببوو. گرنە و بیانووی سەرنووسەر ئەمە بوو کە شایەتی دانی قوتار بووان بۆخـۆی ئەوەنـدە هەیـە کـە حاشـا لـێ‌کردنی لێکدالێکدای ئێراق بە گاڵتەجاڕ بنوێنێ و پێویست بە وێنە ناکا. بـەڵام ئـەم سەرنووسەرە پیاوێك بوو کە ئەم شوێنەی دەخستە سەر مرۆص کە بۆ جەمی شـەو یـا نیوەڕۆ قەت ڕوو لە خۆراکی گەرم وەرناگێڕێ و نێوانێکی خۆشیشی لەگەڵ ئەم تونـد و تیژی و ترازان و لادانانەی ڕۆژهەڵاتیی نیە. بەڵام خەتای خۆم بـوو. بێتـوو هێنـدێکم وریایەتی نواندبا و بە بێ ئیزن‌خواستن لەو هەر ئەوکاتە ئەم وێنەیەم کڕیبا و ناردبامەوە، ئەو خوایی‌نەخوایی بە گوێرەی کارتێکرانێکی کە دەیبوو لەڕێوە چاپی دەکرد.

ئەم تەریق بوونەوە کاتێك بوو بە توورەیی کە دەوڵەتی ئێراق هەر وەك چاوەڕوان دەکرا, دەس‌بردن بۆ چەکی شیمیایی وە درۆخستەوە و داخوازی وڵاتانی بە مەبەستی لێکۆڵینەوەی بێلایەنانە لە وێنەدەری بردەوە پاش. بەغدا دەیگوت کە ڕێ دانی غەواران بۆ لێکۆڵینەوەی خۆجێیی دەسەڵاتی ئێراق دەخاتە ژێر پا و لە وەرسووڕانێکی شانۆیی‌دا ئیددیعاکارانی بۆ نیشان دانی سەنەد و بەڵگە جاڕ دا! دەکرێ بڵێین سەددام حوسێن لەم هەڵلایە بێ ئارەقە ڕێنیشتن دەرباز بوو. نیزیکەی دووسەت هەواڵنێریان بۆ دیداری کوردستانی ئێراق بانگهێشتن کرد:

ئەم تاقمەیان لە بازنەی گەشت‌وگەڕانێکی ڕێك‌وپێك‌دا گێڕا و وەك چاوەڕوان دەکرا تووشی بەڵگە و شاهیدێك لەسەر کەلك وەرگیران لە چەکە شیمیایی‌یەکان, نەهاتن. حکوومەت بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ تێی‌گەیاندن کە کارتێکردنی ڕووداوی هەڵەبجە – کە خۆی هەر وا تاوانەکەی دەخستە ئەستۆی ئێران – ئەوەندە لەزەبر بووە کە دەس بردن بۆ کەرەسەی شیمیایی بە دژی خۆنیشان دانی سەرشەقامان وای کردووە کە کوردان بتۆقن و ڕاکەنە تورکیا.

بەڵام تاقمێك لەم هەواڵنێرانە لەوپەڕی ترس و خۆفی چاوەدێرانیان‌دا تووشی هێزێکی نیزامیی بوون کە سەر تا پا خوار بە چەك‌وچۆڵی شەڕی شیمیایی تەیار کرابوون. چەند ساڵ دواتر بوو کە توێژینەوە و خوێندنەوە زانستییەکان کەلك وەرگیران لە گازی خەردەل و دژی دەماری لە لایەن ئێراقەوە بە شێوەیەکی مسۆگەر سوور کردەوە.[1]

---

١ – ئەم ئەزموونەی کە لە ئەزموونگەی چەکە شیمیایی‌یەکانی "پورتێن داون"ی سەر بە هێزە چەکدارەکانی بریتانیا لە سەر خاك و نموونەکانی تر کرا, کە لە ئووتی ١٩٩٣دا کۆکرابوونەوە, هەبوونی توخمی سازدەری گازی خەردەل و دەماری سەلماند. ئەم نموونانە لە گوندی بیرجینی کۆکرابوونەوە کە لە ئووتی ١٩٨٨دا کەوتبووە بەر پەلاماری شیمیایی. گرین ڕابێرتس هەواڵنێری ناپیشەیی ئینگلیسی و کارناسی خاوەن پێشینەی کاروباری کوردستان لە ئۆکتۆبری ١٩٨٨دا لەگەڵ بەڵەدێکی کورد بە دزی لە سنووری تورکیاوە چووبووە ئێراق, بەڵام ئەزموونی پورتێن داون ئەو کات وەها ڕوون و ئاشکرا نەبوو.

لەگەڵ تەواوی ئەمانەش‌دا هەر ئەم تووشی یەکتر هاتنە هەڵکەوتەی هەواڵنێران و هێزێکی ئێراقی زۆر لەوە گرینگتر بوو کە ئەو کات نرخێندرا. ئەم چەند باڵوێزخانە ڕۆژاوایی‌یەی کە لە بەغدا بوون و هەمیشە گوێ‌قولاغ و چاوەدێری وەها بەڵگە و بۆنەگەلێك بوون، قەت شتێکیان لەسەر ئەم مەبەستە گرینگە نیشان نەدا و بە پێچەوانەی بۆچوونی کوردان دەلیلەکەی ئەمە نەبوو کە هەوڵیان نەدەدا. نا، باڵادەستانی ئێراقی چالاکی و سەرکەوتنە سەربازییەکانی خۆیان لە کوردستان بە تەپڵ‌عالەم دەکوتا و دەهۆڵ و زوڕنایان بۆ هەڵدەگرت و بۆ وێنە لەمەڕ ئەم دەس‌وەشاندنەوە باسی پۆستخانەیەك و مەڵبەندێکی گازی سروشتیشیان کرد، بەڵام هیچیان دەربارەی وردەکاری و شێوەی چالاکییەکەدا نەدەگوت و ئیزنی هیچ دیپلۆماتێکی غەوارەیان نەدەدا بچێتە باکوور و ڕووداوەکان بە چاوی خۆی ببینێ. بیانوێکی ڕەسمی بۆ ئەم ڕێگرتنەش پاراستنی خودی دیپلۆماتەکان بوو، چونکە کوردستان لەبەر هەنتەشی هێزەکانی ئێران و هێزەکانی پێشمەرگە شوێنێکی مەترسیدار بوو. بەم شێوەیە تەنانەت ئەو کاتانەی کە بە ڕواڵەت زۆریش ئارامی دەنواند کاربەدەستانی دڕدۆنگی ئێراقی پێوەند گرتنی غەوارانیان لەتەك هەر ئێراقییەك، بەتایبەت لەگەڵ هەر کوردێك، بەربەند دەکرد. لە وەها هەلومەرجێکا "سیا" تێماو و بێ‌دەسەڵات بوو. سایری دەزگا زانیارییەکانی دەرەکیش لەوی باشتر نەبوون. دەس وە کوردستان ڕاگەیشتنی بێ سەرێشە بۆ دیپلۆماتەکان بووزی نەدەخوارد و نەدەلوا: کوردستان ناوچەی پاوان و پارێزراو بوو و بێتوو وەزارەتی دەرەوە بە هەڵکەوت ئیزنی گەشت و گەڕانی ناوچەی دێهاتەکانی کوردستانی دابا، پۆلیسی نەهێنیی دڕ و دەستەوستان، شوێنی لە دووی ڕەوگەی سەفەرەکە دەگێڕا.

"ئێپریل گلاسپی"، باڵوێزی ئەمریکا لە ئێراق و "هی ڤوود ڕانکین"، یەکێ لەم دوو خاوەن پلانەی باڵوێزخانە کە سەرەدەریان لە زمانی عەرەبی دەردەکرد، لە پاش پەلامارە شیمیایی‌یەکانی ئێراق لە گەڕیانی هەڵمەتی ئەنفالی ئووتی ١٩٨٨دا ئەوپەڕی تەقەلای خۆیان خستە گەڕ کە خۆیان بگەیەننە کوردستان و بزانن کە چی قەوماوە. چەند ساڵ دواتر گلاسپی لە واشینگتۆن پێی‌گوتم کە ئاخرییەکەی بە زەبری هەڕەشە

و بە بیانووی دیداری ئەم چەند ئەمریکایییەی کە لە شەریکەی ئەندازیاریی تێکەڵاویی ترك و یوگوسلاوی کە لەسەر سەدی "*بێخمە*" کاریان دەکرد توانی بچێتە کوردستان. بەرزایی تانجی دیواری ئەم سەدە هەشتاوشەش میترونیو بوو و بە مەبەستی دابین کرانی ئاوی پێویستی کشتوکاڵ و بەرهەم هێنانی کارەبا ساز دەکرا؛ بەڵام چاکییەکەی ئەمە بوو کە هەم شوێنەزای بارزانییەکان، یانی گوندی بارزانی وە ژێر خۆی دەدا و هەمیش بارزانییەکانی لە بادینان لە یەکێتی نیشتمانی کوردستان، لە ڕۆژهەڵات و ناوەندەوە، لێکدادەبڕی. گلاسپی دەرهەڵبوو و هەڕەشەی کرد بێتوو ئێراقییەکان پێمل نەبن و نەهێڵن سەفەرەکەی بکا، کارگێڕانی باڵوێزخانەی ئێراق لە واشینگتۆن ئیزنیان نابێ بە ئازادی لە ئەیالەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا هاتوچۆ بکەن. هەڵبەت دەیزانی ئەم قسەیە یانی ئەمەی کە تازە پیاوەکانی پۆلیسی نەهێنی ئێراق ئیدی ناتوانن بە ئازادی بە وڵاتا بخولێنەوە و هەڕەشە لە ئێراقییەکانی دانیشتووی ئەمریکا بکەن.

چوونە کوردستان هیچ بەم مانایە نەبوو کە ئینسان بێگومان زانیاری وە دەس دێنێ، تەنانەت ئەگەر تووشی کەسانێکی ڕام و سەر بە فەرمانیش هاتبا کە وەفاداری حکوومەت بوون. ڕانکین لەبەر ئەوەی کە لەگەڵ یەکێك لە سەرۆك هۆزەکانی سەر بە دەوڵەت دیداری کردبوو وەك "ماکەی خراپە" ناسرا. وتوویژ کردن لەگەڵ دیپلۆماتێك بۆ هەر کوردێکی دی کردەیەکی پڕ مەترسی بوو. جارێکیان ئەم خاتوونە باڵوێزە توانی پۆلیسی نەهێنی چاوەدێری بخافڵێنێ و هێندێکی لێدوور کەوێتەوە، بەڵام چاوەدێرەکە خێرا گەیشتەوە سەری. گلاسپی بە ترس و تۆقینەوە لە ئاوێنەی پێشەوەدا دیتی کە پۆلیسی نەهێنی کوردێکیان گرت کە ئەو تەنیا ئەوەندەی لێپرسیبوو کە داخوا دەتوانێ لە کوێ هەنگوین بکڕێ. جارەکانی تر ناچار بوو کە بۆ بەراوردی ڕادەی گوندە خاپوور کراوەکان لە نێو ئوتۆمبیلەکەی خۆیەوە تەنیا بە خوێندنەوەی یادداشتەکانی ئە.ئێم. هامیلتۆن، ئەندازیاری نیوزلەندی، ڕازی بێ. ئەم ئەندازیارە هەر ئەو کەسەیە کە لە مەودای ساڵانی ١٩٢٠ و ١٩٣٠ لە سەردەمی

سەرپەرستیی ئینگلستاندا یەكەم ڕێگای مەشهووری سەربازی بە ناوی "هامیلتۆن" لێدا كە بە كوردستانی ئێراقا تێدەپەڕی و هەتا سنووری ئێران ڕادەكشا.

تەنانەت چاوەدێرێكی بەئەزموونیش فریوی دەخوارد. عەبدوڕڕەحمان قاسملوو، ڕێبەری كوردەكانی ئێران كە بۆ هەڵسووڕان لە ئێراقا لەمپەری لەبەر نەبوو و تەنانەت دەیتوانی پێوەندی بە باڵوێزخانەكانی دەرەوەش بكا، لە ڕووی ئەم وتوویژانەی كە لەتەك كوردەكانی ئێراق كردبووی لێی سوور بۆوە كە ئەم گازە شیمیاییەی وا ئێراق لە ئووتی ١٩٨٨دا لە كاری كردووە، گازێكی كوشندە نەبووە و هەر لە چەشنی ئەم گازەی فرمێسك بووە كە بۆ بەربەرەكانی لەگەڵ خۆپێشاندانی شەقامان كەلكی لێوەردەگیرێ. دەوڵەت وەهای هەوساری كاران بە دەستەوە بوو كە لە ژوەنی ١٩٨٩دا قاسملوو بۆ ڕوون كردنەوەی ڕاستی و درۆی ڕاپۆرتی "تایمز"ی لەندەن كە دەیگوت سپای ئێراق ڕانیەی لەگەڵ خاك تەخت كردووە ناچار بوو بەرەو قوولایی كوردستان سەفەر بكا. دەركەوت كە ڕاپۆرتەكە هەڵە بووە: ڕانیە زەق و زۆپ لە جێی خۆی چەقی بوو، شاری كاول كراو، بازێری "قەڵادزێ" بوو كە ٧٠٠٠٠ كەسی جەماوەر هەبوو.

خاتوونی باڵوێز (گلاسپی) گوتی لە مەودای سەفەرەكانیدا بۆ كوردستان، ئەو كوردانەی كە دیداری لە گەڵا كردوون بەرهەڵست بوون هەتا چۆنیەتی هەوڵ و تەقەلای خۆیان لە لای كاربەدەستانی ئێراقی بە مەبەستی بەرگری لە خاپووركرانی گوندەكانیان بۆ وی بگێڕنەوە. لە هاوینی ١٩٨٩دا خاتوونی باڵوێز بە لە سایەی تۆپ و تەشەرانەوە خۆی گەیاندە بازێری ئامێدی، كە بازێرێكە هەڵكەوتوو لەسەر بەرزایی: شەوی هەینی بوو، چاكی بۆچووبوو، دەیزانی كە كاربەدەستانی ئێراقی ناوێرن ئەم موسافیرەی كە شەوی جومعە دەچێتە شوێنێك بە پێچەوانەی داب و نەریتی میوانگریی ئیسلامی لە شوێنەكە دەریبكەن. كەس ئامادە نەبوو كە پێی بڵێ چ قەوماوە، بەڵام یەكێك لە كاربەدەستانی شار لەسەر مێزی شێو گوتی: "دوو ساڵ بەر لە ئێستا ملوانكەیەكت لە ڕووناكایی گوندەكانی دراوسێ بە دەوری شارەوە دەدیت." خاتوونی

باڵوێز تەنیا ڕووناکایی‌یەکی دیتی ئی باڵەخانەی کۆشەکەکانی سەددام حوسێن بوو لە نیزیك سەرسەنگ. هەر ئەم کورتە باسە بۆ ئاگادار بوونەوە لە بارودۆخەکە بەس بوو.

خاتوونی باڵوێز گوتی: "سەیر ئەمەیە کە هیچ‌کام لەم کوردانەی من توانیومە چاوم پێیان بکەوێ چ شتێکیان سەبارەت بە کۆمەڵ‌کوژی و پەلامار و هەڵمەت بە چەکی شیمیایی باس نەکرد." باوەڕ ناکرێ کە ئەمانە لە ڕووداوەکان بێ‌خەبەر بووبن. داخوا ئەم کەسانەی کە خاتوونی باڵوێز دواندبوونی تۆقیبوون لەمە کە بڵێن چ قەوماوە؟ داخوا جاش و سەر وە حکوومەت بوون؟ یان تەنیا کوردانی شارنشین یان کەسانێ بوون کە پێشتر لە شارۆچکەکانی "سەرکەوتن"دا نیشتەجێ کرابوون و بە شێوەی ڕاستەوخۆ نەکەوتبوونە بەر هەڵمەتی شیمیایی یا ڕاوەدوونان و گیران لە گوندان؟ ئەو کوردانەی بە مەیلی خۆیان لە باژێران دەژیان یا بە زۆری لە شارۆچکان پەستێورابوون لە پڵیشانەوە و تێداچوونی خولی ئاخری هەڵمەتەکاندا کە ئاوقای ئامۆزا گوندەکییەکانیان ببۆوە، بە سلامەتی قوتار بوون. خاتوو گلاسپی وە یادی دێتەوە کە لە دەسپێکی سێپتامبری ١٩٨٨دا، لە مەودای یەکێك لە خولەکانی لێبووردنی دەوڵەتی ئێراقا کە پاش هەڵمەتی ئەنفال ڕاگەیاندرابوو، لە سلێمانییەوە بەرەولای ڕۆژاوا سەفەری دەکرد؛ گوتی کە لە مەودای ئەم سەفەرەدا تووشی تاقمێك ژن و زارۆکی خەمباری پەرێشان هاتووە کە لە قەراخ ڕێگا لە تەنیشت کەلوپەلەکەیان وێستابوون. "پیاوێکیان لە بەینیدا نەبوو و من وای بۆچووم کە کارەبەدەستان بە ئانقەست ویستوویانە کە بیانبینم." سەددام کەسێك نەبوو کە ئەم چەشنە وێك کەوتن و تووش‌بوونانە بە دەست هەڵکەوت بسپێرێ. ئەو بنەماڵانەی کە پەرۆشی چارەنووسی کەس و کاریان بوون و دەیانویست هەرچۆنێك بێ خەبەرێکیان وە دەس کەوێ و سەر و سۆراغێکیان بکەن، لە بێ‌هەواڵی و تەم و مژی دڵەڕاوکەدا ڕادەگیران. حوکمات بە لاسایی شێوەی کاری نازییەکان کە هەوڵیان دەدا پەردەیەکی لێڵ بە سەر چارەنووسی گیراوەکاندا بکێشن، بە ئانقەست باس و هەواڵێکیان وە دەس خاوخێزانەکانیان نەدەدا. بەڵگەیەکی بە خەنیمەت‌گیراوی ٢٠ی سێپتامبری ١٩٩٠, یانی پتر لە دوو ساڵ پاش

هەڵمەتی ئەنفال، نیشانی دەدا کە دەبێ ڕستەی "بە چارەنووسیان نازانین" لەگەڵ ڕستەی پێشوو کە دەیگوت: "لە گەڕیانی چالاکی سەرکەوتوانەی ئەنفالدا دەردەست کراون و ئێستا کە گیراون." جێگۆڕکێیان پێبکرێ.

بەم شێوەیە ئاگاداری هەم کەم بوو هەم زۆر. وێڕای تەواوی ئەمانەش هیچ کوردێك کە کەوڵی پووڵەسووتاوێك بێنێ باوەڕ ناکا کە دەوڵەتانی ڕۆژاوایی، بەتایبەت ئەیالەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، تەنانەت ئەگەر تەنیا قسەی کوردانیان کردبایە پێودان، لە ڕووداوەکانی کە لە کوردستان ڕوویان دابوو، بێخەبەر بووبن. تاڵەبانی سوێند دەخوا کە لە کاتی سەردانەکەیدا بۆ واشینگتۆن لە ژوەنی ١٩٨٨، دەربارەی کەلك وەرگرتنی ئێراق لە چەکە شیمیاییەکان و تاپۆ کرانی گوندەکانی کوردستان زانیارییەکی لە ڕادە پێویستی داوەتە سێ کەس لە کاربەدەستانی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا و وێڕای ئەمەش ئەوانی لە چۆنیەتی وتوویێژی پێشووی لەگەڵ سەددام حوسێن ئاگادار کردۆتەوە و هۆی سەرنەگرتن و شکانی وتوویێژەکانی بۆ تەتەڵە کردوون، بەم هیوایەی کە بەڵکوو بتوانێ تەکانێك بداتە ئەم دەوڵەتەی کە لە باری ئەخلاقییەوە وەك بەردی لێهاتبوو، هەتا وای لێ بکا کە دەس بداتە لە قاودانی ئەم زوڵم و دەسدرێژییانەی دەوڵەتی بەغدا. تەلگرافەکانی باڵوێزخانە بۆ وەزارەتی دەرەوە – کە ئێستا لە ڕیزی بەڵگە نەهێنییەکان هاتوونەدەر و هەموو کەس دەسی دەیانگاتێیە – لە چوارچێوەی وتە و واتای زۆر بێجەمسەر و گشتیدا بەیان کراون، کە خۆی نیشانەی ئەم تەنگەژانەن کە دەکەونە سەر ڕێی سەلماندنیان و بە کردەوە زانیارییەکی پتریان لە بەیانییە ڕەسمییەکانی دەوڵەتی ئێراق تێدا نیە. لە تەلگرافێکی ڕێکەوتی ١٩ی ئاوریلی ١٩٨٨دا حیساب کراوە کە ١/٥ میلیۆن کەس کورد لە شارۆچکەکانی "سەرکەوتن"دا نیشتەجێ کراون و دەیانهەوێ شوێنی ٧٠٠ تا ١٠٠٠ گوند "وەگوێزن". مانگە دەسکردەکانی ئەمریکایی کە بەسەر ئێراقا دەفڕین ڕادەی ئەم خەسارەیان بە وردی دیاری دەکرد. (ئەو نەخشانەی کە لە گەڕیانی ڕزگار کرانی کووەیتا لە نێو هێزەکانی ئەمریکاییدا بڵاو کرایەوە، ئەم مەبەستە بە ڕوونی دەردەخەن. نەخشە هەڵگرانی نیزامیی ئەم خاپوورکرانە بەربڵاوەی ناوچە گوندییەکان

لە لایەن سەددام حوسێنەوە بە دیاری کردنی گوندە وێران کراوەکان بە ناوی "خاپوور کراو" نیشان دەدەن.) "بە گوێرەی ڕاپۆرتەکان تاقمێکی نادیار بەڵام یەکجار زۆریان لە کوردان لــە ئۆردووگاکــانی لای ســنووری ئــۆردۆن و عەرەبــستانی ســعوودی مــرزەم کردووە." خودی باڵادەستانی کوردیش کە ئەوان ســەردەمان لــە فەڕانــسە و ســووریا چاوم پێیان کەوت وێنایەکی ڕوونتریان لە چارەنووسی ئەم خەڵکە بــە دەســتەوە نــەبوو. یەکێك لە پەیامەکانی تەلگرافی باڵوێزخانە لە ڕێکەوتی ١٥ی ئــوتی ١٩٨٨دا، یــانی بەر لە دەسپێکی ئاخرین کەلك وەرگرتنی ئێراق لە چەکە شیمیاییەکان دەڵێ: "ئێران و کوردان، ئێراقییەکانیان بە کەلك وەرگرتن لە چەکە شیمیاییەکان لــە هێرشەکاندا تاوانبار کردووە."

ئەو کات خەساری یەکجاری وڵاتی تەنیبۆوە و ئەویش چ خەسارێك! مــن گــەلێکم ناوچەی شەڕ لــێ کراو دیوە و تێیگەڕاوم، زۆر پتر لــەوەی کە وە بیریــان بێنمــەوە یــان تەنانەت بــمهەوێ کە بیانهێنمەوە بیر. بەڵام بەربلاوی وێرانی و خاپوورکرانێکی کە لە کوردســتانی ئێــراق دیتوومــە نیــشاندەری شۆڕوشــەوقێکە کــە ســەددام حوســێن لــەم گەڕیانەدا نواندوویەتی. چاکم لە بــیرە کــە لــە ئۆکتــۆبری ١٩٩١دا بــە ئوتۆمبیــل بــە کوێرەڕێیەکی دۆڵی "جافایەتی"دا لە کوردستانی ئێراق تێدەپەڕیم و گوێم دابوویە وتەی کوردێکی مڕچ و مۆنی ڕێنــوێنم؛ ئــەم بەڵــەدە بــیرەوەری و یادداشــتەکانی خــۆی وەك پێشمەرگەیەك دەێناوە بەر بیر و دەیگێڕاوە: ئێرە گوللــەباران کرابوو، برێــك پێــشەوەتر کەوتبووە بەر پەلاماری شیمیایی، پاشەکشەی تێکەڵ بــە تــرس و تــۆقین بــە کــوێرەڕێی مێگەلــەمەڕی کێوپاراندا کە دەچۆوە سەر ئەو تەپلۆکەی تر. کابرای بەڵەد تەواوی ئەم شوێنانەی بە وردی نیشان دەدام. پایزی ئەو ساڵە لە دەرەوەی شاری هەولێر و دهــۆك و سلێمانی، هەموو شوێنێك جوقەواری لــێبڕابوو، جگە لە سەدان و ســەدان خێــوەت. ئەوانە خێوەتی ئەو کەسانە بوون کە ماڵ و حاڵی خۆیان لە بەهارا خــۆڕایی کردبــوو و ئێستا بە نیگەرانییەوە چاوەڕوان بوون هەتا بە خۆ نواندنی کەمترین مەترســی دیــسانەوە بەرەو سنوورەکان تێیتەقێنن.

ئەندازیارەکانی سپای ئێراق، تەیار بە بولدزێر و تەقەمەنی، لە مەودای سالآنی پڕ هەڵمەت و دەس‌وەشاندنا، لە شۆڕوشۆقێکی شێتانەی خاپوور کردنا، خانووبەرەکانیان تەخت کردبوو و لوولە ئاوەکانیان تەقاندبۆوە و سەری چالآوەکانیان سمیتڕێژ و باخی لەبەریان خاشەبڕ کردبوو. بەلای خۆمەوە گوتم، تۆ بڵێی لە خاکی کوردستان، لە دەشتان، لە کەناری ڕووباران، لەسەر ئەم تەپك و کێوە ڕووتەن و بێدارودرەختانەدا، چەند کەسێکی ئەوتۆ لە چەشنی ئەم کابرا بەڵەدە هەبن کە زەینێکی وایان هەبێ و ئەم خەڵکە گوندەکییانە وەبیر بێننەوە یام خۆیان لە بیرگەی خۆیانا زیندوویان کەنەوە؟ مرۆڤ چۆن دەتوانێ، دێیەکی خاپوورکراو لە کاول و هەرەسی دەیان دێی ویران کراوی تر یا ئەم قەلآ بەردینەی بە دابی ڕووسی لە قەلآیەکی تر کە هێندێك ئەولاتر دەیبینێ لێك‌کاتەوە ؟

دەوڵەتی ئێراق لەوپەڕی تووڕەیی و نارەحەتیدا، بێ ئەوەی بیهەوێ خۆی وڵامی ئەم پرسیارانەی داوە: ئەم هەژدە تۆن بەڵگە و سەنەدە دەوڵەتییانەی کە لە مەودای ڕاپەڕینی مانگی مارسی ١٩٩١دا لە کۆلکەخانە و دەزگا جۆراوجۆرەکانی پۆلیسی نهێنی حیزبی بەعس بە خەنیمەت گیرابوو، سەرچاوەیەك بوو لە بەڵگە و بۆنەی باوەڕپێکراو کە پەردەی لە ڕووی ئامانج و پیلان و ویست و کرداری دەوڵەتی ئێراق لا دەدا. هێندێك لەم بەڵگانە دەستیان لێ‌نەدرابوو، هێندێك شڕوپەتوور و تەپوتۆزاوی و بەشێکیش لە گەڕیانی هەڵمەتی کوردان بۆسەر ناوەند و یانە بێزراوەکانی بەعس و ئاگردرانی باڵەخانەکان تووشی خەسار هاتبوون. ئەم بەڵگانە لە سایەی هەوڵەکانی کومیتەی پێوەندییەکانی دەرەوەی مەجلیسی پیرانی ئەیالەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، ڕێکخراوی چاوەدێری مافی مرۆڤ و هێزی ئاسمانیی ئەمریکا بە مەبەستی پارێزران ڕاگوێزرانە ئەیالەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و بە ناوی بەڵگەنامەی ڕەسمی کۆنگرە لە "کۆلکەی بەڵگەنامەکانی میللی"دا ڕاگیران و ئێستا خەریکی وەرگێڕان و پێکگرتنیانن. ئەم بەڵگەنامانە ئەم مەبەستانە ڕوون دەکەنەوە کە لەمێژ ساڵ بوو ڕێکخراوی لێبووردنی نێونەتەوەیی گوتبووی و هیچکام لە وڵاتە ڕۆژاوایییەکان گوێیان پێی نەبزووتبوو، هەروەها ڕاستی و دروستی ئەم وتوویژە دوور

و درێژانــە دەسەڵـــمێنن کــە کــوردان و ڕێکخــراوی چــاوەدێری مــافی مــرۆڤ و ڕۆژنامەنووسان لە کوردستان کردبوویان. بۆ یەکـەم جـار لـە مێـژوودا، ڕژێمێـك لـە حاڵێکا کە هێشتا لەسەر دەسەڵات بوو بە بەڵگە و بۆنەکانی خۆی پـەردەی لــە ڕووی چەپەڵکارییەکانی کە لـە بواری پێشێل کردنی مـافی مرۆڤـا ئەنـــجامی دابـوو، لا دەدا. بەغدا بە تێماوی ئەم بەڵگانەی وە درۆ خستەوە و گوتی هیچی ئی وی نـین و تـەواوی ساز کراون و لەسەر کاخەزی نیشانەداری دەوڵەتی نووسراوەنەوە. بەڵام ئـەم وەرام و وە درۆخستنەوە چەن پاتانەی کە دەوڵەتی ئێراق زۆر جاران لە بەستێنی دەسدرێژی بـۆ سەر مافی مرۆڤ دەریبڕیبوون ئەم کـەڕەت بەتایبـەت بـە پـووچ دەرچـوو. بارسـتایی قەبەی ئەم بەڵگەنامانە کە نیزیك چاردە میلیۆن پەڕ بوو زانیارییەکی نوێی سەبارەت بـە کاغەزبازی سەرکوتێك دەدایە دەس کە هەتا ئێستا لەمپەری ئەم حاشا لـــێکردن و وە درۆخستنەوانە بوو.

دەستەی کارناسانی مافی مرۆڤ کە کاریان لەسەر ئەم بەڵگانە دەکـرد، باوەڕیـان بەم مەبەستە هێنا کە ئەم کردەوانەی بە گوێرەی ئـەم بەڵگانـە کـراون دەگەنـە پلـەی "تۆوبڕکردن" و تەنیا کردەیەك نین کە وەك زوڵم و جینایەتـەکانی شـەڕ یـان جینایـەت دژی مرۆڤایەتی بێنە حیساب. بەڵام "ناسکی و وردەکاری" مافی نێونەتـەوەیی جۆرێکـە کە دەبێ دەوڵـەتێکی تر دژی سەددام حوسێن شکایەت بکا هەتا بکرێ بکێـشرێتە پـای مێـــزی مـــحاکەمەی دادگـــای نێونەتـــەوەیی لاهــە. لـــە بڕیارنامـــەکانی ڕێکخـــراوی نەتەوەیەکگرتووەکاندا سەبارەت بە ئێراق نە ئەیالەتە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا و نـە هیچکام لە وڵاتـانی ڕۆژاوایـی خوازیـاری وەهـا مـــحاکەمەیەك نـەبوون. لایـەنگرانی سەددام حوسێن لە ئێراق و تەواوی وڵاتانی عەرەبیدا بێ‌شـك وەهـا کردەیـەکیان بـە "دادپەوەری سەرکەوتوان" مانا دەکردەوە. بەڵام پێشینەیەك لەم بارەدا بە دەستەوە بوو، ئەویش کوشتاری ئەرمـەنییان. لــە سـاڵی ١٩١٩دا دادگـای نیزامیـی خـودی وڵاتـی تێشکاوی عوســمانی لە ژێر تەوژمی ئینگلیسییەکاندا ئەنـــــــدامانی ســـــــەرەکی و هەڵسووڕێنی خولی کوشت‌وکوشتار و بەرپرسی "تۆوبڕکردن"ی ئەرمەنییان و تـەواوی جینایەتـەکانی شـەڕیی کێـشایە پـای مێـزی مـــحاکەمە و مـەحکوومی کـردن. ئـەو

محاکەمانە "نیشانی دا کە بووز دەخوا و دەکرێ ئینسان چاوی لە دادگاکانی وڵاتی تێشکاو بێ کە تۆڵەی شەڕەنگێزی و چەپەڵکاری لەم ڕێبەرانە بستێننەوە کە سەردەمانی شەڕ بە دژی نەتەوەکانی تر کردوویانە."

ئەم بەڵگە و بەڵگەنامانەی بە دەستەوەن هاشایان لێناکرێ: توێژەران پەستاپەستا لە سەنەدەکانی سەر بە کۆلکەخانەی ناوەندەکانی سەرکردایەتیدا کە زۆر جارانیش گەلێك لێكدوورن دەگەنە بەڵگەی یەك چەشن. باشترین وێنەی ئەم چەشنە بەڵگانە، بەڵگەکانی سەر بەم یەکەم جارەن کە لە ئاوریلی ١٩٨٧دا دژی پارتیزانان و خەڵکی ئاسایی کورد لە چەکی شیمیایی کەلك وەرگیراوە و نیشانی دەدەن کە لە مەیدانی شەڕ چ شتێك ڕووی داوە. ئەگەر ئایەتوڵڵا خومەینی بەو کەللەڕەقییەی لە ئاست ڕاگرتنی شەڕ سەری با نەدابا و لە کوردستان تەوژمی زیاتر نەکردبا، زۆر وێدەچی عەلی شیمیایی ئەو فەرمانە توند و تیژانەی بۆ نەچووبا. لە وەختیەکی کەم مەترسیتر لەو کاتی, سەددام حوسێن بە هیچ چەشنێك ئامادە نەبوو دەسەڵاتی تەواو بداتە هیچ کەس، تەنانەت بە ئامۆزا تەکریتییەکەشی.

***

لە سەرەتای ساڵی ١٩٨٧دا تاڵەبانی پاش دڵاودڵییەکی زۆر ئاخرییەکی بەختی خۆی لە بەختی ئێران گرێ دا. ئەو کە خۆی زەمانێك لە سەردەمی مەلامستەفا بارزانیدا ببوو بە "جاش" و "یەکێتی نیشتمانی کوردستان"ی لەسەر کەلاوە و هەرەسی تێكشکانی سەرشۆڕانەی ساڵی ١٩٧٥ی ژێنێراڵ بارزانی ڕۆنا بۆوە, ماوەیەك بە توندی لەگەڵ کوڕانی بارزانی کەوتبووە شەڕ و ئەم تێکهەڵچوونانە خەسارێکی گەورەی لە هەردوولا دابوو. بۆیە پێکهاتن لەتەك پارتی دێموکراتی کوردستانی "بارزانی"دا ماوەیەکی زۆری خایاند. یەکێتی نیشتمانی کوردستان لە ماوەی شەش ساڵ شەڕی ئێران و ئێراقدا خۆی لە چوونە ڕیزی پارتی دێموکراتی کوردستان بۆ هاوکاری نیزامیی ئێران بە دژی ئێراق پاراست. (لە ڕاستیدا ساڵی ١٩٨٤ ڕێبەری یەکێتی نیشتمانی وتوویژێکی لەگەڵ بەغدا ئەنجام دابوو.) ئەم هەڵوێستەی تاڵەبانی جاری وابوو دەگەڕایەوە سەر پارێز کردن و کەڕەتی واشبوو دەچۆوە سەر ئەم چاوەڕوانییەی

کە ڕەنگە بتوانێ قانێك لە دەوڵەتی ئێراق وەربگرێ و بە هۆی ئەوەوە پارتی دێموکرات ڕاداتە پێوار. تاڵەبانی ئیدیعای دەکرد کە نوێنەری توێژی خوێندەوار و پەروەردە کراوی خەڵکی شارنشینە و لەگەڵ مافی "خاوەنێتی" بارزانییەکان لەسەر ڕێبەرایەتی تەواوی خەڵکی کوردی ئێراق یەکێتییەکەی دیکەیان لەگەڵ ئێران بە توندی دژایەتی دەنواند.

حەول و تەقەلاکانی یەکێتی نیشتمانی بۆ ئەوەی مامەڵەیەکی باشتر لە بابەت خودموختارییەوە لەگەڵ ڕژێم بکا بێئاکام مابۆوە. دژایەتی تورکیا لەگەڵ هەر چەشنە پێکهاتن و سازانێك لەتەك کوردەکانی دراوسێ – هەر واز لە کوردەکانی خۆی بێنین – وەزیری دەرەوەی ئەو وڵاتەی بە پەلە و بە پەیامێکی ئاشکراوە هەنارده بەغدا: دەوڵەتی ئێراق دەبێ وتوویژی سەبارەت بە خودموختاری نوێ لەگەڵ کوردان ڕابگرێ، دەنا تورکیا ئەم لوولە نەوتەی کە تەنیا سەرچاوەی بەرچاوی دابین کردنی دراوی بیانی ئێراق بوو دەبەستێ. (ئەم لوولە نەوتە هەروەها سێیەکی نەوتی پێویستی تورکیاشی دابین دەکرد و ساڵێ ٣٠٠ میلیۆن دۆلار داهاتی هەقی پێداڕۆیشتنی وێدەدا.)

ئەم هەڵسوکەوتە بەپارێزانەی تاڵەبانی لەگەڵ سەددام حوسێن تەواو بەجێ بوو: ڕێبەری ئێراق لەبەر یارمەتیدرانی ئێران لە لایەن پارتی دێموکراتی کوردستانی ئێراقەوە بە مەبەستی گرتنی بنکەی حاجی ئۆمەران لەسەر بەرزاییەکانی زاگرۆس، لە ژووئیەی ١٩٨٣دا تۆڵەیەکی زۆر توندی لەم حیزبە کردبۆوە: تاقمێکی پێنج هەتا هەشت هەزار کەسی لە نێرەوەزانی بارزانی، کە هێندێکیان تەمەنیان لە دە ساڵ کەمتر بەڵام زۆربەیان پتر لە پازدە ساڵان بوون و هەروەها ٤٢ کەس لە خزم و کەسانی نیزیکی مەسعوود بارزانی دەردەست کرد: ئیتر کەس ئەم تاقمەی نەدیتەوە. مانگێك دواتر سەددام حوسێن ڕایگەیاند کە "ئەم تاقمە بە توندی سزا دراون و چوونە جەهەننەم." ئەمەش باس کردنێکی ڕەمزاوی بوو لەسەر چارەنووسی دەیان هەزار کوردی دی کە دواتر "بێسەروشوێن" بوون. وەك دیمان ئەم "تۆڵە ئەستاندنەوە لە بارزانییەکان" ڕووداوێکی تازە نەبوو.

قوربانییەکانی بارزانی ئیتر ئەو شەڕکەرە ئەفسانەیانەی پێشوو نەبوون. ژنان و منالآنی پاشماوەی بارزانییان لە ئۆردووگاکانی قەراخ ڕێوبانی سەرەکی وەك "قوشتەپە" یان گەورەڕێی نێوان هەولێر و کەرکوك نیشتەجێ کردبوون. هێندێك لە کوردان گەیشتوونە ئەم ئاکامە کە گیرانی سووك و سانای ئەم گشتە بارزانییە غەیرەشەڕکەر و بێتاوانە بەڵگەیەکی تەواوە لەسەر ئەمەی کە "داب و نەریتی شەڕکەرانە و نەبەزین"ی بارزانییەکان ئیدی وەکی ڕابردوو پتەو نەماوە. سووکایەتی لە هەمووان خراپتر دەسدانە خۆ فرۆشیی تاقمێك لە ژنانی لێقەوماوی بارزانی بوو. لە کۆمەڵێکی ئیسلامیدا کە کەوتۆتە ژێر دەسەڵاتی شەرم و شوورەیی, چارەنووسی ئەم ژنە لێقەوماوانە سەلمێنەری پەندێکی خۆفناکە کە سەددام حوسێن بەسەر ئەم خەڵکەی هێناوە و هەروەها چارەنووسی ئەم زارۆکانەی کە پاش ساڵی ١٩٨٣ لە دەرەوەی جەغزی ژن و مێردایەتی هاتوونە دنیا. زۆرێك لە پیاوانی بارزانی لە ئاکامی هەست بە سووکایەتی و سەرشۆڕی کردنا جامانای سووریان کە نیشانەی بارزانی بوونیان بوو فڕێ دا و چەشنی خەڵکانی هۆزانی تری کورد جامانەی ڕەشی ئاساییان کردە سەر. کوردانی دی بێدەسەڵاتی و تێماوی ئەم خەڵکەیان بە چاوی خۆیان دەبینی.

ڕۆژی ناخۆشتر بەڕێوە بوون, چونکە حوکمات بە ناچار کردنی کوردانی ئاسایی بۆ بەشدار بوون لە جینایەتەکانیدا شێوە توند و تیژەکانی دەسوەشاندنی هەتا پۆپە پێهەڵابرد. یەکێك لەم کوردانەی کە لە جوندێتی ڕایکردبوو و من بە هەڵکەوت لە ١٩٩١دا تووشی هاتم, نەقڵ و نەزیلەی باری ئەم گوناه و ئازارانەی بۆ ماوەی سێ ساڵان لەسەر ویژدانی پاپۆکەیان خواردبۆوە, بۆ گێرامەوە. گێڕانەوەی ئەم سەربوردەیە تەنانەت بۆ غەوارەیەك باری لەسەر ئەو سووك دەکرد. ئەم کوردە لە ١٩٨٨دا ئەندامی ئەم تیپە بووە کە زۆر بە توند و تیژی دژی کوردانی هاوڕەگەزی کەلکی لە چەکی شیمیایی وەرگرتبوو. دەیگوت چاری ناچار بووە و لێکدالێکدا چەنپاتی دەکردەوە: "بێتوو فەرمانم بەڕێوە نەبردبا لەڕێوە گوللەباران دەکرام و کەسێکی تر لە جیاتی من ئەم کارەی هەر دەکرد."

جاشەکان ئەگەر وەها گوناهێکیان هەست پێدەکرد بە دەگمەن دەریانـدەبڕی. زۆرێك لە عەشیرەتەکان – بۆ وێنە زێباری و سوورچی و برادۆستی – بە سەروبەرەوە لەم گەڕیانە وەردرابوون. ئەم تاقمانە لەم بابەتەوە خاوەن پێشینەیەکی دوور و درێژ بوون: هەر لە کۆنەوە بە دژی کوردان ببوونە خزمەتکار و ئیکلامکێشی عوسمانی و ئێران و ئینگلیسییان و عەرەبەکانی جێنشینی ئەم دوو ئیمپراتۆرییەتییە. بەلاّم ئەم مەبەستە ڕێی لەوە نەگرت کە عەلی کیمیاوی لە وتارێکی دوور و درێژیدا کە لەسەر شریت تۆمار کرابوو بلێ: "ئەگەر هەر بە قسەش وێچێ ڕەنگبێ کوردێکی باش لە نێو کورداندا هەڵکەوێ، ئێمە بە کردەوە تووشی ئەشتەکی ئەوتۆ نەهاتین." سەددام حوسێن سەرکردە جاشەکانی بۆ تەسەل کردنی جاشان پڕ دەکرد و هەوساری بە دەستەوە دەگرتن. ئەم جاشانە کەسانێ بوون کە بە مەبەستی خۆ بواردن لە خزمەتی سەربازی لە بەرەکانی شەڕی ئێران و ئێراقا دەچوونە ڕیزی "تیپەکانی یارمەتیدەر"ی سپای ئێراقەوە. ئەوانەی تازە دەهاتن بە دانی بەرتیل دەچوونە ڕیزی جاشەکان و لە شەڕ لەگەڵ پێشمەرگەدا دەبوونە کەوا سووری بەر لەشکر و گۆشتی بەر لوولە تۆپان لە هەڵمەتی سپادا بۆ سەر دێهاتە کوردنشینەکان بە تالاّنوبڕۆی ماڵ و سامانی دێهاتییەکان چاکەیان دەدراوە. کەلك وەرگرتن لە جاشان بۆ بەغدا سەرفەیەکی دیکەشی هەبوو، ئەویش ئەمە بوو کە سەرچاوەی دابین بوون و پەرەگرتنی هێزی پێشمەرگەی کەم دەکردەوە. هەروەها درێژ کردنەوەی وتوویژ لەگەڵ تاڵەبانیش زۆر بە قازانج تەواو بوو، چونکە "یەکێتی نیشتمانی کوردستان"ی کە دەسەلاّتداری سەر سنوورەکانی ئێران و ئێراق بوو لە فڕە خست.

کاتێك وتوویژ لەگەڵ بەغدا بەرەورووی شکست بۆوە تاڵەبانی بە ناچار ڕووی کردە تاران و تاران لەڕێوە هەڵیپێچا کە بە ناوی "وە دەس هێنانی سەرکەوتن" لەگەڵ پارتی دێموکراتی کوردستان ئاشت بێتەوە. ئێران بۆ کەم کردنەوەی تەوژمی سپای ئێراق لە باشوور، تەواو نیازی بە کردنەوەی بەرەیەکی نوێ بوو لە کوردستان. لەتەك ئەمەشا لە ئۆکتۆبری ١٩٨٧دا سەربازانی سپای ئێران و هێزەکانی پێشمەرگە پەلاماری دامەزراوە نەوتییەکانی کەرکوکیان دا و بە هەڵبواردنی "هێڵی سوور" ئەم کانگا

ئیستراتژیکەیان خستە مەترسی. لە ژانویەی ١٩٨٧دا جارێکی دی ئێران دەسی دایەوە پەلامارێکی دیکەی مێشكپرووكێنی شەپۆلی ئینسانی: ئەمجار ئامانجی پەلامارەکە "بوحەیرەتوسسومووك" بوو لە خوارووی ئێراق، کە ئاشکرا بوو ئاخرین هێرشی گەورەی سپای پیادەی ئێرانە؛ هەڵبەت ئەو کات هیچ کەس شتێکی لەم بارەدا نەدەزانی. لەم وەختەدا کوردستان پڕ بوو لە ڕاکردوانی سپا و ئەم کەسانەی ناویان بۆ سەربازی دەرکەوتبوو و خۆیان بە دەستەوە نەدابوو و هەڵاتبوون و لە ئەشکەوت و ڕەندۆڵاندا خۆیان شاردبۆوە. عەلی کیمیاوی زۆر لەم بابەتەوە پەرۆش بوو، دەیگوت: "بە بێ ترۆمبێلێکی زرێپۆش ئێوە ناتوانن لە هەولێرەوە بچنە کەرکووك!" کاتێك لە مانگی مارسا سەرکردایەتی گرتە ئەستۆی، پێشمەرگە و هێزەکانی ئێرانی لە دوازدە سێزدە کیلۆمیتری ڕەواندز بوون، کە شارێکی گەورەیە لە باکووری کوردستان و لە سنوورەوە دوورە و پێشمەرگەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان لە دۆڵی جافتی [جافایەتی] هەڵکەوتوو لە ڕۆژهەڵاتی سلێمانی، خۆیان ساز دابۆوە.

هەر دوا بە دوای ئەوەی کە فەرمانی ژمارە ١٦٠ لە ٢٨ی فێوریەی ١٩٨٧دا لە لایەن سەددام حوسێنەوە ئیمزا کرا و بە پێی ئەو عەلی کیمیاوی دەسەڵاتی تەواوی درایە، ناوبراو سێ‌ودووی لەم دەسەڵاتە نەکرد و هەتا ئەوپەڕی پێهەڵابرد و کەڵکی لێ‌وەرگرت. ئەم فەرمانە بە دوو بەڵگەنامەی گرینگی تر تەواو کرا کە وەك ڕێ‌وشوێنی کاری ڕۆژانەیان لێهات. یەکێك لەم دوو بەڵگەنامانە کە ڕۆژی سێی ژوەن درایەدەر لەمەڕ "ناوچە بەربەست کراوەکان"ەوە بوو – یانی ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی هێزی پێشمەرگە – کە گەمارۆی کڕین و فرۆشتن و هات‌وچۆی لەگەڵ پاشماوەی خاکی ئێراق دەکەوتە سەر. (بە گوێرەی ئەم بەڵگەنامەیە) وا داندرا بوو کە گوندەکان خاپوور بکرێن و دانیشتووەکانیان لە "شارۆچکەکانی سەرکەوتن"دا نیشتەجێ بکرێن. بە پێی بەڵگەنامەی ژمارە ٢٨/٣٦٥٠: "هێزە چەکدارەکان" دەسەڵاتیان هەبوو کە هەموو مرۆڤ یا گیانلەبەرێکی ئەم ناوچە بەربەست کراوانە بکووژن. ئەم ناوچانە سەر لەبەر "بەربەستن." بەڵگەنامەی دووهەم، بە ژمارەی ٤٠٠٨،

ڕێکەوتی ٢٠ی ژوەن دەستووری دەدا بە فەرماندەرانی سپا کە "لە تەواوی ماوەی شەو و ڕۆژدا، نیوەنیوە و بە ڕێکەوت، بە تۆپخانە و باڵەفڕ و فڕۆکە ئەم ناوچانە بدەنە بەر تۆپ و بۆمبا کە نیزیك هەزار دێیەکی دەگرتەوە و ئەوەندی دەتوانن ژمارەیەکی زیاتر بکووژن." بە گوێرەی ئەم بەڵگەنامەیە تەواوی ئەم کوردانەی لەم ناوچە بەربەست کراوانە دەردەست کرابان دەبوایە لە لایەن دەزگا زانیارییەکانەوە بکەونە بەر هەڵپێچران و لێ پرسینەوە و پاش دەرکێشانی زانیاری بە کەلك لێیان، کەسانی نێوان پازدە هەتا حەفتا ساڵە ئیعدام بکرێن. سەرۆك جاشەکان – کە بە "موستەشار" مەنشوور بوون – بۆیان هەبوو ماڵ و سامانی بە تالآنبراوی کوردانی دانیشتووی ناوچە بەربەستکراوەکان وەك گاگەل و مێگەل و ژن و چەکی سووکی ئاوربار, جگە لە چەکە قورسەکان و نیمچە قورسەکان بۆ خۆیان گل دەنەوە.

بە گوێرەی یەکێك لە بەڵگەنامەکانی جبەخانەی فەرمانەکانی ئەلمەجید کە پەستاپەستا بە فەرمانی تازەتر دەئاخنرا هەر کوردێك کە لە سەرژمێری ١٩٨٧دا بەشداری نەکردبوو مافی ئێراقی بوونی لێ‌دەستێندرایەوە. جا چونکە تەنیا کەسانێك وەبەر سەرژمێری هاتبوون کە دانیشتووی ئۆردووگاکانی دەوڵەتی بوون، ئەم بەڵگەنامە باقی خەڵکانی تری کە لە گوندان یان ناوچە بەربەست کراوەکاندا دەژیان لە خەڵکایەتی ئێراق دەخست: "ئەم خەڵکە لە "گەڕانەوەدا بۆ ڕیزی گەل" کەمتەرخەمییان کردبوو و هەر بۆیە وەبەر "ڕێوشوێنی زەرووری کەوتبوون." لە مانادا بە ڕاوێژ و لێکدانەوەی جوانی حکوومەت وە بەر تێداچوون دەکەوتن. (کەمینەی ئاسۆرییەکانی مەسیحی و کوردانی یەزیدی لە خۆوە پێوە بوون. ئەم خەڵکە لە سەرژمێریدا بە ناوی عەرەب خۆیان پاراستبوو و هەر ئەم خۆ لادانە ئەوانی لە جەغزی "خەڵکی وڵات" دەرهاویشتبوو و زۆر بە زەرەدیان تەواو بوو. یەزیدییەکان سەرەڕای پاڕانەوەیەکی زۆر ڕێیان نەدرا بە ناوی کورد سەرژمێری بکرێن و بە گوێرەی ئەم هۆ و هۆکارانە وە بەر فەرمانی لێبوردنی سێپتامبری ١٩٨٨ نەکەوتن کە تەواوی کوردانی دەگرتەوە و لە ڕاستیشدا تەنیا دەهۆیەك بوو. ئەم فەرمانی لێبووردنەش یەکێك لەم زنجیرە لێ‌خۆشبوونانە بوو کە دەیویست هانی ئەو کوردانە بدا بۆ گەڕانەوەی وڵات

کە ببوونە پەنابەری تورکیا. کاربەدەستانی ئێراقی هەزاران ئاسۆری و کوردی یەزیدی کە لە تورکیاوە گەڕابوونەوە لەسەر سنوور گرتیانن و قوڵبەستیان کردن و ئیتر کەس چاوی پێیان نەکەوتنەوە.)

عەلی کیمیاوی لە ماوەی شەش مانگ پاش هەڵبژێرانی، نازناوی خۆی وەرگرتبوو. لە ١٥ی ئاوریلی ١٩٨٧دا فڕوکەکانی ئێراقی بار و بۆمبا شیمیایی‌یەکانی خۆیان لەسەر ناوەندەکانی سەرکردایەتی پارتی دێموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان کە مەودایەکی زۆریان پێکەوە هەبوو، هەڵڕشت. ڕۆژی دواتر دێیەکانی شێخ وەسان و بالیسان، لە لای باکووری سلێمانی کەوتنە بەر پەلامار. ئەمە هەوەڵ پەلامار لە نیزیکەی ئەو شێست پەلامارە شیمیایی‌یانە بوو کە لە ماوەی هەژدە مانگی دواترا کرایە سەر ئامانجە غەیرەنیزامییەکان. خەڵکی ئەم گوندانە، یەکەم تاقمی کوردان بوون کە بەرەوڕووی هەوری ڕەنگاوڕەنگی گەواڵە کراوی گازە شیمیایی‌یەکان بوونەوە کە بۆنی سیر، سێوی گەنیو، سوورەگوڵ، نەعنە، گرکە، خەیار یان عەتریان لێ‌دەهات. بەرکەوتوان هەر خێرا تووشی ئاوسانی باتوو و مەمك هاتن؛ هێندێك هەر خوێن دەمیزتن و تاقمێك بە شێوەی کاتی کوێر بوون یا چاویان تارمایی بە سەرکشا و کەوتە ڕەشکەوپێشکان یان زردکاویان لە چاو و دەم دەتکا. پێستی لەشیان ڕەش هەڵگەڕا یا بلۆقی دا. دەستەیەك لەڕێوە کەوتن و پاش ئەمەی کە بە توندی تووشی لەرز و سەرەگێژە یا پێکەنینی دەمارپرووکێن هاتن، مردن. ئەم چەشنە نیشانە و دیاردە بەرچاوانە هی ئەو گازە خەردەلە نەبوو کە بە لێشاو دەکار کرابێ، بەڵکوو دەگەڕاوە سەر دەس بردن بۆ هۆکارێکی شیمیایی دی بە ناوی "سارین" کە شوێنی دەکردە سەر دەمار و نازییەکان قەت کەلکیان لێ‌وەرنەگرتبوو.

لەو دوو دێیەدا کە باسیان کرا لە ماوەی کاتەژمێرێکا ١٢٠ کەس مردن و نیزیکەی ٢٠٠ کەسێك شەلوکوت بۆ تیمار کران لە پێشا ڕاگوێزرانە ڕانیە و پاشان هەولێر. لە هەولێر ئەم خەڵکەیان ناچار کرد کە بڵێن لە لایەن ئێرانەوە کەوتوونە بەر پەلاماری شیمیایی. بەڵام ئەمە هەروا نەبڕایەوە. دەزگای پاراستن بە زۆری سەرنێزە لە

نەخۆشـخانەی هەولێرەوە کە بۆ تیماری بلۆق و داپلۆخاوی ڕاگیرابوون، دەریکێشان و ڕایدانە بەندیـخانەی پۆلیسی نەهێنی. لەوێ پیاوەکانیان لە ژن و زارۆکان هـەڵاوارد و هەموویان بە بێ چاوەدێری دوکتۆر و خورد و خۆراك هەروا دەس بەسەر ڕاگرت. لێرە بەینی ٦٤ هەتا ١٤٢ کەس بە برینانەوە مردن، حەفتا کەسێکیان بە سواری ئوتووبووس لــە بەندیــخانە ڕاگـوێزت و ئـەوانیش وەك بارزانییــەکان ئیـدی کـەس چـاوی پێیـان نەکەوتەوە. پاشـماوەی ژنان و منداڵانیان لە دەشتی هەولێر بەرەڵڵا کرد تا هەرچـۆنێك بۆیان دەکرێ خۆیان بەخێو کەن. یەکێك لە فەرمانبەرانی مردووشـۆرخانەی شـارەوانی کە بە گوێرەی ئەرکی سەرشانی حیسابی مردوانی ڕاگرتووە کە زۆربەیان پـیر و زارۆك بوون، دەڵێ خۆی لە یەکێك لــە کاربەدەسـتانی بەشـی زانیـاری سـپای بیـستووە کـە گوتوویەتی: "ئەوانە ئاژاوەگێڕن ... هـەموویان ئاژاوەچـین. ئێمـە بـە چـەکی شـیمیایی پەلامارمان داون."

وەها دەقودۆغربێژییەك شتێکی نائاسایییە، چونکە باسوخواسـی چـەکی شـیمیایی بە شێوەی ڕەســمی بەربەنـد کرابـوو. بـەڵام دەی، هەڵـەش دەکـرێ و بـە دەگمـەن بەڵگەنامە بە خەنیمەت گیراوەکان بە ئاشکرا باسـی "پـەلاماری شـیمیایی" یـا تەنانـەت "چەك و تەقەمەنی تایبەت" دەکەن کە ناودێر کردنێکی جـوانی گـازە ژاراوییەکانـە لـە لایەن حوکماتەوە. عەلی کیمیاوی لە وتارێکی تۆمـار کـراوی لەسـەر شـریت ئامـاژە دەکاتە ئەم یەکەم پەلامارە شیمیایییە و پێشنیارە بێهوودەکەی تاڵەبانی کـە گوتوویـەتی ئامادەیە دەس لە هاوکاریی ئێران هەڵگرێ بـە مـەرجێ کـە دەوڵـەت خـاپوور و تـاپۆ کردنی کوردستان ڕابگرێ. تاڵەبانی ئەم ڕاسپاردەیەی بە دوو ئەفسەری پایەبـەرزی بـە دیل گیراوی ئێراقیدا بۆ خودی سەددام حوسێن نارد. عـەلی کیمیـاوی لـەم شـریتەدا دەڵێ: "تاڵەبانی داوای لـێکردم لەگەڵی بکەومە وتوویژ. من هەر ئەو شەوە چوومە سلێمانی و ئەوانـم بە چـەك و تەقەمـەنی تایبـەت پـەلامار دا." لـە شـریتێکی دیکـەدا دەقودۆغر بە کۆمەڵێك لە جاشەکان دەڵێ: "من ناتوانـم دەس لـە گوندەکـەی ئێـوە بپارێزم، چونکە نازانـم ئەگەر بە چەکی شیمیایی پەلاماری بەرمێ چ دەقـەومێ ... کـە

وا بێ خاوخێزانتان قڕ دەبن. ئێوە دەبێ هەر ئێستا لەوێ باركەن، چونكە نازانم كەنگێ دەیدەمە بەر هەڵمەتی شیمیایی."

لە مابەینی ٢١ی ئاوریل و ٢٠ی ژوەنی ١٩٨٧دا مەجید پتر لە ٧٠٠ گوندی كوردستانی كە زۆربەیان كەوتبوونە جەغزی دەسەڵاتی حكوومەت و لەسەر شارێیان هەڵكەوتبوون، تاپۆ كرد و تەنیا نیازە سەربازییەكان لە شوێنەكانی دیكە بوونە هۆی ڕاگیرانی هەڵمەت و بەرێوەنەچوونی گەڵاڵەیەك كە بە گوێرەی ئەو قەرار وا بوو هێرش بۆ سەر ناوچە بەربەست كراوەكانی ژێردەسەڵاتی هێزی پێشمەرگە بگاتە سەرەنجام. بەڵام هەتا ئەو كات عەلی كیمیاوی ئەزموونی كەلك وەرگیران لە چەكە شیمیاییەكانی بە دژی خەڵكی ئاسایی و بێسەروشوێن چوونی نێرەوەز و كۆچ پێدانی بە كۆمەڵ و "شوێنی دوورخرانەوە" و هەڵاواردنی نێر و مێ و بێبەش كردن لە چاوەدێرییەكانی تەندورستی و خۆراك و تاقمەكانی بكوژ و گۆڕە بە كۆمەڵەكانی لەسەر پشتی بوو. ئەو لە وتارێكدا بۆ كادرەكانی باڵای حیزبی بەعس باسی پیلانێكی ڕێكوپێك دەكا كە "بە مەبەستی گەمارۆدانی پێشمەرگەكان لە ناوچەیەكی بەرتەسك و خاشەبڕ كردنیاندا" دایرشتووە. "من هەر تەنیا ڕۆژێك نایاندەمە بەر پەلاماری شیمیایی، هەڵمەتەكە بۆ ماوەی پازدە ڕۆژان درێژە پێدەدەم."

وا بەم شێوەیە لە دوایین پەلامارێكدا كە لە فێوریەی ١٩٨٨ەوە بە دژی كوردان دەستی پێكرد، تەواوی هێز و دەسەڵاتی ئیداری و نیزامیی سەركوتكەر كە بە كردەوە تاقی كرابوونەوە، هاتنە مەیدان. ناوی ئەم پەلامارە "ئەلئەنفال" بوو كە بە نیشانی ڕێزگرتن لە ئیسلام لە لایەن حوكماتێكەوە كە سەردەمانێكی زۆر دوورەدین بوو هەڵبژێرابوو. ئەلئەنفال هەشتەمین سوورەی قورئان و بەسەرهاتی سەركەوتنی ٣١٩ كەس لە پەیڕەوانی دینی تازەی ئیسلامە لە شەڕی "بەدر"دا، (٦٢٤ زایینی). ئەم دەستەیە بەسەر تاقمێكی سێهێندی خۆیانا زاڵ بوون. لەبزی "ئەلئەنفال" بە مانای خەنیمەتەكانە و هەر بۆیە ڕەنگە بۆ پەلامارێكی كە مەبەستی خاپوور و خاشەبڕ كردن بێ، شیاوترین ناو بێ؛ بۆ؟ چونكە هەڵمەتی عەلی كیمیاویش ئەشتەكی ئەوتۆ بوو: بە

پێی چەند فەرمان گلدانەوەی مەڕ و ماڵات و چەکی دەسکەوت – جگە لە چەکی قورس – و تەنانەت ژنی تالان کراوەکان بە شێوەی شەرعی حەڵاڵ کرابوو.[١]

گەڵاڵەی پەلاماری ئەنفال زەمانێك دارِژا و سەرەتای قۆناخەکانی زەمانێك دەستی پێکرد کە حکوومەت تەواو تۆقیبوو. بە هەڵە لای وابوو کە ڕەنگە ئێرانییەکان سەرلەنوێ خۆ بدەنەوە پەلامارێکی گەورەی تری زستانی. جا هەر وەك دیمان لەم بابەتەشەوە زۆر پەرۆش بوون کە وا دیارە کوردان خەریکن واز لە نێوانگرژی کۆنی خۆیان بێنن. لە ڕاستیشدا، لە مانگی نوامبرا ئێران پێکهاتنێکی لە نێوان پارتی دێموکرات و یەکێتی نیشتمانی کوردستاندا ڕێکخست و ئەم دوو ڕێکخراوە بۆ پێکهێنانی "بەرەی کوردستانی" کەوتنە خۆ، کە لە ڕاستیدا سێ حیزبی بچووکی تریشی دەگرتەوە. بەڵام ئێستا ئیدی سپای ئێران بەرەو "لێکهەڵوەشان" دەچوو. لە زستانی ١٩٨٨دا لە ژێر تەوژمی فێڵ و دەهۆی تۆقاندنی "شەڕی شاران"دا کەتبووە سەرەگێژە و ئەم تاکتیکە بریتی بوو لە پەلاماری "کوێرانە" بە مووشەکی زەوی بە زەوی ئێسکاد بۆ سەر شارەکانی ئێران. لە نێوەڕاستی ئاوریلا تێکشکانی ئێران ئیتر شتێکی سوور و ئاشکرا بوو و ئەمەش وەختایەك بوو کە هێزەکانی ئێران بەندەری "فاو"یان لەسەر یەکاویعارەبان و شوێنی ناردنی نەوتی ئێراق بۆ دەرەوە، پاش گرتن و لە ڕاستیدا دوای گەورەترین سەرکەوتنی ئێران لە خاکی ئێراقا چۆل کرد و کشانەوە.

پەلاماری ئەنفال کە بە ئامانجی داماڵین و پاك کردنەوەی ناوچە گوندییەکانی کوردستان و دەرپەڕاندنی خەڵك و پێشمەرگە بوو لە ٢٣ی فێوریەی ١٩٨٨دا بە

١– سەر وەبەر ئیسلام هێنان و ڕێوشوێنی ئیسلامی "دەسکەوتێك"ی نوێ بوو. ئەوانەی بەر لە شەڕی ئێراق لەگەڵ ئێران، سەردانی وێندەرێیان کردبوو باسی ئۆگریی توند و تیژی حیزبی بەعسیان دەکرد سەبارەت بە مەبەست و بایخە دوورەدینییەکان. هێندێك لە شیرۆڤەکارانی سیاسی پێیان وایە کە میشێل عەفلەقی مەسیحی لە دەیەی ١٩٥٠دا بیر و بڕوای غەیرەدینی حیزبی بەعسی بەتایبەت بۆ خاتری ئەم مەبەستە داهێنا کە ڕێ بۆ کەمینە غەیرەمسوڵمانەکان خۆش دەکا لە سیاسەتەکانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستا دەور بگێڕن. بەڵام وەختایەك شەڕ لەگەڵ ئێرانی ئیسلامی درێژەی کێشا، سەددام وای بە بەرژەوەند زانی کە بلێ بە ڕەگەز دەگاتەوە پێغەمبەر و بچێتە زیارەتی خانەیخودا و لەوێ وێنە بگرێ ...

پەلاماری بەربلاوی سپای ئێراق بۆ بنکەی سەرکردایەتی یەکێتی نیشتمانی کوردستان لە دۆڵی "جافایەتی" لە ڕۆژهەلاتی سلێمانی و نیزیك سنووری ئێران دەستی پێکرد. هێشتا یەکەم قۆناخی هەڵمەت و پەلامارەکە لە ١٩ی مارسا کۆتایی پێنەهاتبوو. کە هێندێك لە ئامانجە سەرەکی و بەرچاوەکانی دەرکەوتن:

پەلاماری بەربلاو لە زەوی و ئاسمانەوە، خاپوور کردنی گوندەکان، کەلك وەرگرتن لە چەکە شیمیایییەکان، ڕاگەیاندنی لێبوردنی بە دەهۆ بە مەبەستی هانی خەڵکی ساکار و بێخەبەر بۆ تەسلیم بوون و پاشان مەحکووم کردنیان بە "شوێنبزربوون" و سەرەنجام نەمانی یەکجارەکی.

"ئەنفال"ەکان سەرجەم هەشت پەلامار بوون و هەشت مانگیان کێشا. ئێراقییەکان لە گەڕیانی پەلامارەکانا وردەکاری و زیرەکی تایبەتی پتریان نواند: خاوخێزان کرانە ئامانج، ژن و زارۆك لە گەڕیانی پەلامار و پشکنین و تاپۆ کردندا، کە بە مەبەستی خاشەبڕ کردنی تەواوی خەڵك گەڕی دەدا، گیران. ئەم خەڵکەیان لە "قەلایان" پەستاوت، پیاوەکانیان لە ژنان و منالان جوێ کردەوە، لێیان دان، ڕووتیان کردنەوە بە شێوەیەك کە جگە لە جلی ژێرەوە چیان لەبەردا نەبوو، خواردنی تەواویان نەدانێ، بەر لە بزر بوون قەت بۆ ماوەیەکی زۆر لە شوێنێك نەمانەوە، کەلەبچەیان کردن و لە ئامرازی هاتوچۆی پیس و پۆخلیان پەستاوتن و بردیاننە ئەم کوشتارگایانەی کە سەدان میل لە مەیدانی شەڕ دوور بوون. بنەماڵەکانی ئەم خەڵکە ئەو "ڕێگا"یەیان زۆر لەسەرەخۆتر پێوا. چەند کەسێك لەوانەی مابوون بەسەرهاتی خۆیان بۆ گێرامەوە: لە تەواوی ئەو ماوەیەدا بە بێ نان و ئاو بەرەو سارا و چۆڵگەکانی باشوور کەوتنە ڕێ؛ لە شوێنی مەبەست، لە بوولێڵی ئێوارێ و تاریکانێدا، ئەوانیان لە ئوتووبووسە بێ پەنجەرەکان دابەزاند، کەلەبچەکانیان بۆ کەلك وەرگرتنی داهاتوو لە دەستیان کردنەوە؛ دەستیان بە تەناف بەستن؛ پاشان ئەوانیان بردە سەر لێواری کەندالۆکان و لە وێندەرێ لەبەر ڕووناکایی چرای بۆلدزێرەکان ڕایاندانە نێو قوڵکەکانەوە و دەستەی بکوژان بە چەکی خۆکار دەسرێژیان لێ کردن.

درندانەترین پەلاماری ئێراق دژی کوردان بە شێوەی ڕەسمی بەشێك لە هەڵمەت و چالاکی "ئەنفال" نەبوو، چونکە وەك ئامانج گوندەکانی کوردستانی وە بەر خۆ نەدەدا بەڵکوو ڕاستەوخۆ بۆ سەر شاری هەڵەبجەی پڕ لە ئاوارە بوو: شاری هەڵەبجە کەتبووە لای سنووری ئێران و نیزیك بەنداوی گرینگی "دەربەندی خان". لە نێوەڕاستەکانی مانگی مارسا سپای پاسدارانی شۆڕشی ئێران بە یارمەتی پێشمەرگەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان چووە نێو هەڵەبجە, خەڵکی هەڵەبجە زۆر لەم کردەیە تۆقین، چونکە زۆرێك لەوان لاگیری حکوومەت بوون. ڕادیۆ تاران بە دەهۆڵ و زوڕنا هەواڵی ئەم سەرکەوتنەی بڵاو کردەوە و هەڵمەتەکەی بە تۆڵەی پەلامارە شیمیایییەکانی ئەو وەختی بە دژی کوردان دانا. لە ١٥ی مارسا ڕادیۆ تاران هەواڵی دا کە پاسدارانی شۆڕش سەرکەوتنی خۆیان لەم شارە پەنجاهەزار کەسییەدا کردۆتە جێژن. هەر ئەو ڕۆژە ئێراق دەستووری دا بە فەرمانبەرانی حکوومەتی کە شار جێبێڵن و ئەم وریایی دانە خەڵکی پتر تۆقاند. لەم بەڵگەنامانەدا کە لە دەزگا زانیارییەکانی ئێراقەوە بە خەنیمەت گیراون فەرمانی "نواندنی زەبر و زەنگ و توند وتیژی سەربازیی" دراوە. ڕێکەوتی ئەم بەڵگانە ١٦ی مارسە.

هەر بەیانەی ئەو ڕۆژە فڕۆکە دروشم کراوەکانی سپای ئێراق گڕگڕ بۆمبای ئاگرینیان بەسەر شارا باراند. دانیشتوانی شار لە پەنا و پەسیوی بەرفرەوان و لەرزۆك و خۆنەگردا پەنایان گرت. لای دوانیوەڕۆ فڕۆکەکان بە بار و بارخانەی بۆمبای شیمیایییەوە گەڕانەوە و لەسەر شاریان هەڵڕشتن. ئەوانەی هێشتا لە حەشارگەکاندا بوون هەوڵیان دا قەڵش و کەلێنان بە قوماش و خاولی تەڕ بئاخنن و پارچەی تەڕیان لە دەموچاویان ئالاند و بۆ ڕەواندنی گازەکان ئاگریان کردەوە. بەڵام زۆران لە حەشارگەدا مردن. ئەو فریارەسانانەی تەقەلایان دەکرد مەیتی نیزیك چوارسەد کەسێکی لە عەمبارێکا دۆزیبوویانەوە، بیانێژن دەستیان لە تێکۆشانیان شرد، چونکە دەستیان بۆ هەر کوێی کەلاکەکان دەبرد، دەس یان پێ یان سەر لە لەش جیا دەبۆوە. ئەوانەی لە حەشارگەکاندا بە زیندوویی مابوون، بە ناچار لە پەناگا دەرکەوتن و

بەرەورووی وێنەیەکی "پەمپەئی"[١] سەردەمی نوێ بوونەوە: هەزاران هاوولاّتی کوردیان هاتە بەرچاو کە وشك هەلاّتبوون و مردبوون. دەستەیەك لە پشت سوکانی ئەو ئوتۆمبیلانەی کە نەیانتوانبوو بیانگەیەننە شوێنێکی هێور و ئارام، بە لادا هاتبوون و لەرێو گیانیان دەرچووبوو. تاقمێکی پتر بە روخساری شلّەقاو و خوار و خێچ لە شەقامان کەوتبوون و تاقمێك دەتلانەوە و دەگەوزین و قاقای شێتانەیان دەکێشا، کە خۆی حیکایەتی نەهێندرکێنی پیالّەی مەرگی پڕ گازی کوشندەی "سارین" بوو.

شۆڕش ڕەسوول، توێژەری وردبینی کورد، ژمارەی کوژراوەکان بە ٣٨٠٠ کەس دێنێتە حیساب، کە بەراوردێکی بەپارێزە و دیتران لایان وایە کە ٧٠٠٠ کەس لە هەلّەبجە کوژراون. هەزاران کەسی دەربازبوو بە شاخاندا ڕایانکردە ئێران. لەوێ تاقمەکانی پزیشکی کە ساز و تەیار کرابوون بۆ بردنەوە پاش و نەهێشتنی شوێنەواری "سارین" بە "ئاترۆپین"ەوە چاوەڕوان بوون. هەوالّنێرانی دەرەوە کە چەند ڕۆژ دواتر بە بالّەفڕانی ئێرانی گەیشتنە هەلّەبجە چەند ڕاپۆرتێکیان سەبارەت بەم کوشتارە ئامادە کرد. لە پێشدا بەغدا کەلك وەرگرتنی لە چەکە شیمیاییەکان وەدرۆ خستەوە و هەولّی دا تاوانی ئەم کارە باوێتە ئەستۆی ئێران، بەلاّم بەلّگە بە خەنیمەت گیراوەکانی ئێراقی وەها تۆماتێك ناهێننە گۆڕ. لە پەیامێکی بە دەسکەوت گیراوی دەزگای زانیاری سپای ئێراق لە ڕێکەوتی ١١ی ئاوریلی ١٩٨٨دا, لە بابەتێکی زۆر دەگمەندا, دەستووراتی تایبەت بە گازە شیمیاییەکان پێشێل کراوە: پەیامەکە ئاماژە دەکاتە سەر شریتێکی ڤیدۆیی کە لە سلێمانی دەفرۆشرێ و "پەلاماری شیمیایی ئێراق بۆ سەر هەلّەبجە" نیشان دەدا. سەرەڕای بوونی وەها بەلّگەیەك کۆلێژی شەڕی ئەیالەتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا لە "کارلایل"ی پێنسیلوانیا بەوپەڕی لاسارییەوە پێداگری دەکرد کە هەر دوو لایەنی کێشەکە — واتە ئێران و ئێراق — لە شازدەی مارسا چەکی شیمیاییان دەکار کردووە!

١– کۆنەشاری پەمپەئی لە باشووری ئیتالیا، لەسەر لێواری کەنداوی ناپل، لە سالّی ٧٩ی زایینیدا بە گڕکانی چیای ویزۆ خاپوور بوو.

ڕووداوی هەڵەبجە بۆ ڕێبەرایەتی "پێشمەرگە" زەبرێکی گورچووبڕ بوو و "بەرەی کوردستانی ئێراق" کە تازە خەریك بوو خۆی دەگرت تڵپاتیتەڕی هێز تێدا نەهێشت و برەو و زاکوونی ئەوی لە نێو ڕیزەکانی کۆمەڵی کوردەواریدا تەواو کەم کردەوە. هاوبەندی لەگەڵ ئێران بۆ چەندەمین جار کارەساتی لێکەوتبۆوە. ماوەیەك پاش ڕووداوی هەڵەبجە من لە دەمیشق بووم کە بە ڕێکەوت تووشی ڕێبەرانی پایەبەرزی کورد هاتم و دیدارێکی پڕ ژان و ئێشم لەگەڵ کردن. ئەم تاقمە بەوپەڕی ناهومێدییەوە لە بابەت هەڵسەنگاندنی بارودۆخەوە پێیان لە هەڵەی خۆفناکی خۆیان دەنا و جار لەگەڵ جار پتریان بۆ ڕوون دەبۆوە کە ئێران شەڕەکە دەدۆڕێنێ. دوکتۆر مەحموود عوسمان, لە گەورە ڕێبەرانی حیزبی سووسیالیست و هەڤاڵ و یاریدەدەری پێشووی ژێنێراڵ بارزانی, گوتی: "خەڵك تۆقیون و لە ئێمەش تووڕەن ... هەقیشیانە." بەڵام ئەو و دیتران خۆیان دابوویە دەس چارەنووس و دەیانزانی کە "سزا"دانی پتریان لە پێشە و بە ئیماوە باسی چالاکی پارتیزانی نێو شارانیان دەکرد. دوکتۆر عوسمان گوتی: "هەر دەڵێی ڕووداوی ساڵی ١٩٧٥ دووپات دەبێتەوە." پاش ڕووداوی هەڵەبجە, ئەو بە پایەبەرزانی تارانی گوت: "هاوبەندی ئێمە لەگەڵ ئێران یانی درێژەی شەڕ هەتا خاشەبڕ بوونمان." هەر وەها درێژی دایە: "ئەم قسەیان زۆر پێخۆش نەبوو." لە نێو ڕێبەرانی کوردا ئەو تەنیا کەسێك بوو کە بە ڕوونی دەیدیت ئەگەر بێتوو سەددام حوسێن لە شەڕا سەرکەوێ "ئێمە دەکەوینە بارودۆخێکی تەواو تاڵوتوون, چونکە دێت و بنەبڕمان دەکا. ئێمە لەبەر چاوی ئەو پۆلێك جرو جانەوەرین."

ڕێبەرانی کورد لەسەر ئەو مەبەستە پێداگر بوون کە بە بێ هیچ هەڵخەڵەتان و لەخشتەچوونێك دەستیان لەگەڵ ئێران تێکەڵ کردووە و تەنیا بە هۆی نەبوونی ڕۆچنەی هیوایەك لە لای ڕۆژاوا یان قۆڵی وڵاتانی کۆمۆنیستی یان دنیای عەرەبەوە ئەمەیان کردووە. دیسان هەر نەقڵی گۆرین کە دەڵێ: "دوژمنی دوژمنم دۆستی منە." کوردەکانی ئێراق لەم قۆناخە پتر وێوە نەچوون. ئێستا زیاترین کارێکی کە لە دەستیان دەهات ئەمە بوو کە بە بێ بەرعۆدە بوونێکی ڕوون لە لایەن ئێرانەوە, خۆیان لە هاوکاریی پتری چالاکی هاوبەشی بپارێزن. یەکێك لە کادرەکانی پێشمەرگە لە

گەڕیانی دیدارێکا لە ئورووپا وتی: "هیچ کەس تەنانەت قامکێکی بۆ پشتیوانیمان لێهەڵنەهێنان. دیتنی فیلمی هەڵەبجە وەك بینینی ئەو ڕووداوانە بوو کە چلوپێنج ساڵ لێرەوبەر بەسەر جوولەکان هاتبوو."

هەمووشتێك تلپاتیتەڕی مانا تێدا نەما: قسەکان وەك خەیاڵاتی موعتادێك وا بوون و ڕێبەرانی کورد وایان دەنواند کە هەموو شتێکیان لە پێشا زانیوە. بەڵام... تاڵەبانی هەر لە دەسپێکی پەلامارە شیمیاییەکانی ١٩٨٧ڕا شتەکەی لێحاڵی ببوو, ئەو پێشنیاری برانەوەی ملانەی دابوو. بەڵام عەلی کیمیاوی نەوی نەکێشابوو. لە ڕاستیدا ڕژیم تەنانەت وەختایەکیش کە هەڵمەتی ئەنفال لە سێپتامبری ١٩٨٨دا کۆتایی هات درێژەی بە کەلك وەرگرتن لە چەکە شیمیاییەکان دا. بەهاری پاش کارەساتی هەڵەبجە, لە دەمیشق لێم حاڵی نەبوو کە بۆچی پێشمەرگەکان بۆ پارێزران لە چەکی شیمیایی پەنا نابەنە بەر ئێران. ئەوکات ڕەسووڵ پێیگوتم: "تەواوی کوردان دەیانزانی کە چەند ناوچەیەك کەوتوونە بەر پەلاماری شیمیایی, بەڵام لەمە تۆقیبووین کە ئەگەر بێتوو دەس لە خەبات هەڵگرین خەڵکەکەمان پەند و گۆڵمەزی خراپتری بە سەر بێ. ئێستا ڕاسپێراویی پێشمەرگە لە جیاتی پەلامار دانی هێزەکانی ئێراقی پاراستنی خەڵك بوو."

ئەم چەشنە بۆچوونانە بە خەیاڵات دەرچوون. هەر پاش لە دەس دانی "فاو", ئێرانییەکان ڕۆژ بە ڕۆژ لاوازتر بوون و لەشکری پتر لە بەرەکانی باشوور و ناوەندەوە بۆ ڕاپەڕاندنی پەلاماری ئەنفال ڕەوانەی کوردستان کران. لە قۆناخێکی پەلامارەکەدا, ئێراق لە پێکگرتنی ئەو هەشت لەشکرەی کە لە دەیەی ١٩٧٠دا بەرەنگاری ژێنێراڵ بارزانی ڕاوەستا بوو, چلوشەش لەشکری هێنایە مەیدان. لە مانگی ژووئیەدا, ئەو کاتەی کە ئایەتوڵڵا خومەینی "بۆ خواردنەوەی پیاڵەی ژار ڕەزامەندی دەربڕی" و بڕیارنامەی ئاگربەسی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانی قبووڵ کرد کە ساڵێکی لێبەسەرچوو بوو, ئێران ئیدی دەربەسی ئەمە نەبوو کە بەر لە مۆر کردنی پەیمانێکی ئاشتی بە جودا, بەڵێنی خۆی بەرێتە سەر و لەگەڵ یەکێتی نیشتمانی کوردستان بکەوێتە ڕاوێژ. ڕووداوی هەڵەبجە هەڵکەوتی زۆر شومی تریشی بۆ کوردان – لە

تەواوی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست و ناوچە کۆچەرنشینەکانی ئەو بەریدا – بە شوێنەوە بوو. ئەگەر کوردان زانیبایان کۆمەڵی نێونەتەوەیی ناتوانێ بەر بە ڕووداوێکی وەك ڕووداوی هەڵەبجە بگرێ – و ئامادە نیە لەم بوارەدا برِشتێك بنوێنێ و بەرپرسانی کارەکە بەرێتە پای محاکەمە و بەردەمی عەدالەت – وردتر سەری خۆیان دەخوێندەوە و پتریان لێ سوور دەبۆوە کە دەبێ تەنیا پاڵ وەخۆیان بدەن. جارێکیتر هاتنەوە سەر گوتەی کۆنەباوی خۆیان: "هەرزن و بزن چیایە مەزن." دانوستان, مامەڵە, هاوبەندی, پشت بەستن بە یارمەتی دەرەکی و چالاکی لە نێوخۆی حکوومەتدا... بەڵێ ئێستا ئەوانە لێکرا خرانە زبڵدانی مێژوو. جووتیاران, ئەندازیاران, مافناسان, ڕانندەکان, دوکتۆران و مامۆستایان وێکرا لە نێو پەنجەی تووڕەییدا باسی خەباتی چەکدارییان دەکرد.

ئێستا ئیدی ئەم مەبەستە گرینگ نەبوو کە وەختایەك فەلەستینییەکان توانیان پیشتیوانی و سەرنجی کۆمەڵانی دەرەوە وە دەس بێنن, بە قازانجی سازانی سیاسی و هەڵلابەردێن "ئینتیفازە"[١], وازیان لە چەك و توند و تیژی هێنا. سەیر ئەمەیە کە تەنانەت ئەم مەبەستە بە لای کوردانی خوێندەوار و پەروەردە کراویشەوە گرینگ نەبوو کە ئەم وەرچەرخانە زۆر گرینگەی سیاسەتی فەلەستینییەکان پاش هەڵبواردنی دوو وەچە ڕووی دابوو. هەمێت و قەدر و قیمەتی ڕێکخراوی ڕزگاریدەری فەلەستین بۆ کوردان تەنیا لەوە دابوو کە یارمەتی پەروەردە کردن و ڕاهێنانی ئەندامانی پارتی کرێکارانی کوردستان (پ.ك.ك)ە کەی دابوو. لە حاڵێكدا ئەمە خزمەتێك بوو کە ئەم ڕێکخراوە دەرهەق دەیان تاقم و دەستەی توندڕەو و بنیاتخواز, بە بێ سرنج دانە هەڵوێست و بۆچوونە سیاسییەکانیان ئەنجامی دابوو. ئەم زانستە سیاسییەی کە کوردان لە ماوەی سەدەیەکدا بە نرخێکی زۆر قورس و گران وە دەستیان هێنابوو, ئێستا وەك لاوێچێك پووڵی بێنرخ و چرووك وابوو لە سەردەمانی ئاوسانی فرەی

١– لەرزاندن, وە لەرزە خستن.

قەیرانی ئابووریدا. ئەوەی گرینگ بوو ئەمە بووکە ڕووداوی هەڵەبجە ئێستا وەك بانگەوازێك وابوو بۆ کردەوە و ئەم کردەوە هەرچەندی پتر بڕشت بوایە, ئەوەندە چاکتر بوو.

ئەگەر لەم بارەوە گومانیشم هەبوو, پاش ئەو شەوە درێژەی لەگەڵ پۆلێك لە دۆستانی کورد لە قامیشلی ڕامبوارد, ڕەوین. (قامیشلی شارێکی کوردنشینی سووریایە و کەوتۆتە سەر سنووری تورکیا و چی واش لە ئێراق دوور نیە.) یەکێك لە ئاشنا کوردەکانی ئێراقیم ئەم دیدارەی پێکهێنابوو. خانەخوێیەکانم یەکجار ماقووڵ و دلۆڤان بوون, بەڵام ئەم ئەندازیار و پزیشکانە لە جوابی تەواوی ئەم ڕەخنانەی سەبارەت بە توند و تیژی پ.ك.ك. دەمگرتن, تەنیا بە لەبزی "هەڵەبجە" وڵامیان دەدامەوە. لە وتەکانیانڕا بە ڕوونی دیار بوو کە تەنیا ڕێکخراوێکی لە تەمای تۆڵە وەرگرتنەوەیاندا قازانج دەکا "پ.ك.ك"ەیە.

ئەم هەڵبژاردنە بە ڕواڵەت هەڵبژاردنێکی سەیر بوو. عەبدوڵڵا ئۆجالان, یەکێکە لە کوردانی تورکیا کە بە باری فەرهەنگیدا وەهای کەسایەتی لێ ئەستێندراوەتەوە کە نەك بە کوردی, بەڵکوو بە ترکی دێتە ئاخافتن.[1] ئاپۆ کە خۆی پێیخۆشە وای پێبڵێن, خۆی بە بیردۆز دەزانێ. کەچی سەرەڕای تەواوی ئەمانە, من بە پێی چاوپێکەوتن و وتووێژێکی کە لە شازدەی مارسی ١٩٩١ لە دەمیشق, لە یەکێك لەماڵە پارێزراوەکاندا, لەگەڵیدا بووم, لە ماوەی ئەو چوار سەعاتەدا کە دواندم ڕێوشۆێنێکی ڕوون و ئاشکرام لە بابەت بناغەی فکری ئەم شەڕەی کە بۆ دابڕان لە تورکیا دەستی پێکردووە, وە بەرچاو نەهات. ئەو خۆی بە مارکسیست دەزانی, بەڵام نەك کومۆنیست. جا هەر وەك خۆی بە ئاشکرا گوتی, بێگومان کومۆنیستێکی "کلاسیك" یا کومۆنیستێك نەبوو بە دابی سۆڤیەت. ئەو لەگەڵ ئیسلام بە شێوەیەکی کە ڕەچاو دەکرا هاودەنگ نەبوو, بەڵام دانی بە گرینگایەتی ئیسلامدا دێنا بۆ زۆرێك

١– هاروی مووریس, لە ڕۆژنامەی "ئیندیپێندێنت"ی "لەندەن"ەوە, لە ڕا پۆرتێکدا دەڵێ لە سەردانێکی چەند مانگ لەوە پێشیدا بۆ قامیشلی, وێنەی ئۆجالانی لە پەنا وێنەی سەرەك حافز ئەسەد دیوە.

لە کوردانی گوندەکی و نەریتخواز. (پ.ک.ک. لەم بوارەدا بە کردەوە لێوەشاوەیی و چازانییەکی زۆری نواندووە: لە تێکەوتنیدا لەگەڵ خەڵکی پەروەردە کراوی شارەکیدا کەلکی لە مارکسیزم وەرگرتووە و لە وێککەوتن لەتەك کوردانی دێنشیندا یارمەتی لە ئیسلام وەرگرتووە.) ئەم کوڕە جووتیارەی باوك تێشکاوە, مەیلێکی سەیری لە کردەوەی توند و تیژە کە من لەمێژ ساڵە بە شێرپەنجەی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستی دەزانم. من ئەم دەس‌وەشاندن و توند و تیژییەم لە ڕیزەکانی "دەمارگرانی جولەکە, سەرکردەکانی تاقمەکانی مەسیحی لوبنانی و بنیاتخوازانی ئێرانی ئیسلامیدا دیوە. دەوڵەتانی تورکیا و ئەیالەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا "ئاپۆ" بە ترۆریست دەزانن – وڵاتانی ڕۆژاواییش وەوتۆیان کردووە – بەڵام هەڵبەت جگە لە هەڵکەوتێکی بەرچاو: هەر شتێك کە تورکیا – ئەم کۆنە دوژمنە – لاواز بکا لە ڕوانگەی یۆنانەوە بەجێیە. یەکێك لە دیپلۆماتەکانی یۆنانی کە ئاپۆی چاك دەناسی, لە دەمیشق دەیگوت: "ئاپۆ خاوەنی زەینێکی چەق‌بەستوویە و پیاوێکی زۆریش درەوشاوە نیە, بەڵام زۆر چاك لە ترك‌کوژی دەزانێ."

ئاپۆ کە کراسێکی بۆری تایبەتیی سەربازانی ئینگلیسی لەبەردا بوو, وتەکانی خۆی بە هێنانەوەی قسەی مارکس, ئێنگڵس, فریدریش نیچە, ئارنوڵد توین‌بی, هانری بێرگسۆن و ئیمیل دورکهایم دەڕازاندەوە. گوتی شوێنەواری ئەم گەورەگەورانەی زەمانێك خوێندۆتەوە کە لە زانکۆی ئانکارا بە خەرج‌وبەرجی دەوڵەتی, وانەی مافی دەخوێند. هەر ئەمەی کە کوڕێژگەیەك لەسەر مەزرای بێ‌ڕێژەو و بەرهەمی "ئۆرفا"وە توانیویەتی ئەم گشتە ڕێیە ببڕێ و بگاتە پلەی باڵای خوێندن,خۆی تاریفاتێکە سەبارەت بەم سیستەمە سیاسییەی کە ئەو دەیەوێ لە کۆڵ خۆی کاتەوە. ئەوانەی کە لە زانکۆ دەیانناسی, دەیانگوت زەمانێك ڕووی کردۆتە ناسیۆنالیزمی کورد کە تیژڕەوانی چەپی جووڵانەوەکانی خوێندکاریی ساڵانی دەیەی ١٩٧٠ ئەویان لە ڕیزی خۆیاندا ڕێ نەدا.

"گومان"ی ئاپۆ ئاکامی ئەم نیوسەدەیە بوو کە تێیدا کۆماری تورکیا پەیتاپەیتا حاشای لە بوونی زمان و فەرهەنگ و تەنانەت پێناسەی کوردی کردبوو. گوتی: "ترکان کارێکی وایان کردووە کە ژیانی ئێمە لە ژینی پاتاڵیش نزمترە." لە ڕاستیش‌دا

هەتا پەیدا بوونی سەروسۆراغی سەددام حوسێن و دادکوژییەکانی, زۆربەی کوردان تورکیایان لەبەر سەرکوتی توند و تیژی ڕاپەڕینەکانی کورد و هەڵوێست و سیاسەتێکی چەقبەستووی کە سەبارەت بە تواندنەوەی کوردان و وە ترک گێڕانیان ڕەچاوی کردبوو, بە خراپترین نەیاری خۆیان دەزانی. گوتی: "من لەبەر قبووڵ کردنی ڕەگەزی کوردێتی خۆم, تووشی گەلێك گیر و گرفتان بوومەوە. گوتنی ئەمەی کە من کوردم بەم مانایە بوو کە دەبوو خۆم بۆ بەرەوڕوو بوون لەگەڵ تەنگوچەڵەمەی زۆر ئامادە کردبایە و هەموو دەرگاکانم لە ڕوو دادەخران."

ئێستا مەودایەکی زۆر کەوتبووە نێوان ئاپۆ و ئەم گومانانە, مەگین ئەمەی کە ئۆگریی ئەو سەبارەت بە شاتوشووت و خۆهەڵکێشان وەك دیاردەیەکی بەردەوامیی ئەم گومانە دابنێین. بێ ئەوەی هیچ خۆنواندێکی لە قسەکانیدا بێتە بەرچاو گوتی: "من بەتواناترین پیاوی کوردستانم و خەڵکی کورد وەك پێغمبەرێك چاو لە من دەکەن." ئەو ئیددیعای دەکرد کە حیزبەکەی گرینگترین و لە واتادا تەنیا حیزبی ڕاستەقینەی خەڵکی کوردە, چونکە بە شتێکی کەمتر لە سەربەخۆیی ڕازی نیە و قەرزداری هیچ هێزێکی دەرەکیش نیە. بە بڕوای ئاپۆ "بەسترانەوە بە وڵاتێك" گوناه و کەڵکەڵەیەکە کە بیری تەواوی ڕەقیبانی وی لە ئێران و تورکیا و ئێراق و شوێنەکانی تر کردۆتە مەیانی ڕمبازێنی خۆی.

وا قاو بوو کە ئاپۆ لە دۆستانی گەرموگوڕی جەمیل ئەسەد, برای سەرکۆماری سووریایە. بەڵام ئەگەر سەبارەت بە درێژەی پشتیوانیی سووریا — و لەو سەیرتر پشتیوانیی — سەددام حوسێن — پرسیارێکی گوماناوی لێدەکرا بە زەحمەت تووڕەیی خۆی دەخواردەوە. من بێ ئەوەی بزانم لەم بارەدا کە داخوا ژنی هێناوە و ئەگەر هێناویەتی ژنەکەی لە شۆڕشدا خاوەنی چ دەورێکە, پرسیارم لێکرد و قامکم لەسەر شوێنێکی بارناسکتر دانا. هەڵبەت هیچ مەبەستێکی تایبەتیم نەبوو. ئەو بڕوای بە یەکسانی ژن و پیاو هەبوو و زۆربەی گریلاکانی ژنان و کچانی لاو بوون و باسی ژنەکەیم بۆیە هێنا گۆڕ واز لە قسە و باسی ئایدیلۆژیانەی پڕ لە ڕەمز و ڕاز بێنێ. کەچی ئەوم تووشی وتاردانێکی دوور و درێژ و تووڕانە و بێ سەرە و بەرە کرد, کە

تێیدا ژنەکەی کە وا دیار بوو لە چینی مامناوەندییە, تاوانبار کرد کە ویستوویەتی لە لای کاربەدەستانی تورك ڕاستی لێ بڵێ و بە گرتنی بدا و هەر وەها فەرمانی بەڕێوەچوونی دەسوەشاندنی لەزەبری وەهای داوە کە کەند و کۆسپێکی یەگجاری ناوەتەوە.

ئەو درێژدادرییەی کردی من زۆری تێنەگەیشتم, چونکە زانیارییەکم سەبارەت بە بەستێنی وتەکانی نەبوو, هەستم کرد کە شتێکن وەك "پارانۆیا".[1] پێم نابوویە هەرێمێك کە ئەو بە لایەوە باشتر بوو لە بیری بەرێتەوە. هاوسەرەکەی هەر دەورێکی لە ژیانی یان پ.ك.ك.دا گێڕابووی, ئێستا لە بیر چووبۆوە. ئەمە ئیدی جێی گۆمان نەبوو. چەند چرکەیەك بێدەنگ بوو کە من تێیدا تەواو دڵنیا نەبووم کە نەکەوتبمە مەترسی. بەڵام ئەو وەك ئەوەی هەر هیچ نەقەومابێ مەبەستی باسەکەی گۆڕی. تەقینەوەی توورەیی ئەو و نارەحەتی خۆم دەستیان تێکگرت و مەبەستێکیان هێنایە بەر سێرەی سەرەنجم کە لە تەواوی ئەو شەوەدا هەوڵم دابوو لە بنج و بناوانی حاڵی بم و بزانم کێیە: ئەم پیاوە قوڵە و قایمە, بەو چاوە ڕەشانە, بەو سەر و سمێڵە قەترانییەی, قەڵاقەتی "ئیستالین"ی دێناوە یاد کە ڕێوشوێنی پەرستنی کەسایەتی خۆی بەم گشتە تەبلیغات و وردەکاری و تەردەستییە هونەرییەی لە بیری خەڵکا بنەگر کردبوو.

ئاپۆ زۆر توند بڕوای بە ڕێكوپێکی بیر و ڕاهێنانی ڕامیاری بوو. لە ئۆردووگای پەروەردە و ڕاهێنانی لە دەرەی "بیقاع"ی لوبنان, پەروەردەکرانی بیر و باوەڕ لە پەلەی یەکەمدا بوو. ئەو داخوازەرانی ئەندامێتی "پ.ك.ك"ەی – کە بریتی بوون لە کوردەکانی تورکیا, ئێراق, ئێران و سووریا و تەنانەت کوردەکانی ئورووپای – بە چاوی‌سووك, وەك کاڵایەکی عەیبدار و خەسارۆمەند دەبینی. کوڕ و کاڵی گوندەکی شڕ و دڕ, خوێندکارانی زانکۆکانی تورکیا و ژنانی لاوی خوێندەواری شوێنە دوورەدەستەکانی چەشنی ئوستڕالیا و بلژیك و ... تێکڕا دەکەوتنە بەر شەپۆلی

١– شێتیی شوێن لە دووگێران و خۆ بە زل زانی...

ڕاهێنانێك كە پتر وەك شۆردنەوەی مێشك دەچوو. ئاپۆ لە ماوەی دیدارەكەماندا قـەت وەها وتەیەكی بە زاریدا نەهات, بەڵام ئاشكرای كـرد كـە چـەندین مـانگ ڕاهێـانی سیاسی گەلێك گرینگترە لە پـەروەردە كرانـی پێـشمەرگایەتی یـا ڕاهێـانی لـەش بـۆ حاوانەوە و خۆڕاگری لــە ڕۆژگـارانی سـەخت و دژواردا. گـوتی كـە سـەرمایەنانەوە لەسەر بیر و باوەڕ پتر بەم بارەدا گرینگە كە ئێمە دەتوانین لە ماوەی ساڵێك پاش تەواو بوونی پەروەردە و ڕاهێنان, لە سەتا حەفتای داخوازەران لــە مەیـدانی شـەڕا لــە دەس بدەین." بەڵام ئەمە شتێك نەبوو كە ئەو خۆی لـێبدا و مەترسیی بـەرەوڕوو بوونـەوەی بسەلـمێنێ: وێرای تەواوی ئەم وتانە ئاپۆ كەسێك نەبوو كـە ڕاسـتەوخۆ بێتـە مەیـدانی شەڕ و سەركردایەتی تێكهەڵچوون وە ئەستۆ بگرێ. ئەو پاش ئەمەی كە سپای توركیـا لە ماوەیەكی نیزیك بە سی ساڵاناندا بۆ سێهەمین جار گۆدەتای كرد, لە توركیا بـازرە بوو و ئیتر قەت نەگەڕاوە وێندەرێ.

وێڕای تەواوی ئەمانەش, لێبڕانی لاوانـی پـەیڕەوەی بـۆ كوشـتن — و كـوژران لــە مەیدانی شەڕا — بوو كە ئەو كۆمەڵە پزیشك و ئەندازیار و مافناسە سەركەوتوانەی كە لە قامیشلی دیتمن, بۆ لای خۆی ڕادەكێشا. هەر وەك چۆن باڵادەستانی توركیـا قـەت سەبارەت بە سوور بوونیان لەسەر ئەمە كە لەگەڵ تاقمێك ترۆریست كەوتوونـە شـەڕ هەستیان بە ماندوویەتی نەدەكرد و بێ پسانەوە ئەم مەبەستەیان چەنپـات دەكـردەوە, شێوەی ئاكار و جووڵانەوەی پ.ك.ك. لەوپـەڕی تونـد و تیـژی و دوورە ڕوحـمی و بەزەیدا بوو. تەنیا ژاندرمەكانی ترك ئامانـجی پـەلاماری پ.ك.ك. نـەبوون, بـەڵكوو سەرباز و چەكدارانی هێزی تایبـەت یـان بـە واتـەی خـۆی "كۆمانـدۆكانی كـۆنترا" و گوندپارێزان یان بـە واتەیـەكیتر جاشـەكانی خۆجـێییش بـوون. لــەو وەختـەوە كـە پ.ك.ك. لـــە ١٩٨٤ەوە شـــەڕی سەربەســـتیخوازانەیان دەس پێكـــرد, پـــەیڕەوانی ناوبانگیــان بــە كــوژەری ژنــان و زارۆكــان و ســووتێنەرانی قوتابـــخانان و بكــوژانی مامۆستایانێك كە بە زمانی تركی قوتابییانی كوردیان ڕادێنا, دەركرد. ئاپۆ بـە شـێوەیەك كە نەیدەتوانی بـڕوا بـە بیـسەر بێنـێ تـاوانی ئـەم دڕندایـەتی و تونـد و تیژیـەی دژی هاووڵاتییانی كوردی دەخستە ئەسـتۆی ئـەو خەیانەتكارانـەی كـە خۆیـان خزانـدبووە

ڕیزەکانی پ.ک.ک. بەڵام ئەوکەسانەی کە من لە قامیشلی دیتمن – و هەر وەها کوردەکانی شوێنەکانی دی – فریوی ئەم گوتە خۆفریودەرانەیان نەدەخوارد. ڕاست و ڕەوان گوێیان نەدەدایە ئەم شتانە.

سەبارەت بە زەبروزەنگی هێزەکانی ئاسایشی تورکیاش پەرۆشی و پەرێشییان نەدەنواند. ساڵ بە ساڵ شەڕی پ.ک.ک. قەڵافەتێکی دزێوتر و بێزۆکتری لە خۆ دەگرت و تۆڵە ئەستاندنەوەی هێزەکانی سپا و ئاسایشی تورکیاش بەو ڕادەیە ناحەزتر و بێزراوتر دەبوو. تەنیا لە یەکەم دە ساڵی شەڕا – کە ڕۆژ بە ڕۆژ توند و تیژتر دەبوو – پتر لە ١٦٠٠٠ کورد کوژران,[1] پتر لە هەزار گوندی کوردان لەگەڵ خاك تەخت کران یا بە کەڵەزەڕی جووقەواریان تێدا نەما و سەدان هەزار گوندنشینی کورد ناچار بوون پەنا بەرنە بەر باژێرەکانی دیاربەکر و ئەستەمبووڵ و ئیزمیر لە ڕۆژاوای وڵات. ئاپۆ گوتی: "پاش ڕووداوی هەڵەبجە ئێمە بەهێزتر بووین و داخوازەری پتر ڕوویان تێکردین."

لە فێوریەی ١٩٩٣دا, دووساڵ پاش دەیدەنیم لەگەڵ ئاپۆ, بۆ دیداری ئۆردووگایەکی پ.ک.ک. کە لە لێواری سنووری ئێران ڕۆنرا بوو و ناوەندی پەروەردە کردنی لاوانی کورد بوو بۆ شەڕ لەتەك تورکیا, ملی کوێرەڕێیەکی بەفرگرتووی کوێستانیم وەبەر خۆ دابوو. نەمدزانی چلۆنم وەردەگرن و داخوا ڕێم دەدەن یان نا. لەو دووساڵەدا ئاڵوگۆڕێکی زۆر ڕووی دابوو: کووەیت بە دەستی هێزەکانی هاوپەیمان بە ڕێبەرایەتی ئەمریکا لە دەسدرێژی و داگیرکرانی بە چنگ ئێراق, قوتار ببوو؛ کوردەکانی ئێراق لە کۆتایی شەڕا ڕاپەڕیبوون و بە دەسی پاشماوەی هێزەکانی سپای سەددام حوسێن سەرکوت کرابوون و بازرەی کێو و کەژان ببوون؛ دەرفەتیان لە چەتری ئاسمانیی هاوپەیمانان هێنا بوو و لە مانگی مەی ١٩٩٢دا یەکەم هەڵبژارانی ئازادیان بۆ پێکهێنانی ئەنجومەنی هەرێم بەڕێوە بردبوو. بەڵام ئاپۆ ئەم بۆشایی

١– سەرچاوەکانی ترك و کورد ڕێژەی کوژراوان هەتا کۆتایی ساڵی ١٩٩٦ بە ٢٣٠٠٠ کەس دەقەبلێنن.

دەسەڵاتەی کە شوێنکەوتی ئەم ئالۆزبلۆزییە بوو بە دەرفەت زانیبوو و باکووری ئێراقی کردبوو بە بنکەی سەرەکی چالاکی بە مەبەستی پەلاماردانی تورکیا. پەرە گرتنی چالاکی و شەڕ و پێکدادانی تورکیا ئاپۆی لەگەڵ هێزەکانی پێشمەرگەی باکووری ئێراق یەکڕوو کردەوە کە بوو بە هۆی کوژرانی سەدان کەس، کە زۆربەشیان ئی پ.ك.ك. بوون. کوردەکانی ئێراق لەخۆوە تێکۆشابوون خۆ لەم تێکهەڵچوونە بپارێزن. ئەمانە لە ژێر گەمارۆی گشتیی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و گەمارۆیەکی ئابووری و ئیداری تایبەت کە سەددام حوسێن لە ئۆکتۆبری ۱۹۹۱دا خستبوویە سەر باکووری ئێراق، بۆ بەڕێوە بردنی هەرێمی وێرانی خۆیان تووشی کەندوکۆسپێکی بەربلاو ببوون؛ [کوردان] خوازیاری سەرێشە و تێکگیران لەتەك تورکیادا نەبوون کە ڕۆژ بە ڕۆژ بە پەرەگرتنی پەلامارەکانی پ.ك.ك. بۆ ژوورەوەی تورکیا زیاتر دەبوو. ڕێبەرانی کوردی ئێراق کە وازیان لە شەڕ و لێکدان نەبوو لەگەڵ هاونیشتمانانی کوردی خۆیان بەوپەڕی سەبر و دان بەخۆ داگرتنەوە تەقەلایان کرد نەهێڵن کە پ.ك.ك. خاکی ئێراق بکاتە بنکە و پەنا. بەڵام خۆ بەزل زانی و فرسواری ئۆجالان وەها بوو کە گوێی نەدایە ئەم بانگ و هاوارانە. بە لای ئەوەوە کوردستان هەمووی یەك بوو و سنوورە حکوومەتییەکان بێ مانا بوون. وای هەست پێدەکرد هەقی بە دەستە و دەتوانێ هەرچی پێیخۆشە بیکا و لە سایەی ئەم نیو میلیۆن کوردەی کە لە تورکیاوە چووبوونە ئورووپا و نیشتەجێ ببوون، پووڵی تەواوی بە دەستەوە بوو. هەر وەها ئەو لێی سوور بوو کە ناوبانگ و خۆشەویستیی لە نێو کوردەکانی ئێراق بە ڕادەیەکە کە بارزانی و تاڵەبانی ناوێرن دژی پ.ك.ك. پەل بزێون. بەڵام کوردانی بەسەر هەژاریدا کەوتووی ئێراق، جگە لە پەلاماری پ.ك.ك. چارەیەکی تریان نەبوو. بۆ دەس وێڕاگەیشتن بە تەنیا ڕێگای جێی متمانە بۆ دنیای دەرەوە پاڵیان بە تورکیاوە بوو و داهاتی ئەو گوومرگانەیەی کە لە بابەت فرۆشی بە قاچاخی گازۆڵ بە تورکیا گیریان دەکەوت تەنیا بازگەیەك بوو کە دەیانتوانی دەزگای لەرزۆکی ئیداری خۆیانی پێ ڕابگرن.

تورکیا لە پێشدا هەوڵی دابوو بە بۆمبارانی گوندەکانی باکووری ئێراق، کوردان کە خۆیان لە شەڕی پ.ك.ك. لا دەگرت، تێوە بدا. چاوەدێرانی نیزامیی ڕۆژاوا لە باکووری ئێراق لەسەر ئەم بڕوایە بوون کە بەرز و تیژفڕینی فڕۆکەکانی تورکیا لە گەڕیانی ئەم بۆمبارانەدا زیاتر لەمە بووە کە فڕۆکەوانان بزانن بۆمباکانیان وە گوندان دەکەوێ یان وە بنکەکانی پ.ك.ك. بەڵام هەرچۆنێك بوو "نیشانە" بۆ ترکان داکرابوو و ئەم ڕەوتە بۆ ترکان شێوەیەکی تازە نەبوو. (لە ساڵی ١٩٨٩دا فڕۆکەکانی شەڕکەری تورکیا بە تۆڵەی چالاکی پ.ك.ك. بنکەکانی بارزانییان پەلامار دا و تورگوت ئوزەل ، سەرەك وەزیری ئەوسای تورکیا، لە نێوەڕاستەکانی مانگی ئووتی ئەو ساڵەدا گوتی: لێی گەڕێ با ئەوانەی پەنای سەرهەڵداوان دەدەن لە خۆیان حاڵی بن.) سەرەڕای تەواوی ئەمانە چالاکی دوورە کەوشەنی پ.ك.ك. ئەوەندەی درێژە کێشا کە تورکیا سنووری بەست. بۆ چەند ڕۆژ دواتر کوردەکانی ئێراق سەرەنجام لە پ.ك.ك. وەخۆ کەوتن و سپای تورکیا بە هێزێکی زۆر و زەوەندەوە لەم پەلامار و زەبرە کاڵوکرچەدا کە ئیدیعای "پ‌ك‌ك"ەی لە بابەت سەرسپێراوی پێشمەرگانەوە بە تورکیا دەسەلماند، خۆی تێوەدا. ئەم هەڵمەتەی تورکیا یەکەم دەسدرێژی بوو لەم زنجیرە دەسدرێژییانەی کە ئاخرییەکەی ئەیالەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاشی نیگەران کرد، بەڵام ئەمریکا بە نیشانەی هاودەنگی لەگەڵ هاوپەیمانی ناتۆی خۆی لەم بوارەدا هیچ کارێکی نەکرد و لە مانادا بەم کردەیە پشتیوانیی ڕۆژاوای لە کوردەکانی باکووری ئێراق تەنیا خستە جەغزی پاراستن لە بەرامبەر سەددام حوسێندا.

پ.ك.ك. بە گێلۆکەیی وەیدەزانی کە ڕادەی پشتیوانی لێ‌کردنی لە کوردستانی ئێراق ئەوەندەیە کە ڕێبەرانی پێشمەرگە لە ترسی تاوانی بەشدار بوون لە سەرکوتی هاونیشتمانانی کورد ناوێرن لێی‌هەڵگەڕێنەوە. ئاپۆ یان لەم دۆزە نالەبارەی ئاوقای پێشمەرگان ببۆوە حاڵی نەبوو یا لای وابوو کە لە بار و پلەیەکی وەها قایم و پتەو دایە کە دەتوانێ لەم ئاڵۆزییەی کە خۆی سازی کردووە بەهرە وەربگرێ. ئەو هەروەها هیوادار بوو کە بەم دۆستایەتییەی وا لەگەڵ یەکێتی نیشتمانی کوردستان دایگیرساندووە بتوانێ دووبەرەکی بخاتە ڕیزی کوردەکانی ئێراق. لە بیری چووبۆوە

کە بەشی زۆری سنووری گەڵ تورکیا لە ژێر دەسەڵات و حوکمی پارتی دیمـوکراتی کوردستان دایە و یەکێتی نیشتمانی لە وێندەرێ برەوێکی نیە. ئەگەر بارزانی و تاڵەبانی قبووڵیان کردبا کە پ.ك.ك. خاکی ئێـراق بکاتـە بنکـەی خـۆی، تێـزی "کوردسـتانی یەکپارچە"ی ئاپۆ پتر بە زەرەدی ئەوان دادەشـکا. لـە ئۆکتـۆبری ١٩٩٢دا وەختایـەك پارتی دێموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان لە پەلامارێکی یەکدەست و خوێناویدا بە هاوکاری نزیك لەگەڵ تورکیا "پ.ك.ك"ە یان لە سنووری تورکیا ڕادا، ئاپۆ بەڕاستی سەری سوڕما. هەر لەبەر هەندێ بوو کە تەنیا بنکەی پ.ك.ك. لە ئێراق، یانی بنکەی پەروەردەی برای ئاپۆ، کـە بـە ناسەرسـەنگی قبـووڵ دەکـرا، ڕاگوێزرایـە شوێنێکی دوور لـە تورکیـا. بـۆ ئـەوەی کـە پ.ك.ك. ئـەم پەیامـە لـە یـاد نەباتـەوە فرۆکەکانی تورکیا نێوەنێوە ئەم بنکەیە بوردمان دەکەن.

لەبەر هەڵسەنگاندنی ڕەفتـار و ورەی پ.ك.ك. بـوو کـە لـەو زسـتانەدا ڕەنـج و کوێرەوەری ئەو ڕێبڕینەم لە سنووری تورکیا وە بەر خۆم نا. شەوێ بـەفرێکی قـورس باریبوو و من کازیوە وەڕێ کەوتـم، هەتا ئەگەر دیدارەکەم بۆ نەکرا بۆ ئێوارێ بتوانـم بگەڕێمەوە شوێنی خۆم، ئەو جێیەی کە پێشمەرگەی پارێزەرم لە بازاڕی قاچاخفرۆشان چاوەڕێم دەمایەوە. نیوەی هەوراڵی ڕێگاکە, زۆر خۆش نەبوو و پڕ بوو لـە خوارەکـە و پێچەکە. پاش دوو کاتەژمێر ڕێڕۆینی بێوچان، دیلمانـجەکەم – موئەییـد یـۆنس – و من و پێشمەرگەی پارێزەرم گەیشتینە یەکەم بنکەی پـشکنینی پ.ك.ك. کـە دێیـەکی بچووك بوو بە ناوی زەڵێ لەسەر سنووری ئێران.

لاوێکی کـوردی سـووریا، لەسـەرەخۆ وەرەقـەی دیدارەکـەمی، وەك دەرکـەوانی خانووبەرەیەکی ئاغاوەتی لە شەقامی پێنجەمی دەسـپێکی ئـەم سـەدەیە، وەرگـرت. بـە تکای من دیداری پێشوومی لەگەڵ ئاپۆ بە وردی یادداشت کرد و ونبوو. کاتەژمێرێك پێچوو. ئۆقرەم لـێهەڵگیرا، ماوەی مانەوەی زیـادیم بنـەی دەهـات. ئێـستا لـە قـسان دەبوایە "گەییامە ئوتووبووسی سەعاتی دە." شەیتان بـە لەعنـەت بـێ! وەختایـەك کـار دەگاتە تەشریفات شۆڕشگێڕانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست دەتوانن شانبەشـانی شـاژنی

ئینگلستان پێبەندی ڕێوشوێنی تەشریفات بن و من لە پێشدا چوونی خۆم بە پ.ک.ک. ڕانەگەیاندبوو، هۆیەکەشی ئەمە بوو ئەگەر ویستباشم ڕێیەکم نەبوو بۆ ئەم کارە.

"وەسمان"، برای ئاپۆ کە وا دیار بوو لەم کارە و لەمەی کە دەیبینی دە نێوەوە چووم سەری سوڕما و من کە میوانێکی بانگهێشتن نەکراو بووم ڕێی دامە سەر مێزی نانی نیوەڕۆ. دەیەویست لەبەر ئەوەی کە ماوەیەك پێچووە و نەکراوە زووتر من لەم هۆدە سارد و سڕە ڕزگار کا، قبوولی بکەم بۆ خاتری ئەمە بووە کە بۆ دەسڕاگەیشتن وە براکەی لە سووریا تووشی تەنگەژەیەك هاتووە. بەڵام من دوودڵ بووم کە بۆ ئەم کارە زەحمەتی وە بەر خۆی نابێ یان وەختی بە فیڕۆ دابێ یان ئاپۆ دیدارەکەمانی لە بیر مابێ. لە باری ڕواڵەتی قەڵافەتەوە نەدەگەیشتە خۆفناکی کاکی. وای بۆ دەچم چاوپێکەوتن لە لایەن هەواڵنێرێکی ئەمریکایی و چاوەڕوانی بۆ بیستنی هەواڵەکانی جیهان، ئەم زستانە بەفرگرەی لە چەقوەستاوی و وەڕەزی دەرباز کرد.

هەروا کە گوێم دەدایە وتەکانی کاك عوسمان، ئاڵوگۆڕێکم لەسەر پێداگری هێندێك لە ویستەکان هەست پێدەکرد. پ.ک.ک. هێندێك لە داخوازەکانی وەلا نابوو، بەڵام نەك هەموویان. عوسمان زۆر دەقودۆغر گوتی کە ئاپۆ "ئەوپەڕی" داخوازەکانی هێناوەتە گۆڕ. ڕەنگە هەروەك عوسمان بۆخۆی وتی لەبەر "لێکدانەوەی هەڵەی" بووبێ. قسەکانی سەر نان خواردنمان وا ویشك و ڕەسمی نەبوون کە من چاوەڕوانی بووم. عوسمان لە تەم و مژێکی قورسی تێکەڵ بە شۆق و زۆقی کوردانی سەر مێزی نیوەڕۆژ، لێکدانەوەی خۆش، بەڵام کرچوکاڵی لەسەر مارکسیزم کرد، کە ڕەنگە ئیلهامی لەم کۆمەڵە وتارانەی ئیستالین وەرگرتبێ کە لەسەر ڕەفحەی کتێبەکانی ژووری چاوەڕوانی دیبوومن. دوو ژنی جحێڵ لە جلکی یەکدەستا، بە فانووسقەی سەر پشتێن و دەمانچە و نارنجۆکی کەلەکەیان زۆر بەگەرمە بە دەوری نان و خوانەکەدا دەهاتن. ئەم دوو ژنە لە کوردانی تورکیا بوون. لەم هۆردووگایەدا کوردانێك لە سووریا، لوبنان و خودی ئێراق و ئورووپا و تەنانەت ئوستڕالیاشی لێبوون کە پەروەردە دەکران.

عوسمان لە ژێر پەساری ئەو عیمارەتەی کە بە دە ساڵ بەر لە ئێستا بنکەی نەهێنی جەلال تاڵەبانی بوو، نیمچە ئاسوودە ڕایدەبوارد. هەزاروسێسەد خوازیاری لاو کە زۆربەیان ژن و کچ بوون لە ژێر خێوەتاندا دەژیان. سەرەڕای تۆف و بەند، ئەم ژنانە کەوشی سووکەڵەیان لە پێ دابوو. بێگومان ئەم کارە بە مەبەستی ڕاهاتن و تابشت هێنان بوو لە بەرامبەر گرژی و تاڵی ڕۆژگارا، ئەگینا پ.ك.ك. دارا و دەسڕۆیو بوو، ئەوجەل هەر وای کردبا سنووری ئێران بوو، هەروا بێتەوە کوردان هەر لە قەدیمەوە کە بە بیری کەس نەبوو، لە زستاناندا کاڵە و پێتاوی وەها گەرمیان دەکردە پێ کە لەگەڵ هەوای سارد و سۆڵی چیا پتریان یەکتر دەگرتەوە. بە بێ دنە و گاڵدانی من زۆر جاران لەبزی "هەڵەبجە" دەکەوتە نێو وتەی ئەم داخوازەرانە و هەر ئەمە هەوێنی شۆر و سەرسپێراوی ئەوان بوو سەبارەت بە پ.ك.ك. ئەم لاوانە خڕ و پتوون ببوونە دەسکردی پەروەردەکراوی ئاپۆ، ئەمانە پیاوان و ژنانی تازەی پ.ك.ك. بوون.

موئەیید، دیلمانجی کوردم کە پیاوێکی ئاوەزمەند و ئارام و لەسەرەخۆ بوو، لەو ماوەیەدا کە لە ژووری چاوەڕوانی ڕۆنیشتبووین و چاوەڕوانی ئیزنی دیدار بووین، لەگەڵ سێ کەس لەم لاوانە کەوتە دمەتەقەیەکی بێهوودە. ئەو بەتایبەت زۆر لەمە توورە بوو کە ئەوان هیچ هەمێتێکیان بۆ ئەم هەلومەرجەی قبووڵیان کردبوو و پتر وەك خۆ بە دەستەوەدان وە هێزەکانی پێشمەرگە دەچوو، دانەدەنا. ئەم تاقمە بە چاویسووك دەیانڕوانییە پێکەوە سازانی کوردەکانی ئێراق، ئەویش بۆ پاراستنی ئەم خودموختارییە نەبەگەیە. ئەم داخوازەرانە گوتیان کە تەنانەت ئێستاش پ.ك.ك. دارودەستەکەی بە ئێراقا دەنێرتە نێو تورکیا: بە دانی بەرتیل لە سنووری ئێرانەوە دیانپەڕێنێتەوە ئێراق. (دواتر لێم حاڵی بوو کە پ.ك.ك. بە پووڵ بنکەی پشکنین و چاوەدێری کوردەکانی ئێراقی کە بە مەبەستی ڕاگیرکردنی ئەوان لە زەڵێ ڕۆنرابوون، کریبوو. شەڕکەرانی پ.ك.ك. دەیانتوانی ڕاستەوخۆ بچنە خاکی ئێراق و لە سنوور نزیك ببنەوە و دژی ترکان دەس بکەنەوە بە هەڵمەت و چالاکی.) بینینی هەڵچوونی موئەیید، ئەم پیاوە ئارام و ئاوەزمەند و سینگ فرەوانە، لەو بەرزاییە هەشت هەزار پاییەدا (٢٤٣٨/٤میتر) و لەو دۆڵە لاپەڕەدا، لەو چلەی زستانەدا، بڕوای پێهێنام کە

پ.ك.ك. هێزێکی خۆفناکە؛ ئەویش نە تەنیا لەبەر ئەمە کە ئەم سێ داخوازەرەی وایان دەگوت و چەنپاتیان دەکردەوە.

دوای نانی نیوەڕۆ گەڕاینەوە شوێنی هەوەڵێمان، ئێستا بە پەلە بووم بەر لە تاریکانێ بگەینە شوێنی مەبەست. گەڕانەوەمان زۆر بە زەحمەت بوو: بەفر لەبەر تاوی نیوەڕۆیە شلکەی کردبوو، دەبوو لەو جۆگە و جۆبارانە بدەین کە ئیتر توابوونەوە. توولەڕێی باریك خۆی لە شانی کێوی قایم کردبوو و لە ترسی پسانی ڕنوو دەبوو بە پارێز ڕچەمان کوتابا. لە شوێنێك، لە دەرەوەی گوندێکی چۆڵکراو، بە لای پۆلێك شینکەی کرژهەڵگەڕاوی سەرمابردوو و پۆلێك ئالای ڕەشا تێپەڕین کە نیشانەی گۆڕستان بوون: گۆڕستانی شەهیدان، [ئی ئەو] پێشمەرگانەی کە بە درێژایی دەیان ساڵ بۆ کوردستان بە شەڕ هاتبوون و مردبوون. ئەم ئالا ڕەشانەی کە بە گڤەی بای تیژبەزی زستان ڕادەوەشان و فڕەیان دەهات منیان خستە سەر ئەم بیرە کە کوردانیش خەڵکێکی سەیرن: جاری وایە ئەوەندەی پابەندی مردوانن لە خەمی زیندواندا نین! هیچ بیرم لەوە نەکردەوە کە ڕەنگە ئەمە هەستێکی تەواو ڕۆژهەڵاتیی بێ لەسەر تێگەیشتنی چارەنووس یا شێوە سڕبوونێك سەبارەت بە ئازاری تاکەکەسی لە شەهید بوونی بێبڕانەوەدا بۆ کوردستان.

تەواو ساڵێك لەمەوبەر، ڕۆژێکی تۆفانیم لەگەڵ تەیموور عەبدوڵڵا تێپەڕ کردبوو کە ناسکەلاوێکی شازدە ساڵانەیە و لەگەڵ ئەوەشدا کە تازە خەتی سمێڵی داوە، وەك مێرمناڵێکی سێزدە چاردە ساڵە دەچێ. لە جەنگەی شلێوەیەکی قورسا، لە سلێمانیڕا چووبوومە لای باشوور و کاتەژمێرێکم بە سەرلێشێواوی ڕابواردبوو، هەتا ئاخرییەکەی لە یەکێك لە "شارۆچکەکانی سەرکەوتن"ی دزێوی سەددام حوسێنا لە قەراخ کەلار، کە شتێکی وا لە سنووری ئێرانەوە دوور نیە، سۆراغیم کرد. هەتا ئەو کات وا دەزانرا کە تەنیا کەسێکە کە لەبەر دەستی تاقمەکانی بکوژی "ئەنفال" قوتار بووە – دواتر چەند کەس لەم قوتاربوانە سۆراغیان پەیدا بوو.) لەبەر ئەوەی کە پیاوکوژانی سەددام حوسێن بە ئازادی لە "کوردستانی ئازاد"دا ڕاویچکەیان دەکرد، ژیانی ئەم لاوە هەمیشە لە مەترسیدا بوو. لەگەڵ ئەمەشدا تەیموور بە بێپەسار لە

دە میلی هێڵەكانی بەرەی حكوومەتێكا دەژیا كـە داهێنانـەكانی لـە شـێوەكانی تۆڵـە ئەستاندنەوە لـە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستا خاوەنی ناوبانگێكی ئەفسانەیی بوو.

زۆر پێشتر، چەند جاران ئەویان بـۆ وتوویـژ لـەگـەڵ ڕایەڵـەی تەلەفیزیۆنـەكانی دەرەوە، بە جـل و بـەرگی پێـشمەرگەوە – بـە ڕانـك و چـۆغە و پـشتێن و جامانـە و تفەنگەوە – بردبوو بۆ سلێمانی. لە پێشدا وامزانی ڕەنگە بۆیە وا بـە لەسـەرەخۆیی و ڕەوانی نەزیلەی دەرد و مەرەدی خـۆی دەگێڕێتـەوە، هـی فیـزی تـافی لاوی یـان لـە ڕاستیدا هی هەمان ئازایەتییە چاوناسانە كوردانەكەی بێ. لێكدالێكدا دەستی بە سـۆبە نەوتییەكە ڕادەداشت كە بە كەساسی تەقەلای دەكرد ژوورەكە گەرم دابێـنێ. لەسـەر دۆشەگێك دانیشتبوو و كایەی بە فینجانە چـایەكەی دەكـرد و دەنگێكـی نێـر، بـەڵام لەسەرەخۆ نەقڵی بەسەرهاتی خۆی دەگێڕاوە، وەك ئەوەی قوتابییەك وانەی شیمی چاك لەبەر كردبێ و بۆ مامۆستاكەی بلێتەوە. گـوتی بـەیانی ئـەو ڕۆژەی ئـاوریلی ١٩٨٨ جەیشەكانی ئێراقی كـە لـەوان دەوروبـەران بـەرەنگاری پێـشمەرگە وێـستابوون، لـە یەكێك لەو هەڵمەت و چالاكییانەدا كە جاروبار بـۆ "جـاش گـرتن" ئەنـجامیان دەدا، هاتنـە گوندەكـەی وان. وتـی بـە پێـچەوانەی پێـشوو كـە ڕاماڵیـان دەبـردە مـاڵان و مەشـموولەكانیان بە زۆرەملی بۆ جاشێتی دەبرد، ئەمـجار "درۆیـان لـەگـەڵ كـردین." ئەو و باوك و دایك و سێ خوشكی چكۆلەتری لە ڕیزەی ئەو شەشسـەت گوندییـەدا بوون كە بردیاننە قەڵای سپا لە "خۆرەتوو"؛ كوردی دیكەشی لـێبوون؛ ئـەوانیان بـۆ ماوەی دە ڕۆژان لە هۆڵێكی بەرزەمیچا ڕاگیر كرد. گوتی: "ئێمە تەنانەت ئەو وەختیش دەترساین و هەستمان پێدەكرد دەمانكوژن، چـونكە دەمـانزانی وەختایـەك ئینـسان لـە گوندەكەی دەركێشن ئیتر چارەڕەشی لە دوورەوە هاوار دەكا."

پاشان ئەوانیان لە لۆرییان پەستاوت و بردیاننە ڕۆژهەڵات، بۆ پێگەیەك لە "تۆبزاوا" لە دەرەوەی كەركووك. پیاوەكانیان لە ژن و زارۆكی كەمتر لە هەژدە ساڵ هەڵاوارد، ڕووتیان كردنەوە و هەر جلـی ژێرەوەیـان لەبـەرا هێـشتن، تێانهەڵـدان و سەرەنـجام كەلەبچەیان كردن و بە سواری لۆری بەرەو چارەنووسـێكی نادیاریـان بـردن. بـاوكی

تەیموور و دەستەیەك لە پیاوەکانی تر پاش بیست ڕۆژ مانەوە لە تۆبزاوا بەم شێوەیە شرت‌وگوم بوون. پاش دە ڕۆژی تر نۆرەی تەیموور هات، وەختایەکی کە ئەو و دایك و خوشکانی و سەدان کەس لە خێزانەکانی تریان بە کەڵەزەری پاڵ دایە نیزیك سی لۆرییەکی سەرداپۆشراو و بردیانن بۆ باشوور. ئەو ڕۆژە یەکبین ئاژاوتیان. نان و ئاوێکیان نەدانێ و بە ناچار هەر لەو لۆرییانەدا کاری سەر پێشاویان کرد. یەکەم کەسانێ نەبوون کە وەوتۆیان دەکرد. نیزیك تاریکانێ لۆرییەکان لە شوێنێك ڕاگیران. ئاوێکیان پێدان، پاشان سەفەرەکە ساعەتێکی دیکەشی کێشا. کاتێك ئاخرییەکەی لۆرییەکان ڕاگیران شەو بەسەر دەستاندا هاتبوو، بەڵام تەیموور لەبەر تیشکەی ڕووناکیی چرای لۆرییەکان توانی بەر لە پیادە بوون چاوێك بە ولاتیدا بگێرێ. جەیشی چەکدار دەورەیان دابوون کە هەڵ نەیەن.

هەر لۆرییەك لەسەر لێواری کەندالێکی پەل ڕاوەستابوو. جەیشەکان ڕایاندانە خوار تەپۆلکە خۆڵەکان. تەنانەت ئەوانەی کە دەشگریان ئێستا بێدەنگ بوون. تەیموور گوتی هەروا کە لەگەڵ دایك و خوشکەکانی ڕۆنیشتبوون و دەستیان تێکگرتبوو، هەستی کرد هەر ئێستا دەمرێ. گوتی: چرکەی زەمان ڕادەبردن، "بەڵام بیرم تەنیا لەسەر ئەمە گیرسابۆوە." پاش ماوەیەك کە لام وایە نیو سەعاتێك دەبوو، جەیشەکان دەسرێژیان کرد. گوتی: "بۆ ماوەیەکی زۆر هەرکەس جووڵەی هاتبا تەقەیان لێ دەکرد." تەیموور کە فیشەکی وە شانی چەپی کەتبوو و لە ژێر هەنگڵی هاتبۆوە دەر، لە قوڵکەڕا بە زگەخشکە هەڵکشا؛ ئەفسەرێك نەڕاندی و تەیموورپان گلۆر کردەوە. ئەمجار فیشەکێکی وە مووغەرەی پشتی کەوت. سەربازەکان ڕۆیشتن بۆلدزێران بێنن هەتا قوڵکەکان پڕکەنەوە و تەیموور ڕاستەوە بوو. کیژێکی بریندای دیت کە هێندێك لە خۆی باو خۆشتر بوو؛ شەقاوێکی لێدوور بوو و لە نێو کوژراوەکاندا کەوتبوو.

تەیموور گوتی: "لەگەڵم وەرە ..." کچە گوتی: "نا لە جەیشەکان دەترسێم." هەستی ژیان و مانەوە زاڵ بوو. خۆی مات کرد هەتا ئەو لۆرییەی بە تیشکی چرا لە

دووی بە دەگمەن نەكوژراوەكان دەگەڕا، تێپەڕی، پاشان بە چـنگەكرە لـە قوڵەكـەوە هەڵكشا. بە چنگان لەسەر ئـەم تەپۆڵكانـەی بۆلـدزێران هەڵیاندابوونـەوە بـوودرێكی بچووكی لـێدا و خۆی تیا حەشار دا. هەر جارێـك كـە تیـشكەی چـرای لۆرییەكـەی بەسەر دەكشا، خۆی داویشتە قوڵكەیەكی تر و بەم شـێوەیە خـۆی دەشـاردەوە. پـاش ئەمەی كە لە نیزیك چوارەم قوڵك خۆی مەڵاس دا دڵی دەبوورەوە هات و لەسـەرخۆ چوو، كاتێك هاتەوەخۆ قوڵكەكانیان پڕ كردبـۆوە، بـەڵام جەیـشەكان هـەروا لـە وان دەوەروبەران بوون. چوارڕێیانێكی وەبەر چاو هات و ئـەو ڕێیـەی كـە بـە لایـەوە لـە هەموان تازەتری دەنواند، دایە بـەر خـۆی و دوو سـەعاتێك ئـاژوای. هەنـدێك دواتـر سەگوەڕی بیست و عەرەبێكی دەشتەكی بە عەلـەتریكێكەوە لـە خێوەتێك دەركـەوت و دەستی گرت.

تەیـموور گوتی: "برینەكەم خوێنی لەبەر دەڕۆیی؛ من عـەرەبیم نـەدەزانی، ئـەویش كوردی." بە ئیما و ئیشارە تێیگەیاند كە برسییەتی؛ شێویان دایـە. عـەرەبی دەشـتەكی زامەكەی شۆردەوە. ئەم بنەماڵەیە سێ ڕۆژ دواتـر جلكـی عـەرەبییان كـردە بـەری و بردیانە ماڵی یەكێك لە خزمەكانیان لە "سەماوا". داڵدە دانی تەیـموور ژیـانی كـابرای سارانشین و خاوخێزانی لە ئێراقـی سـەددام حوسـێنا تـەواو دەخـستە مەترسـی، بـەڵام ماڵەكە كۆچباری لـێنا و گوێزتییەوە. خزمەكانی ئەم پیاوە بۆ ئەمەی لە سـەماوا شـك نەهێننە سەر خۆیان، بە ناچار سەدان "میل"یان ڕێبڕی هەتا لە بەغداوە دەوا و دەرمـان بێنن بۆ برینەكەی. پاشان بۆ مـاوەی دوو سـاڵ و نیـوان تەیـموور قـەت لـەو ماڵـەی سەماوا ترازا نەبوو. زمانی عەرەبی فێر بوو؛ تا ئەو جێیەی كە ئیدی كوردی لە بیرچۆوە و لەگەڵ مناڵەكانی ئەم خێزانە كە ڕازی مانەوەیان نەدركاند، كایەی دەكرد.

یەكێك لە كوڕانی تایفەی بنەماڵە لە زاخۆ سەرباز بوو، كە شارێكە لە كوردستان، لە سنووری باكووری ڕۆژاوا لەگەڵ توركیا. ئـەم لاوە لـەگـەڵ یـەكێك لـە سـەربازە كوردەكان بوو بە ئاشنا و ئاخرییەكەی بە وەیدا لە مامی تەیـمووری ڕاسـپارد؛ بـاوكی ئەم سەربازە ڕاسپاردەكەی گەیاندە مامی تەیـموور. جارێكی تر خەڵكی ئاسایی عەرەب

و کورد ژیانی خۆیان بۆ خاتری کەسانێك دەخستە مەترسی کە نەیاندەناسین. مامی تەیموور دڵنیا بوو کە تەیموور و تەواوی خێزانەکەیان مردوون، بەڵام سەرەڕای تەواوی ئەمانە بە بیانووی کڕینی تەراکتۆرێکی کۆنەونوێ بەرەو سەماوا کەوتەڕێ. یەکەم جار تەیمووری سۆراغ نەکرد. دواجار دوو کەس لە مامەکانی تەیموور وێڕای سەربازەی خزمی خێزانەکە و سەربازە کوردەی ئاشنای چوونە سەماوا؛ تەیمووریان سواری ئوتۆمبیلێك کرد و لای نیوەشەو هێنایانەوە "کەلار". ئەم ڕووداوە لە سێپتامبری ١٩٩٠دا، هەندێك پاش پەلاماری ئێراق بوو بۆ سەر کووەیت. پۆلیس هێشتا لە شەقامەکانی هەموو شار و شارۆچکەکاندا دەسووڕانەوە. لە شەو و ڕۆژدا یەکبین خەڵکیان دەپشکنی و پێناسیان لێدەخواستن.

تەیموور گوتی: "بە دیتنی مامەکانم کەیفم سازبوو، بەڵام بە ڕادەیەك لە سیخوڕ و خۆفرۆشان دەترسام کە نەمدەتوانی بچمە قوتابخانە. لەو سەردەمانەی دەسەڵاتداریێتی حکوومەتی بەعس لە باکووری ئێراقا، بنکەکانی پۆلیس کەلێن و قوژبنی شەقامەکان و تەواوی دانیشتوانییان بە توندی خستبووە ژێر چاوەدێری. کاتێك بنەماڵەکەی بیستی کە پۆلیس لە دووی تەیموور دەگەڕێ، ڕایانگوێزتە شوێنێکی هێور لە چیا و دایان بە شوان؛ کەس‌وکاری کردیانە دەنگۆ کە بۆ کار کردن لە ڕستوورانێك چۆتە بەغدا. ئەو تەنیا لە فێوریەی داهاتوودا، پاش ئازاد کرانی کووەیت گەڕاوە ماڵی مامی. ئێستا مامۆ و سێ پیاوی تر و تەیموور تێکرا چەکدار بوون. مامی گوتی: "بەڵام لەبەر نیزیك بوونی مەودای سپای سەددام و پیاوەکانی – کە لە هەموو شوێنێك هەن – ئێستاش دڵمان لێیدەترسێ." بۆ پەیوەندی کردن بەو ماڵە سەماوایییە و بەجێهێنانی شوکرانەیان، کە هەروا لە ناوچەی ژێر دەسەڵاتی حکوومەتا بوون، هێشتا زوو بوو. چوونی تەیموریش بۆ قوتابخانە زۆر پڕمەترسی بوو و ئەمە تەنیا شتێك بوو کە تەیموور ئاواتی بۆ دەخواست. تەیموور لەنەکاو سەری هەڵبڕی، لە وێنەی ڕەش و سپی هەڵواسراوی سەر دیواری باوك و مامی ڕوانی و گوتی: "زۆر پەشێوم. هەرگیز

ناپرسم كە چلۆن ئەم شانسە ڕووی تێكردم." درێژەی دا: "ژانــم هەیە و دەمەوێ بچمە لای دوكتۆر ..." و بێئیختیار كراسەكەی هەڵداوە و جێ گوللـەكانی نیشان دا.

بە بیستنی بەسەرهاتی تەیـموور دڵم لـەرزی و سەبارەت بـە كەترەخـەمی ڕێبـەرانی كورد كە وا دیارە سەرنـجیان بۆ سەر ئەم لاوە تەنیا لـە دەوری نیشاندانـــی لەســـەر شاشەی تەلـەفیزیۆن و تەبلیغات پێكردنیدا خولی دەخوارد، هەستم بە ناڕەحەتی كرد. بە بێ متەق كردن لـەتەك دیلمانـجەكەمدا گەڕاینــەوە بـاكوور. دەتگــوت پەرۆشــی و پەرێشم لێوەگر بوو، چونكە دیلمانـجەكەم گوتی: "ئەگەر توانیبام تەیـموورم لـە كـۆڵ دەكرد و دەمهێنا." دەستەوداوێنی تاڵەبانی و بارزانی و زۆر كوردی بەدەسەڵات بووم و لـەبەریان پاڕامــەوە كـە دەبـێ تەیـــموور وەك تـەنیا پاشـــماوەی پـەلاماری ئـەنفال لــە دەسڕەسی سەددام حوسێن دوور بكرێتــەوە و بـۆ چارەســەر كـران و خوێنــدن بـەڕێی دەرەوە بكرێ. وەك هەواڵنێرێك، وەك غەوارەیەك، هیچ داخڵی بـە منــەوە نـەبوو كـە كوردان چ دەكەن و چ ناكەن، بەڵام لـە ڕووی سافیلكەییەوە وای بۆ چووم كـە ڕنگـە دواتر، ڕۆژایەك حوكماتی سەددام حوسێن لـەبەر ئەنـجامدانـی ڕەگــەزكوژی شـكایەتی لــێبكرێ و جا كە وا بێ بوون و مانی قوتاربوویـەكی وەك تەیـــموور زۆری كـەلك و بایخ دەبێ.

لام وایە هێندێكم پێ لــێهەڵێنابوو. تاڵەبانی پاش ئەمەی كە وتەكانی بیــستم، پیلــی گرتـم و لـەسەرەخۆ گوتی: "سەدانهەزار تەیـموور لـە كوردستاندا هەن." هەڵبەت كە بـە ڕواڵــەت بڕوانـی قـسەكەی وا نیـە. ئەمـــجۆرە بـیر كردنـەوە لـەوپـەڕی خۆیـدا لێكولووس كردنی دمە تیژەكانی مێژووی نـاودێركراو بـە ڕاسـتەقینەكان بـوو و هـەر چەشنە هەستی بەرپرسایەتی تاكەكەسی تێدا دەبـرد. ئـەم مەنتیقـە بـۆ كەسـانێكی وەك سەددام حوسێن — و تەنانەت بارزانی و تاڵەبانیش كە بۆ ماوەی دەیـان سـاڵ خـەریكی بەربەرەكانی دەسەڵاتێك بوون كە زۆرتر ئالوودە بە شەڕەنگێزی و چەپەڵكاری بووە — قبووڵ دەكرا. وە هەر حاڵ، لێپرسینەوە و هەڵپێچانی حوكمـاتی سـەددام حوسـێن لــە بابەت چەپەڵكاری و شەڕەنگێزییەوە بە هیچ بارێكدا گرنگایەتی خۆی بۆ كـوردان لــە دەس نەدابوو و شاهیدی دانی تەیـموور بەم قۆڵەدا كارێكی ژیانەكی بوو. بـەڵام وتـەی

تاڵەبانی بەم واتایە بوو کە تەواوی کوردەکانی ئێراق کوێرەوەرییان دیوە و ئەم خەڵکە چەوساوەیە تەنانەت پێویستییان بەمە نیە کە غەوارەیەکی نیازپاك لە شتێك حاڵی بێ کە خویایە و پێویست بە گوتن ناکا.

بێپسانەوە بیرم لەم ڕەوت و ڕووداوە دەکردەوە ... دوو هاوین دواتر لەسەر ڕێی گەڕانەوەم بۆ تورکیا، لە بارزان ئیستێکم کرد هەتا چاوێك بە هەرەس و کاولەکانی ئەم گوندەدا بگێڕم. بارزانییەکان چ لە سەردەمی عوسمانییەکاندا و چ پاشی وی لە زەمانی حکوومەتی ئینگلیسی و حوکماتی پاشایەتی و ڕژێمە هەمەڕەنگەکانی کۆمارییدا زۆر جاران بە هۆی سەرهەڵدانی یەك لە دوای یەك وەك "نموونەیەك بۆ تەمبێ گرتوویی" هەڵبژێراو و دیاری کرابوون. بەڵام وەختایەك سەددام حوسێن لە سزادانی کوردستان بۆوە، "بارزان"یش ئیتر گوندێکی وێران بوو چەشنی هەزاران گوندی تر کە خاپوور کرابوون و دوای ئەوەش گوندێك بوو کە زەوی بەرێژەوی نەبوو. لە بەرەکەتی خێر و خێراتی ئەلمانییەکانەوە سەد خانووبەرەیەك خەریك بوو ساز دەکراوە و ژیانی گوندەکی وردە وردە دەیەویست ڕەگاژۆ بکاتەوە.

هەروا کە لەگەڵ دوو کەس لە دۆستانی ئەمریکایی، کە یەکەم جار بوو دەهاتنە سوێی کوردستان، بە دەوری کەلاوەکاندا دەسووڕاینەوە، تووشی عەبدوسسەلام بارزانی هاتین لە گەرمای ١١٥ پلەی فارانهایتا، خۆی وە پەنا دارێك دابوو. عەبدوسسەلام کە بە ناوی باوەگەورەی بەناوبانگییەوە کرابوو کە عوسمانییەکان لە دەسپێکی شەڕی یەکەمی جیهانیدا لەبەر دەس تێکەڵ کردن لەگەڵ ڕووسیا لە داریان دابوو، بەر لە گەڕانەوەی بۆ بارزان لە ١٩٩١دا لە سەردەمانی دوورخرانەوەی درێژخایەنی لە ئێران، مامۆستای عەرەبی و ئینگلیسی بوو. ئەو لە ساڵی ١٩٣٩دا هەر لەم گوندە لە دایك ببوو و "بارزان"ی بە کۆمەڵانی مەسیحی و جوولەکەوە وە بیر دەهات کە لەمێژ بوو ڕۆیبوون. شوێنی کلیسا و مزگەوت و کەنشتێکی نیشان دام کە بەر لە خاپوور کران بە کەرەسەی تەقینەوە، لە پەنا یەکتر بوون. گوتی: "ئیسحاقم دێتەوە بەر زەین کە بە گاجووتان مەزراکەی دەکێڵا." ئاماژە بۆ ئەم مەبەستە بوو کە بە

پێچەوانەی زۆرێك لە شوێنەكانی جیهان، كوردستان ڕێی جوولەكانی دەدا كە خاوەن زەویوزار بن و كاری لەسەر بكەن.

گوتی: "هەموو ئاواتمان دەخواست بگەڕێینەوە ئێرە – خۆی و نۆ منداڵەكەی كە گشتیان خوێندەوار بوون و لە جێی وەك تاران هەتا "ئۆرلاندۆ"ی فلۆریدا، پەراگەندە بوون. بەڵام لانیكەم بۆخۆی گەڕابۆوە، وەك دەمانبینی. گوتی: "ئێستا دوودڵین و لەم دڕندەیە تۆقیوین." مەبەستی سەددام حوسێن و ئاماژەی بەم هەلومەرجە متمانە بێنەكراوە بوو كە "شەڕی ناتەواو"ی بووش لە كوردستان پێكیهێنابوو. لە ڕاستیدا تەواوی ژیانی ئەم پیاوە لە لێقەوماوی و دەربەدەریدا تێپەڕیبوو.

مەلا مستەفا بارزانی و شێخ ئەحمەدی كاكی كە پیاوێكی یەكجار زۆر خاوەن ڕێز، بەڵام سەمەرە بوو،[1] بۆ یەكەم جار لە سەرەتای ساڵانی دەیەی ١٩٣٠دا "بارزان"یان خستە بەر سەرنجان و سەرێشەیان بۆ نایەوە. ئەم دووە دژی نەخشەی ئینگلیسییەكان كە دەیانویست هۆزە مەسیحییەكانی هەكاری لە بارزان و دەوروبەری بنەگر كەن ڕاستەوە بوون. (هەكاری ناوچەیەكی شاخاوی و زۆر چڕ و سەختە و كەوتۆتە باكوور و ئەوبەری سنوور.) لە شەڕی یەكەمی جیهانیدا مەسیحییەكانی هەكاری شانبەشانی ڕووسیای هاوئایینیان دژی عوسمانی كەوتبوونە شەڕ، لە چیاكانیان ڕاو نرابوون و پەنایان بۆ دەوروبەری گۆلی ورمێ بردبوو. بریتانیا ئەم شەڕكەرە چیاییانەی بە ناوی "تاقمەكانی چەكداری ئاسۆری" هێنایە ژێر ڕكێف. ئەم شێوەیە، واتە كەڵك وەرگرتن لە كەمینە نەتەوەكان بۆ پاراستنی هێمنی و هێوری، شێوەیەكی كۆلەداریی باو بوو. ئەم

١– عەبدوسسەلام دێتەوە بیری كە جارێك یەكێك لە مریدانی شێخ پێیگوت كە خەڵك بە خراپ دەدوێن و دەڵێن شێخ ڕۆژوو ناگرێ و نمێژ ناكا. گوتی: "گوتم هەر ئەوەندە دەڵێن؟" كاتێك پرسیم ئەو شێخە فیرقەیەكی تایبەتی ساز كردووە، بە ڕاوێژێكی زیرەكانە گوتی: "ڕەنگە ئەم باسە زۆر دوور نەبێ لە ڕاستی." پاشان ئایەتێكی قورئانی خوێندەوە: "نمێژ بكەن هەتا منتان بێتەوە بیر." هەروەها درێژەی دا: "ئێمە داكۆكی دەكەینە سەر وەبیر هێنانەوە هەتا نمێژ كردن. هێندێك دەڵێن دەبێ مرۆڤ لە شەو و ڕۆژا سێ یان پێنج جاران نمێژ بكا، بەڵام ئەگەر خواوەند هەمیشە لە بیری ئادەمیزادا بێ، هەمیشە هەیە، چ لە خەودا، چ لە بێداریدا، چ لە وەختی كار و ڕێڕۆیشتندا.

تاقمە چەکدارانە لەگەڵ سپای تازە پێگرتووی ئێراقدا بە سەرکردایەتی ئەفسەرانی ئینگلیسی چوونە شەڕی سەرهەڵداوانی کورد.

ئاخرییەکەی ئینگلیسییەکان تاقمە چەکدارەکانی ئاسۆرییان بەرەڵڵا کرد. ئەم کارە ئاکامی ئاڵوگۆڕی ئیشە سەرەکییەکانی ئیمپراتۆریێتی بوو و ڕووداوی تاڵی لێکەوتەوە. بریتانیا سەرەنجام ڕەزامەندی کۆمەڵی نەتەوەکانی سەبارەت بە نەوتی کەرکووك لە ساڵی ١٩٢٦دا وەرگرت و بە گۆڕینی سەرپەرستێتی بۆ ناسینی ڕواڵەتیی ئێراق وەك وڵاتێکی سەربەست لە ١٩٣٢دا تەقەلای کرد ناسیۆنالیزمی عەرەب بێدەنگ بکا. ڕاگوێزرانی دەسەڵات بۆ دەوڵەتی هەوسارکراوی ئێراق بە واتای کۆتایی هاتنی پشتیوانیی بریتانیا بوو لە تاقمە چەکدارەکانی ئاسۆری, کە کەوتبوونە بەر نادلۆڤانی هەردوو کۆمەڵی عەرەب و کوردی ئێراق. کوردانیش بە هەق لەم بارودۆخە تۆقیبوون و ئەویان وەك کۆتایی هاتنی خەیاڵاتی خۆشیی خودموختاری – ئیدی چ بگا بە سەربەخۆیی – دانا و تەواو پەرۆش بوون. ئەم ڕاگوێزرانی دەسەڵاتە بۆ دەوڵەتی هەوسارکراوی ئێراق – زیادە لەم نەخشەیەی کە ئینگلیسییەکان بۆ بنەگر کردنی ئاسۆرییەکان بوویان – یارمەتی هەڵگیرسانی ئاگری شۆڕشی دووبرالەی بارزانی دا.

لەوان سەردەماندا کە لێوردنی زیاتر باو بوو, دووبرالە و پەیرەوانیان دوورخرانەوە بۆ خوارووی ئێراق و دواتر ماوەیەك لە سلێمانی خرانە ژێر چاوەدێری. شێخ ئەحمەد ڕێبەری دینی و دنیایی بارزانییەکان بوو, بەڵام ئەمە مەلامستەفا بوو کە لە سلێمانی ڕایکرد و ئاڵای شۆڕشی سەرەتا لە ١٩٤٣ و پاشان لە ١٩٤٥دا هەڵکرد. ئینگلیسییەکان لە گەرمەی شەڕی دووەمی جیهانیدا, زۆریان خۆش لەم ڕەوت و ڕووداوانە نەهات. هێزێکی سزادەری زەبروەشێنیان بۆ سەرکوتی دووبرالان هەنارد. عەبدوسسەلام کە منداڵۆچکەیەك بوو لەگەڵ مامەکانی بە شاخەکانی ئێراقا ڕایکردە ئێران و لە ئێران بارزانییەکان بوونە یەکە پاڵپشتی "کۆماری کەم تەمەنی مەهاباد."

لە ١٩٤٧دا کاتێك ژێنێراڵ بارزانی لە باتی گەڕانەوە ئێراق و بەرەوڕووی تاوانی سەربزێوی بوونەوە یا پەنا بردنە بەر ئێران بەری دایە ڕێپێوانە حیماسییەکەی خۆی بۆ

یەکێتی سۆڤیەت, باوکی عەبدوسسەلام لەگەڵیا چوو. بەڵام عەبدوسسەلام و شێخ ئەحمەد و زۆربەی مێران و تەواوی خێزانەکان ئاودیوی سنوور بوونەوە و گەڕانەوە ئێراق و خۆیان بە دەستەوە دا. سەرەتا ئەوانیان لە کوردستان زیندانی کرد, پاشان ناردیانن بۆ کەربەلا — شاری پیرۆزی شیعان — و جا ئەوجار دوورخرانەوە بۆ بەندەری بەسرە و بەغدا. لە ١٩٥٨دا بالادەستانی شۆڕش کە حوکماتی پاشایەتی ئێراقیان ڕووخاندبوو, شێخ ئەحمەدیان ئازاد کرد و ئەویش بێ ڕاوەستان لە بابەت گەڕانەوەی مەلامستەفا و هاوڕێیانی کەوتەخۆ. عەبدوسسەلام گەڕایەوە بارزان؛ باوکی لە ١٩٦١دا چووە پاڵ شۆڕشی بارزانی؛ لە ١٩٧٥دا بازرەی ئێران بوو, هاتەوە ئێراق و دوورخرایەوە بۆ باشوور.

عەبدوسسەلام لەسەر یەك تەنیا چواردەساڵان لە بارزان ژیا بوو و سەرەڕای نارەحەتییەکی کە لە بابەت دەستێوەردانی غەواران لە کاروباری کوردستانەوە هەیبوو, تاوانی ئەم خەتا و هەڵانەی کە خەڵکی تووشی وەها چارەنووسێك کردبوو لە چاوی خودی ڕێبەرانی کوردی دەزانی. بە داخ بوو بۆ ئەو هەشت هەزار بارزانییەی کە ١٩٨٣ بێسەروشوێن چوون. بۆ ئەمەی کە بتوانێ باشتر ڕێبەرانی کورد بداتە بەر ڕەخنە, خۆی لە جێی ئەوان دادەنا و ئەم دەنگەی دەبردەوە پاش کە لاوەکی بەرپرسی ئەم ڕووداوەیان پێك‌هێناوە. دەیگوت: "ئێمە نابێ جگە لە خۆمان کەسیتر سەرکۆنە بکەین. وەختایەك ئێمە یاریدەی دوژمنانی سەددامـمان دەدا و خەڵکەکەمان لە ژێر حوکم و دەسەڵاتی ئەوا بوون و ئێمە تەنیا بە دووی قازانجی خۆمانەوە بووین, کوا بیرمان دەکردەوە کە سەددام حوسێن بڵێی چ بکا؟ من کە لە ئێران بووم دەستی وێمرانەدەگەیشت, بەڵام خۆ دەستی دەگەیشتە ئەوانەی لێرە بوون و بەداخەوە هاوناوی من بوون و پێیان دەگوترا بارزانی."

فاتم حەمەساڵە — کە یەکێك لەم خانووبەرە ساکارانەی وێدرا بوو کە بە پووڵی ئەڵمانییەکان چێ کرابوو — خۆی بە یەکێك لە بارزانییە بەختەوەرەکان دەزانی. کاتێك دایك و باوکی چوونە مەهاباد, ئەو منداڵ بوو؛ دواتر لەگەڵیان گەڕاوە ئێراق؛ لە

وەختی شکستەکەی ساڵی ١٩٧٥ لە ئاخرین دەما تەمای گرت کە ئیتر نەچێتەوە ئێران. گوتی: "یەسترێکمان نەبوو, هەتا سنووریش ڕێیەکی دوور و درێژ بوو." ئەویان لەگەڵ بنەماڵەکەی دوور خستەوە بۆ باشوور. "هەر خێزانە کوردێکیان بەسەر گوندێکا دابەشی, بۆ ئەوەی لێکدابڕێین." بەڵام پاش پێنج ساڵان خۆی و بنەماڵەکەی ئیزن دران بگەڕێنەوە کوردستان و نێردرانە "قوشتەپە".

وەختایەك سەددام حوسێن لەو بەرەبەیانەی ژوویەی ١٩٨٣دا بە بێ هیچ وریاییەدان و بێڕاگەیاندنێك ئەو ٨٠٠٠ بارزانییەی کۆ کردەوە, شووەکەی لە ماڵ نەبوو, چووبوو بۆ لای دوکتۆر و لە ئاکاما توانی خۆی حەشار دا و زیندوو وەمێنێ. بەڵام کورە یازدە ساڵانەکەیان "بزر بوو. گوتی: "پێیان گوتین پیاوەکانیان بۆ کۆبوونەوەیەك دەوێ و سێ ڕۆژی دی دەگەڕێنەوە. بەڵام کەس فریوی ئەم گوتانەی نەدەخوارد. ئەو ژنانەیان کوشت کە دەیانویست پێشی بردنی شووەکانیان بگرن و زەحمەتیان وە بەر هێزەکان نابوو. ژاندرمەیان نارد و ئێمەیان کوتا و ئاو و کارەبایان لێهەڵبڕین. هەتا دوو مانگان هەر دەهاتنەوە هەتا بزانن داخوا پیاوێك ماوە یان نا و پێیان گوتین ئێوە دەبێ لێرە بمرن." ئەم ژنە لەسەر یەك نیزیکەی ٣٠٠ کەس لە کەس وکار و ئەقرەبای دوور و نیزیکی تێدا چوو بوون, بەڵام دوو کوڕ و پێنج دۆتی مابوون. لە ١٩٩١دا هەر کە توانی گەڕایەوە بارزان و دوو زستانی سەخت و ساردی لە ژێر خێوەتا ڕابوارد. گوتی: "تەواوی ڕەز و باخەکان تێكومەکان دراو و سووتابوون, گایەکیشمان نەبوو جووتی پێبکەین." دەستوپلی بە کاروباری مەزرا و بژارەوار و هەڵکەندنی دڕكوداڵ و خۆشکردنی زەویوزار بۆ ناشتنی دارەسێو و هەنجیر و چاندنی بێستان و چەقاندنی هەنار و پستەیەکی کە تەمای وا بوو دیسان ڕەنێویان بێنێ, شەقار شەقار ببوو. گوتی:"لە ڕابردوودا بارزانییەکان پتر لە کوردانی دی تووشی دەرد و ئازار هاتبوون؛ بەڵام ئەمجار هەموو لایەك چەوسانەوە, تێکڕا زەحمەتیان ڕێنیشت."